

SANCTI ISIDORI

HISPALENSIS EPISCOPI

DE FIDE CATHOLICA

EX VETERI ET NOVO TESTAMENTO

CONTRA JUDÆOS

AD FLORENTINAM SOROREM SUAM.

Epistola dedicatoria.

Sanctæ sorori Florentinæ Isidorus.

1. *Quædam, quæ diversis temporibus in veteris Testamenti libris prænuntiata sunt de nativitate Domini et Satoris nostri secundum divinitatem, vel de incorporatione ejus, de passione quoque, et morte, sive de resurrectione, regno atque judicio, pro viribus scientiæ ex innumerabilibus pauca proferenda putavi, 2 ut prophetarum uctoritas fidei gratiam firmet, et infidelium Judæorum imperitiam probet. Hæc ergo, sancta soror, te petente, b ædificatumem studii tui tibi dicavi, ut qua consorte perfruar sanguinis, cohæredem faciam et mei laboris.*

PRÆFAT. Inscriptio hujus operis desumpta est ex uobus Codicibus Gothiis, quos ante sexcentos annos descriptos esse constat. Nam quinque alii Codices, quos his libris eastigandis nacti sumus, magnoere variabant. Braulio in Isidori Vita de his libris loquens: *Contra Judæos, inquit, postulante Florentina germana sua præposita virginum, libros duos (supple crispit), in quibus omnia quæ fides catholica credit ex egis et prophetarum testimoniis approbavit. Ildelonus de virorum illustrium scriptis, in Isidoro ait: Livellos duos (supple scripsit) ad Florentinam sororem contra nequitiam Judæorum. MARIANA.*

Ibid. Vel de incorporatione ejus. Codex Tarracoenensis major pro incorporatione legit corporatiōne. Nos aliorum Codicum fidem secuti sumus; præsertim cum Hilarius ean. 6 in Matthæum incorporatiōnem Verbi Dei dixerit.

Post epistolam operi præfixam sequebatur elenchus capitum in plerisque Codicibus. Nos, quoniam in secundo libro similis elenchus desiderabatur, tanquam supervacaneum hoc etiam loco expungendum judicavimus, cum satis constet ne ipsas quidem ca-

pitum summas ab Isidoro præfixas, sed posteriori tempore adjectas fuisse, et in Codice Tarracoenensi minori, cui in primis fidebamus, penitus desiderari. Quocirca in eis quædam ex nostro sensu in meliorem formam mutata esse, lector animadvertet. MAR.

Ibid. Cum in Isidorianis ea omnia congesserimus, quæ ad singula sancti Isidori opera quoquo modo referri possunt, supervacaneum esset hic repetere quæ de his duobus libris contra Judæos, cap. 66, explanavimus. Error ridiculus est in Cod. Ms. Florentino in-folio, quem primum appellabo, ut ab altero in-4° distinguam, quod hæc epigraphe ponatur: Sanctæ Florentinæ Isidorus episcopus Toletanus, cum in ipsa operis inscriptione, quæ proxime præeesserat, Isidorus dicatur Episcopus Hispalensis. Idem error in nonnullis aliis Mss. hujus operis reperitur. Marianæ notis nostras more nostro subjiciemus, variis nonnullis lectionibus, et quibusdam fragmentis immermistis. Pro secundum divinitatem alii habent secundum deitatem. Et in fine præfationis, ut quam consortem perfruar, quæ phrasis ab Isidori stilo non abhorret, ut utor cum accusativo. AREVALUS.

LIBER PRIMUS.

CAPUT I.

Quod Christus a Deo Patre genitus est.

1. Judæi nefaria incredulitate Christum Dei Filium abnegantes, impii, duricordes, prophetis veteribus increduli, novis obstrusi, adventum Christi maluit ignorare, quam nosse; negare, quam credere. Quem enim venturum accipiunt, venisse jam nolunt. Quem resurrecturum legunt, resurrexisse non credunt.

2. Sed ideo ista non intelligere se fingunt, quia sacrilegio suo hæc impleta cognoscunt. Ad quorum

refellendam perfidiam quædam ex Veteri Testamento aggregavimus testimonia, quibus Christum gentium ab omnipotente Patre cognoscant, ipso testante: *Tecum principium in die virtutis tuæ, in splendoribus sanctorum, ex utero ante luciferum genui te. (Psal. cix, 3).* Ex utero itaque, id est, ex illa intima et incomprehensibili Patris substantia, sive ex illo divino atque immenso paterni pectoris arcano, quo Pater genitor de corde bonum eructat verbum.

3. Sicut et ipse alias ait: *Eructavit cor meum ver-*

CAP. I. N. 1. Al.: *Duri cordis, vel duri corde.* MAR.

Ibid. Duricordes. Hoc eodem verbo usus Isidorus est comment. in Genesim, cap. 25, num. 9, et in

Exodum, cap. 55, num. 2. Itaque eam vocem retinendam esse, facile quisque perspiciet. AREV.

2. Al.: *Quo genitor, omisso pater.* MAR.

dum bonum (Psal. xlv, 2). Atque alibi ipse Pater sic dixit: *Filius meus es tu, ego hodie genui te* (Psal. ii, 7). **3** Quod non est dictum David, neque ulli sequentium regum. Nam ibi additur: *Pete a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ.* Quod neque David, neque genti Hebræorum concessum est, nisi tantummodo Christo, cujus nomen est per omnes gentes diffusum, cui et reges obediunt, et gentes servant, sicut et alibi de eo scriptum est: *Adorabunt eum omnes reges terræ, omnes gentes servient ei* (Psal. lxxi, 11).

4. Item Solomon, dum Patris nomen mysteriumque nativitatis Christi secundum deitatem vellet agnoscere, his verbis intonat in Proverbiis dicens: *Quis ascendit in cælum, atque descendit? quis colligavit aquas, quasi in vestimenta? quis suscitavit omnes terminos terræ? quod nomen est ejus, aut quod nomen filii ejus, si nosti?* (Prov. xxx, 4).

5. Hunc Filium Dei in Daniele rex ille impius aspiciens, dixit: *Ecce ego video viros quatuor solutos, et ambulantes in medio ignis, et nihil corruptionis in eis est, et species quarti similis Filio Dei* (Dan. iii, 92); quem fideliter credimus, nec ullatenus dubitamus Dominum Salvatorem esse. Sed objicitur quod in Daniele iste Filius Dei superius etiam angelus nominatur (Dan. iii, 49). Assentio. Nam et Christus Filius Dei angelus dicitur. Sic enim ait propheta de ipso: *Veniet ad templum sanctum suum dominator, quem vos quæritis, et angelus Testamenti, quem vos desideratis* (Malach. iii, 1).

6. Christus enim in eo quod a Patre genitus est, Filius Dei vocatur; in eo vero, quod sæpe a Patre missus ad annuntiandum patribus legitur, angelus nominatur. De quo etiam ipse Pater ad legislatorem ita protestatur, dicens: *Ecce mitto angelum meum, qui præcedat, et custodiat te in via, et introducat in locum quem paravi; observa eum, et audi vocem ejus, nec contemnendum putes, quia non dimittet, cum peccaveris, et est nomen meum in illo* (Exod. xxiii, 20).

5. *Quem vos desideratis.* Locus est Malachiæ iii, 1. Cæterum in Vulgata legitur: *Quem vos vultis*, et Septuaginta dixerunt: *Ὁν ὑμεῖς θέλετε*. Commodius autem, et significantius, *ἄγγελος* verbi Hebraici vis desiderandi voce exprimitur, et patres non volebant modo, sed oppido quam ardentem Christi redemptoris adventum cupiebant; ab eo verbo nomen *ἄγγελος* deductum non voluntatem absolute significat, sed beneplacitum, cupiditatem, desiderium. Quod Græci *ἐπιθυμία* voce significare consueverunt. Atque Isaia: lvi, 3, ubi id nomen positum est, et nos legimus: *Ecce in die jejunii vestri invenitur voluntas vestra, Mozarabes legunt: Ecce in die jejunii vestri invenitur voluptas.* MAR.

5. Innuiter post Salvatorem alios Mss. omittere esse. AREV.

6. Al. *Præparavi, pro paravi. Et Peccaveritis, pro peccaveris.* MAR.

7. *Ipse est enim Filius, qui, semper a Patre missus, visibiliter apparebat hominibus.* Nimirum Isidorus in ea sententia est, quæ antiquorum Patrum communis fuit, ab ipso mundi exordio, quoties se Deus humana effigie videndum præbuit hominibus, non Patrem, non Spiritum sanctum, sed Dei Filium apparuisse. Sic sentiunt Tertull., lib. ii contra Marcionem; Cle-

7. Quis est ergo iste angelus cui Deus et potestatem suam dedit et nomen? Quod si dicitur: aliquid alia est potestas angelica, hoc nefas est credere. Quis enim in nubibus æquabitur Domino, aut quis similis erit Deo inter filios Dei (Psal. lxxxviii, 7)? Quod enim non æquatur natura, non potest æquari e nomine. Ipse est enim Filius, qui semper a Patre missus visibiliter apparebat hominibus. Ex ipsa ergo missione recte angelus nuncupatur. Isaias autem aperitiam Filium a Deo genitum confirmans, ita annuntiat: *Vox Domini reddentis retributionem inimicis suis* (Isai. lxxvi, 6), ipsi videlicet, qui non credunt, Judæis: *Antequam parturiret, peperit, et antequam veniret partus ejus, peperit masculum* (Ibid., 7).

8. Quasi aperte diceret: antequam Christum Virgo parturiret in carne, generavit filium in divinitate Pater, et antequam tempus Virginis parturienti veniret, genuit eum sine tempore Pater. Unde inferius ait: *Quis audit inquam tale? aut quis vidit huic simile* (Isai. lxxvi, 8)? Revera, quia nihil tale in hominibus accidit, aut quidpiam simile, et post hæc subjungit: *Nunquid qui alios parere facio, ipse non pariam? dicit Dominus; et qui generationem cæteris tribuo, sterilis ero? ait Dominus* (Isai. lxxvi, 9). Quibus omnibus testimoniis cogendus est infidelis, ut eligat sibi de duobus, aut Christum Filium Dei credere, aut mendaces putare prophetas, qui ista ceciderunt.

5 CAPUT II.

Quod Christus ante sæcula ineffabiliter a Patre genitus est.

1. Quod si quæritur, quando, vel quomodo, Pater Filium genuerit, respondetur: Cur quæritur tempus, quando sit Dei Filius genitus, dum sit sua nativitate æternus? sicut scriptum est de eo: *Egressus ejus a principio a diebus æternitatis* (Mich. v, 2). Et iterum: *Ante solem permanet nomen ejus, et ante lunam sedes ejus* (Psal. lxxi, 17).

mens Alexandrinus, lib. i Pædag., cap. 7; Irenæus, lib. iv contra hæreses Valentini, c. 17; Euseb., Historiæ Ecclesiasticæ initio; Hilarius, xii de Trinit.; Basiliius, i contra Eunomium. Itaque Dei Filius Adamo locutus est, quod Thargum etiam Jerosolymitanum, cum Genesis iii ait: *וַיִּקְרָא אֱלֹהִים אֶת אָדָם* hoc est, *vocavit verbum Dei Deus Adam.* Ipse Cain increpavit, Abrahamo apparuit, cum Jacob lactatus est. Quod Syriensis congregatio, c. 15, his verbis credendum præcepit: *Si quis contra Jacob non Filium tanquam hominem lactatum fuisse, sed ingenitum, aut Patrem ejus dixerit, anathema sit.* Præterea cum Mose e rubo locutus est, lilios Israel eduxit ex Ægypto, eisque leges dedit in eremo. Quod ipsum Cassianus, lib. iv de Incarnat. duobus testimoniis confirmat: nimirum Judæ 1, 5: *Scientes semel omnia, quoniam Jesus populum de terra Ægypti salvans, secundo eos qui non crediderunt perdidit, angelus vero, etc.* Et Pauli, I Cor. x, 9: *Neque tentemus Christum, sicut quidam eorum tentaverunt, et a serpente perierunt.* MAR.

8. Al. *usquam pro quidpiam.* MAR.

CAP. II. N. 1. *Dum pro cum.* MAR.

Ibid. Ante solem permanet nomen ejus, et ante lu-

2. Sed et Pater eundem ante luciferum, id est, ante omnia tempora genuisse testatur, quod et ipse Filius Dei, verbum, virtus et sapientia, de sua natiuitate confirmat, dicens: *Necdum erant abyssi, et ego in conceptus eram, necdum fontes aquarum erupent, necdum montes gravi mole constiterant, ante omnes ego parturiebar; adhuc terram non fecerat, et umbra, et cardines orbis terræ: quando præparabat celos, aderam; quando certa lege et gyro vallabat abyssos; quando appendebat fundamenta terræ, cum uocarem, cuncta componens (Proverb. viii, 24).*

3. Tali igitur auctoritate ante omnia sæcula Filius a Patre genitus esse declaratur, quando a Patre per illum cuncta creata esse nascuntur. Illud denuo narratur, quomodo idem sit genitus, dum sacræ natiuitatis ejus arcana nec Apostolus dicit, nec propheta comperit, nec angelus scivit, nec creatura agnoscit, Isaiã testante, qui dicit: *Generationem eius quis enarrabit (Isai. lxxxiii, 8)?* Idcirco si ejus natiuitas a propheta non potuit enarrari, quis prohibebit nosse quomodo Filius potuit a Patre generari?

4. Hinc est illud in libro Job: *Sapientiam (Dei) unde inuenies? latet enim ab oculis hominum, et a volucribus cæli absconsa est (Job. xxviii, 20);* id est, etiam ipsis angelis incognita. Item ibi: *Radix sapientiæ cui reuelata est (Ecl. i, 7)?* origo scilicet illius Dei. Ideoque quod etiam super angelorum intelligentiam atque scientiam est, quis hominum potest narrare?

5. Scire autem manifestum est solum Patrem quomodo genuerit Filium, et Filium, quomodo sit genitus a Patre. Siquidem et gignendi Filii queritur

in *sedes ejus*. Locus est desumptus ex psalm. lxxi, 7, et priora quidem verba juxta Editionem Vulgatam; posteriora autem ex Psalterio Romano desumpta sunt, quo frequens utitur Isidorus. Erat enim in 6thorū tempore in omnibus Hispaniæ Ecclesiis usus Psalterii usus, ut breuiarium Mozarabicum argumento est, non paucis tamen immutatis, ab ipso, et arbitrator, Isidoro. Nam in ejus Vita a Braulione scripta (duobus certe vetustis Codicibus) scriptum inuenio quartam eum Psalterii translationem edidisse, nimirum post tres illas famosas, quas diuus Hieronymus adornauit, auctore Sigeberto. Hoc Isidorus Mozarabes utuntur, nos deinde Hispanicum Romani et Gallici comparatione uocamus. Ex his omnibus Psalteriis toto hoc opere ab Isidoro testimonia adducuntur, prout commodius erat, aut promptius memoria suggerebat. Sed et reliquis diuinarum Scripturarum libris promiscue Hieronymi versione, et antiqua Vulgata Latina Editione utitur; utraque enim ejus tetate circumferebatur, ut Gregorius docet initio Moralium, et ipsemet Isidorus indicat lib. vi Etymologiarum, c. 4. Sæpe tiam, ut hoc loco fecit, ex variis interpretationibus numerum testimonium contexit. MAR.

Ibid. Sua natiuitate æternus. Ita reposui ex Editione Haginoensi, et aliis, et ex Mss., cum apud Grialium esset *sua natiuitate æternus*, quod errore typographico accidisse credendum est. Verba psalms in Vulgata hæc tantummodo sunt: *Ante solem permanet nomen ejus*. In antiquis versionibus: *Ante solem permanebit nomen ejus in sæcula, et ante lunam sedes ejus*. An Isidorus quartam Psalterii translationem, et Mariana opinatur, ediderit, ad examen reuocavi in

ratio, eo quod Filius non nisi ex duobus nascatur; habeat, inquam, sibi hujusmodi generis ortum conditio caduca mortalium; Christus enim ex Patre ita emicauit, ut splendor a lumine, ut uerbum ab ore, ut sapientia ex corde.

CAPUT III.

Quia Christus Deus et Dominus est.

1. Post declaratum Christi diuinæ natiuitatis mysterium, deinde, quia idem Deus et Dominus est, exemplis sanctarum Scripturarum 7 adhibitis demonstramus. Si Christus Deus non est, cui dicitur in Psalmis: *Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi, uirgo aquitatis, uirga regni tui; dilexisti iustitiam, et odisti iniquitatem, propterea unxit te, Deus, Deus tuus oleo lætitiæ, præ consortibus tuis (Psalm. xliii, 7)?*

2. Quis est igitur iste Deus unctus a Deo? Respondent nobis Judæi. Ecce Deus unctus a Deo dicitur, et utique Christus ipsa unctione monstratur, cum Deus unctus insinuat. Dum enim audis Deum unctum, intellige Christum; Christus enim a chrismate, id est, ab unctione uocatur. Hunc Christum sub persona Cyri regis Persarum per Isaiã Pater Deum et Dominum esse testatur, dicens: *Hæc dicit Dominus Christo meo Cyro, cujus apprehendi dexteram, ut subiciam ante faciem ejus gentes, et dorsa regum uertam, et aperiam ante eum januas, et portæ non claudentur. Ego ante te ibo, et gloriosos terræ humiliabo. Portas æreas conteram, et ueltes ferreos confringam, et dabo tibi thesauros absconditos, et arcana secretorum, ut scias quia ego Dominus, qui uoco nomen tuum, Deus Israel (Isai. xlv, 1).*

3. In persona enim Cyri Christus est prophetatus;

Isidorianis, cap. 87. AREV.

2. *Quod et. Al., sicut. MAR.*

Ibid. Al., Conceptus, pro conceptus. MAR.

Ibid. Conceptus. Isidorus masculino genere fortasse dixit, ut de Filio Dei intelligeretur. Alioquin *concepta* esset retinendum etiam cum nostris Mss., et Editionibus antiquioribus. AREV.

5. *Al., Didicit, pro dicit. MAR.*

Ibid. Idem sit genitus. Etiam hoc loco mendum irrepererat apud Grialium *idem sit genus*, quod ex sensu et Editionis ac Mss. correxi. AREV.

CAP. III. N. 1. *Al., directionis, pro æquitatis. MAR.*

Ibid. Propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis. Quis est igitur iste Deus unctus a Deo. Vides argumenti vim positam in geminatione uocis *Deus*, ut priori loco sit in uocativo, et referatur ad Christum; posteriori in nominativo, et referatur ad Patrem. MAR.

Ibid. Jure Mariana reprehendit in tractatu pro Editione Vulgata, cap. 25, Pagninum, quod ita uerterit hunc locum: Propterea unxit te Dominus Deus tuus oleo lætitiæ; atque ita debilitari argumentum quo Patrem, qui ungit, distinctum esse a Filio, qui ungitur, sanctissimi Patres confirmant, Ambrosius, Athanasius, Hieronymus, Augustinus, Isidorus hoc loco, et alii. AREV.

5. *In persona Cyri Christus est prophetatus.* Contendit Isidorus uerba Isai. xlv, 1: *Hæc dicit Dominus christo meo Cyro*, non de Cyro intelligenda esse, sed sub Cyri nomine de Christo tantum, eam absurdam uideretur Cyrum, superstitioni deorum seruientem, Christum Dominum et Deum nuncupari. Nam

ubi ei snogugæ sunt gentes in fide, et regna. Præ-
terea, quia nullus in regno Israel Cyrus est dictus.
Quod si de Cyro Persarum rege quis hoc crediderit
prophetatum, absurdum et profanum esse cogno-
scat **8** ut homo impius et idololatriæ deditus, Chri-
stus, et Deus, et Dominus nuncupetur. Unde et in
translatione LXX. non habetur *Christo meo Cyro*. Sed
Hæc dicit Dominus Christo meo Domino. Quod in
persona specialiter Christi Domini nostri accipitur.

4. Si Christus Deus non est, dicant Judæi nobis
quem sit affatus Deus in Genesi, cum diceret: *Fa-
ciamus hominem ad imaginem, et similitudinem no-
stram*? Sic enim subjungitur: *Et creavit Deus homi-
nem ad imaginem suam; ad imaginem Dei creavit
illum* (Gen. 1, 26). Quærant ergo quis Deus creavit,
aut ad cuius Dei imaginem condidit hominem quem
creavit?

5. Quod si respondeant, ad angelorum. Num an-
gelus æqualem cum Deo habet imaginem, dum mul-
tum distet imago creaturæ ab eo qui creavit? aut
nunquid angelus cum Deo potuit facere hominem? quod
ita existimare magnæ demeritiæ est. Cui ergo dicitur?
aut ad cuius imaginem conditus homo creditur,
nisi ad ejus, cui una imago cum Deo est, et
unicum nomen divinitatis est?

6. Item si Christus Dominus non est, quis
Dominus pluit in Sodomis ignem a Domino? Sic enim
ait in Genesi: *Et pluit Dominus super Sodomam, et
Gomorrhham sulphur, et ignem a Domino* (Gen. xix,
24). In qua sententia nemo dubitat secundam esse
personam. Nam quis est ille Dominus a Domino, nisi

verba illa, quæ sequuntur, *qui voco nomen tuum Deus
Israel*, ad ipsum, de quo proxime locutus erat, et quem
Christum vocaverat, referenda, ipse equidem Isi-
dorus judicabat. Deinde quod in translatione Septua-
ginta interpretum non legatur, *hæc dicit Dominus
Christo meo Cyro*, sed *hæc dicit Dominus Christo meo
Domino*. Quo modo Lactantius, lib. iv divin. Institut.,
cap. 12, hoc testimonium citavit. Verum Hierony-
mus, commentariis ad eum Isaïæ locum, censet eam
lectionem, quam Isidorus ait in Septuaginta fuisse,
vitio-am esse, legendumquæ Græcæ, ut modo legitur
ὁ ἄνωγος λέγει Κύριος ὁ Θεὸς τῷ Κυρίῳ μου Κύρω, unus
autem adjectione litteræ pro *Κύρω*, id est, Cyro non-
nullos legisse *Κύριω*, id est, Domino. Itaque tum He-
ronymus, tum plerique alii expositores, id Isaïæ
vaticinium, non nisi de Cyro intelligendum putant.
Quin etiam Josephus, lib. xi Antiqu., cap. 4, Cy-
rum eo vaticinio adductum affirmat Judæos in patriam
remisisse. Isidorus favent Hebræici expositores antiqui,
qui locum hunc de vero Messia intelligendum esse
judicarunt. Ego vero de utroque locum intelligi posse
contendo; de Cyro juxta historiam, de Christo alle-
goricè. MAR.

Ibid. Quod in persona specialiter Christi Domini
nostri accipitur. Fortassis spiritualiter pro specialiter
legendum est. Nam eodem litterarum compendio
utrumque adverbium scribi solet. Sequebantur autem
in Tarraconensi majori hæc verba: *Legamus Xenopho-
ntis octo librorum Cyri majoris historiam, et pro-
phetiam æternam expletam. Quæ enim civitas illi non
patuit? quis non regum terga subjecit?* etc. Quæ quo-
niam in aliis Codicibus non erant, et Isidori propo-
sita contraria sunt, tanquam ex Hieronymi commen-
tariis ad eum locum ab alio quopiam translata,
manifesto prætermittenda esse duximus. MAR.

Ibid. In Codice Palat. 278 clare et sine nexu legi-

procul dubio Filius a Patre, qui semper ab eodem
Patre missus descendere solitus est et ascendere.
Quo testimonio et deitas, et distinctio personarum
Patris et Filii luce clarius demonstratur.

7. Item si Christus Dominus non est, de quo dixit
David in psalmo: *Dixit Dominus Domino meo: Sedi
a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum
pedum tuorum* (Psal. cix, 1)? Qui dum idem Christo
secundum carnem sit filius David, in spiritu tamen
Dominus ejus, et Deus est. Si Christus Dominus non
est, de quo ait David in libris Regum: *Dixit vir, et
constitutum est de Christo Dei Jacob, egregius psalmiste
Israel: Spiritus Domini locutus est per me, et sermo
ejus per linguam meam* (II Reg. xxiii, 1)?

8. Item si Christus Dominus non est, quis est ille
Dominus exercituum, qui a Domino exercituum mit-
titur, ipso dicente in Zacharia: *Hæc dicit Dominus
Deus exercituum, post gloriam misit me ad gentes
quæ expoliaverunt vos. Qui enim tetigerit vos, tange-
pillam oculi ejus. Quia ecce levabo manum meam
super eos, et erunt præda iis qui serviebant sibi, et
cognoscetis quia Dominus exercituum misit me* (Zach.
ii, 8)?

9. Vide nunc cuius sit hæc vox, nisi Salvatoris.
quia omnipotens Deus a Patre omnipotente missus
se esse testatur. Missus est autem ad gentes, post
gloriam Deitatis, quam habuit apud Patrem, quando
exinavit semetipsum, et formam servi accipiens
factus est obediens usque ad mortem (Philipp. ii, 7)

Qui etiam in sequentibus loquitur, dicens: *Lauda,
et latrare, filia Sion, quia ecce ego venio, 10 et habi-
tatur specialiter, quod Marianæ videbatur in spiritua-
liter commutandum. AREV.*

5. Ad cuius imaginem conditus homo creditur. Im-
ginem hoc loco Isidorus personaliter sumit, intelli-
gitque hominem fuisse conditum ad exemplar Dei,
et imaginem, quæ est Filius, secutus in eo Ambros.,
lib. vi Hexaemeron., c. 7; Euseb. xi Præparation.
evangel., c. 12; Procopium, ad c. ii Genes. Tam-
etsi eam sententiam Aug. quidem, in de Genes. ad
litteram, cap. 19, impugnandam suscepit. Cyrillus
etiam, lib. i contra Julianum nugatoriam vocare non
dubitavit. Fortassis eo tempore ea expositione Ariani
ad erroris præsidium separandasque Trinitatis per-
sonas abutebantur; alioqui nihil periculi est. Theo-
logi quidem certe recentiores hominem ad imaginem
totius Trinitatis conditum esse intelligunt, atque
imaginis vocem iis verbis non imaginem in Deo, sed
potius in nobis impressam significare contendunt, ut
perinde sit: *Faciamus hominem ad imaginem nostram*,
ac si diceret, qui sit imago nostri, ad nostræ essen-
tiæ exemplar expressa et conformata. Quod vero ad
lectionem spectat, proximis verbis, ubi nos posuimus:
nisi ad ejus, cui una imago cum Deo est, tres Cali-
ces legebant: *cujus una imago cum Deo est*. Et Tarra-
con., major: *Cujus imago cum Deo est*. MAR.

6. In qua sententia nemo dubitat secundam esse
personam. In verbis illis Genes. xix, 24: *Pluit Do-
minus super Sodomam, et Gomorrhham ignem, et sul-
phur a Domino, vocis Domini generationem Isidorus
ad primam et secundam Trinitatis personas refert,
quod ante eum fecerant Euseb., lib. i ecclesiast. Hist.
cap. 1. Irenæus, lib. iii, cap. 6; Basil., v contra
Eunomium; Marcellinus Pontifex, ad Salomonem
episcopum; Hieron., ad Osee i. MAR.*

9. Al., age nunc, videamus. MAR.

Ibid. Al., effectus est obediens, MAR.

tabo in medio tui, dicit Dominus, et applicabuntur gentes multæ ad Dominum in die illa, et erunt mihi in populum, et habitabo in medio tui, et scies quia Dominus exercituum misit me ad te (Zach. II, 10).

10. Quis est igitur iste Dominus exercituum a Domino exercituum missus, nisi idem Dominus Jesus Christus? Superest de Spiritu sancto, de cuius deitate sic ait Jacob: *Et quia spiritus Dei est, spiritus Domini fecit me, et spiraculum omnipotentis vivificavit me, ecce et me, sicut et te, fecit Deus (Job. xxxiii, 4).* De quo enim dixerat: *Spiritus Domini fecit me, de eo rursus adjecit: Ecce et me, sicut et te, fecit Deus, ut eundem Spiritum ostenderet esse Deum.*

CAPUT IV.

De Trinitatis significantia.

1. Patet Veteris Testamenti apicibus, Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum esse Deum. Sed hinc isti Filium, et Spiritum sanctum non reputant esse Deum, eo quod in monte Sina vocem Dei intonantis audierunt: *Audi, Israel, Dominus Deus tuus, Deus unus est (Deut. vi, 4);* ignorantem in Trinitate unum esse Deum, Patrem, Filium, et Spiritum sanctum, nec tres deos, sed in tribus personis unum nomen individue majestatis.

2. Quæramus ergo in Scripturis Veteris Testamenti eandem Trinitatem. In libro quippe secundo Regum ita scriptum est: *Dixit David filius Isai. Dixit vir, cui constitutum est de Christo Dei Jacob, egregius psalmista Israel: Spiritus Domini locutus est per me, et sermo ejus per linguam meam. Quis autem esset, adjecit: Deus Israel mihi locutus est, fortis Israel, dominator hominum justus (II Reg. xxiii, 1).*

3. Dicendo enim Christum Dei Jacob, et Filium, et Patrem ostendit. Item dicendo: *Spiritus Domini locutus est per me, Spiritum sanctum evidenter aperuit. Idem quoque in Psalmis: Verbo, inquit, Domini cæli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eo-*

10. *Ut eundem Spiritum ostenderet esse Deum. Post hæc verba in Hispanensi Codice sequebantur illa, sed hinc isti Christum non putant esse Deum. Et cætera multa; quæ quoniam lacuna intereisa atque depravata erant, deerantque in aliis Codicibus, et proximi capituli initio ferme ad verbum repetuntur, tanquam addititia loco movimus. Quintum tamen caput, in Excusis Codicibus positum, nos Hispanensem Codicem secuti ad finem 3 cap. subjunximus, cum quo commodius cohæreere visum est, idque sine nova capituli distinctione. Tametsi in aliis Codicibus ea omnia desiderabantur penitus, ac propterea suspecta esse videri poterant. MAR.*

Ibid. Verba quæ Mariana in Cod. Hispanensi reperit exstant etiam in Cod. Florent. 1, et in Barberino sæculi prope octavi, et in multis aliis Mss., quæ propterea omnino prætermitti non debent. Ea sunt hujusmodi: *..... Ostenderet esse Deum. Sed hinc isti Christum non putant esse Deum, eo quod in monte Sinai audierint vocem Dei intonantis: Audi, inquit, Israel: Dominus Deus tuus unus est; et iterum: Ego sum Deus, et præter me non est alius. Et illud: Ego sum Deus, et non mutor, et gloriam meam alteri non dabo. Dum hæc ergo legunt, perfidia errore cæcati, Christum Deum esse non credunt. Ergo agnoscant proinde, illis eo tempore hæc prædicta fuisse, ne forte ab unitate fidei recedentes, in multos fletos deos trans-*

rum (Psal. xxxii, 6); in persona enim Domini Patrem accipimus; in Verbo Filium credimus; in spiritu oris ejus Spiritum sanctum intelligimus. Quo testimonio et Trinitatis numerus, et communio cooperationis ostenditur.

4. Sic et in consequentibus idem propheta ait: *Mittet verbum suum, et liquescit ea; stabit Spiritus ejus, et fluent aquæ (Psal. cxlvii, 18).* Ecce tria, Pater qui mittit, et Verbum quod mittitur, et Spiritus ejus qui stat. Nam et cum dicitur in Genesi: *In principio fecit Deus cælum et terram, et spiritus Dei ferebatur super aquas (Gen. I, 1, 2),* ibi in Dei vocabulo Pater intelligitur; in principio Filius agnoscitur, qui dicit: *In eapite libri scriptum est de me, ut faciam voluntatem tuam (Psal. xxxix, 8, 9);* quia dixit Deus, et fecit Deus; in eo vero qui superferebatur aquis, Spiritus sanctus significatur.

5. Nam et cum ibi dicit Deus: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram (Gen. I, 26),* per pluralitatem personarum patens significatio Trinitatis est. Ubi tamen, ut unitatem deitatis ostenderet, confestim admonet, dicens: *Fecit Deus hominem ad imaginem et similitudinem suam. Et cum dicit idem Deus: Ecce Adam factus est quasi unus ex nobis, ipsa pluralitas personarum Trinitatis demonstrat mysterium.*

6. Cujus Trinitatis sacramentum et Aggæus propheta ita aperuit, ex persona Domini dicens: *Spiritus meus erit in medio vestri (Agg. II, 6, 8).* Ecce Deus qui loquitur, ecce Spiritus ejus; post hæc de tertia persona, id est, de Filio, ita subjecit: *Quia ecce ego commovebo cælum et terram, et veniet desideratus cunctis gentibus.*

7. In Isaia quoque sub propria persona cujusque distinctio Trinitatis, dicente eodem Filio, ita ostenditur: *Ego primus, et ego novissimus; manus quoque mea fundavit terram, et dextra mea mensa est cælos*

irent, atque idola gentilitatis colerent, quod et fecerunt, cum specialiter Christum testimonio prophetarum reputant esse Deum. Pro prædicta fuisse alii habent prædicta fuisse, et spiritualiter pro specialiter. Quæ duo adverbia passim in Mss. confunduntur. AREV.

CAP. IV. N. 1. AL., unum esse Deum bis pro esse Deum. MAR.

2. *In libro quippe secundo Regum. In Hispanensi, et Tarraconensi minori legebatur, in libro quoque primo Regum. Quæ fortassis germana Isidori lectio est. Nam, ut Junilius docet, lib. de Partibus divinæ legis, cap. 12, et Hieronym. in prologo galatæ, Hebræi duos tantum libros Regum computant, nempe Samuelis librum, quo primus et secundus comprehenditur, et librum Regum, qui continet tertium et quartum; atque hanc computandi rationem Isidorus ipse secutus est, lib. vi Etymolog., cap. 1. Verum quoniam alii Codices discrepant, et Isidorus ipse in libro Proœmiorum quatuor libros Regum facit, diversam lectionem præferendam judicavimus, tanquam Vulgatæ Editioni, et communi usui magis consentaneam. MAR.*

4. AL., Domini ferebatur. Ibi tamen. MAR.

6. *De tertia persona. Hoc est, una ex tribus personis; de qua loquendi formula erudita est Grialii nota ad cap. xlii in Exodum, Num. 5. AREV.*

(Isai. XLVIII, 12, 13, 16). Non a principio in abscondito locutus sum; ex tempore antequam fieret, ibi eram; et consequenter adjecit: *Et nunc Dominus Deus meus misit me, et Spiritus ejus*. Ecce duæ personæ, Dominus et Spiritus ejus, qui mittunt, et tertia personæ ejusdem Domini, qui mittitur.

8. Item alibi per eundem prophetam Trinitatis sic demonstratur significantia. *Ecce, inquit, puer meus, suscipiam eum, dilectus meus, complucuit sibi in illo anima mea, dedi spiritum meum super eum* (Isai. XLII, 1). Pater Filium dilectum puerum vocat, super quem dedit spiritum suum. De quo Dominus Jesus Christus propria voce testatur: *Spiritus Domini super me*.

9. Alio quoque in loco idem Isaias totam Trinitatem in digitorum numero comprehendens, sic prædicat, dicens: *Quis mensus est pugillo aquas, et caelos palma quis ponderavit? quis appendit tribus digitis molem terræ* (Isai. XL, 12)? In tribus quippe digitis propheta trinam divinæ omnipotentiae æqualitatem sub quadam mysterii lance libravit, et ex paritate virtutis cooperationem potentiae, et unitatem substantiæ, quæ una eademque in Trinitate est, in tribus digitis declaravit.

10. Cujus Trinitatis mysterium alias se cognovisse testatur idem propheta, dicendo: *Vidi Dominum sedentem super solium excelsum, Seraphim stabant super illud, sex alæ uni, et sex alæ alteri, 13 duabus velabant faciem ejus, et duabus velabant pedes ejus, et duabus volabant* (Isai. VI, 1); quem ut trinum in personis ostenderet, et unum in divinitate monstraret, sequenter ait: *Et clamabant alter ad alterum, et dicebant: Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus exercituum; plena est omnis terra gloria ejus*.

11. Ecce trinam sanctificationem sub una confessione cælestis persultat exercitus: unam gloriam Trinitatis Seraphim trina repetitione proclamant. Nam quid *ter Sanctus* indicat, nisi ejusdem trinæ Omnipotentiae gloria demonstrata est in deitate trium personarum significatio? Non autem sicut tres personæ, ita et tres dii credendi sunt, sed in eis personis

11. Nam quid *TER SANCTUS* indicat, nisi ejusdem trinæ Omnipotentiae gloria demonstrata est in deitate trium personarum significatio? Hoc loco maxime variabant exemplaria. Hispalense legit: *Nisi ejusdem trinæ Omnipotentiae gloriam, quæ demonstrata est in deitate trium personarum sanctificationem*. Tarracancense minus: *Nisi ejusdem Trinæ Omnipotentiae gloriam demonstrata est, in Dei tamen trium personarum significationem*. In altero Excuso legitur: *Nisi ejusdem trinæ Omnipotentiae gloriam, quæ demonstrata est in deitate trium personarum sanctificationem*. Ex Parisien-
si et Tarracancensi majori lectio, quam posuimus, desumpta est. Suspicio legendum: *Nam quid ter sanctus indicat, nisi ejusdem trinæ Omnipotentiae gloria demonstrata est, in deitate trium personarum significatio?* MAR.

Ibid. Codex Flor. 1 et alii omittunt hunc et sequentem numerum, vel potius eos premitunt, et hoc loco addunt: *Ut enim personarum Trinitas monstraretur, tertio Sanctus dicitur. Sed ut unam esse Trinitatis substantiam appareat, non Domini Sabaoth, sed Dominus esse perhibetur. David quoque dicit: Benedicat nos Deus, Deus noster, benedicat nos Deus. Qui*

una divinitas prædicanda est secundum Moysi sententiam dicentis: *Audi, Israel, Deus, Deus tuus, Deus unus est* (Deut. VI, 4). Et iterum: *Ego sum Deus, et præter me non est alius* (Isai. XLV, 21).

12. Sed contra hæc objicit perniciosa Judæorum perfidia, dicens: *Si Pater Deus est, et Filius Deus est; ergo duo dii sunt, et non unus Deus*. Pro me ergo audiant Isaiam, utramque personam unum Deum dicentem: *Tu es Deus, et in te est Deus*. In eo enim quod dicit: *Tu es Deus*, Patrem ostendit; in eo vero quod subjicit: *In te est Deus*, Filium declaravit.

13. Sed tamen, ut eundem Patrem et Filium unum Deum ostenderet, subjicit: *Non est absque te Deus, vere tu es absconsus Deus, Deus Israel*. Alias quoque unitum nomen Patris et Filii comprobatur, ipso Patre ad legislatorem Moysen ita testante: *Attende illi, et ne inobediens ei fueris; est enim nomen meum in illo*.

14 CAPUT V.

Quia Filius Dei, Deus, homo factus est.

1. Hucusque rayerium cælestis nativitatis in Christo, et significantiam divinæ Trinitatis ostendimus. Delinc Scripturæ auctoritate eundem Filium Dei natum in carne monstremus, manifestantes primum, quia idem Filius Dei propter nostram salutem incarnatus, et homo factus est. Sic enim de eo prædicat Isaias: *Parvulus, inquit, natus est nobis, et filius datus est nobis, et factus est principatus ejus super humerum ejus, et vocabitur nomen ejus admirabilis, consiliarius, Deus fortis, pater futuri sæculi, princeps pacis; multiplicabitur ejus imperium, et pacis ejus non erit finis* (Isai. IX, 6).

2. Parvulus enim Christus, quia homo; et natus est nobis, non sibi; quod enim homo factus est, nobis profecit, et ideo nobis natus est. Filius autem datus est nobis: cujus, nisi Dei Filius? principatus ejus super humerum ejus: sive quia crucem propriis humeris ipse portavit: sive quia titulum regni super humeros et caput ejus Pilatus scripsit.

3. Erubescant itaque impii Judæi, et agnoscant vocari Christum Filium Dei vivi natum, et per as-

cum tertio dixisset Deum, ut unum hunc esse ostenderet, subdidit: Et metuant eum omnes fines terræ. Hæc quidem pauca de Trinitate brevitate causa notavimus, dum copiosissime plurima in voluminibus Scripturarum panduntur. AREV.

CAP. V. N. 1. AL., humeros pro humerum. MAR.

5. AL., invocare pro vocari. MAR.
Ibid. Minus enim paulo minus ab angelis. Tarracancensis major: *Minus enim paulo minus a Deo*. Nimirum in Hebræo Psalmo VII, 6, legitur: *Minus enim paulo minus ab Elchim*. Quæ dictio sæpe Deum, aliquando etiam angeos significat, unde trique interpretationis locus. Septuaginta fixerunt: *Minus enim paulo minus ab angelis*. Quod Paulus secutus est ad Hebr. II, 7. Hieronymus autem in sua interpretatione dixit: *Minus enim paulo minus a Deo*. MAR.

Ibid. Rursum futuram ejus in carne nativitatem ostendens, subjicit, dicens: *Et quasi de vulva oriatur tibi ros adolescentiæ tuæ*. Locus est ex Psal. CIX, 3. In quo minor Isidorum, cum adduxisset illa verba: *Ex uero ante luciferum genui te*, adjecisse, tanquam sequentia, et quasi *de vulva oriatur tibi ros adolescentiæ tuæ*, cum sit potius ejusdem loci diversa interpreta-

sumptionem corporis parvulum factum, de quo David ait : *Minuisti eum paulo minus ab angelis, quia, dum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se equalem Deo, sed semetipsum erinavit, formam servi accipiens* (Philipp. i, 6). **15** Ad quem dum Pater in Psalmis de illa æterna nativitate diceret : *Ex utero ante Luciferum genui te* (Psal. cix, 5), rursus futuram ejus in carne nativitatem ostendens, subjecit, dicens : *Et quasi de vulva oriatur tibi ros adolescentiæ tuæ.*

4. Hanc incorporationem Filii Dei et Spiritus sanctus in Psalmis ita prænnuntiavit, dicens : *Ad Sion autem dicatur, vir et vir natus est in ea, et ipse fundavit eam Excelsus.* Ecce qui nascitur in Sion, et qui in ipsa civitate factus est humillimus, ipse est qui fundavit eam Excelsus; et quia idem est Dominus, sequitur : *Dominus numeravit, scribens populis, iste natus est ibi.* Quis est iste? vir scilicet, et excelsus, et Dominus. Vir, quia homo factus est. Excelsus, quia eum supra se cœli et angeli suscipiunt. Dominus, quia cunctæ cœli terraque creaturæ illi deserviunt.

5. Verum quoties inimici Christi omnem hanc prophetiam nativitatis ejus audiunt, conclusi, dum non habeant quod proponant, argumentantur, dicentes necdum venisse Christum, de quo hæc omnia ora prophetarum præsauga cecinerunt. Quæramus ergo tempus nativitatis Christi, utrum jam advenerit, an venturus adhuc expectetur? In Daniele igitur tempus adventus ejus certissime ostenditur, et anni numerantur, et manifesta signa ejus pronuntiantur, et post adventum ejus et mortem futura Judæorum excidia ibi certissime manifestantur.

6. Sic enim ait ad eum angelus : *Daniel, adverte sermonem, et intellige visionem. Septuaginta hebdomadæ abbreviatae sunt super populum tuum, et super urbem sanctam tuam, ut consummetur prævaricatio, et finem accipiat peccatum, et deleatur iniquitas, et adducatur justitia sempiterna, et impleatur visio, et prophetia, ¶ 6 et urgatur sanctus sanctorum* (Dan. ix, 25). Quæ scilicet septuaginta hebdomadæ si a tempore Danielis enumerentur, procul dubio Sanctus sanctorum Dominus Jesus Christus olim venisse cognoscitur.

7. Hebdomada namque in sacris eloquiis septem annis terminatur, dicente Domino ad Moysen : *Numerabis tibi septem hebdomadas annorum* (Levit. xxv, 8), id est septies septem, qui simul faciunt annos quadraginta novem. Similiter septies septuaginta

tio ex versione Hieronymi. Eodem memorie lapsu inferius, cap. 10, utramque interpretationem conjunxit, ubi ait : *Ante luciferum genui te, et quasi de vulva oriatur tibi ros adolescentiæ tuæ.* MAR.

4. *Ad Sion autem dicetur, Vir et vir natus est in eo, etc.* Locus est ex Psalm. lxxxvi, 5, juxta versionem Hieronymi. Codices Gothici, Romani Psalterii interpretationem secuti, legunt : *Mater Sion dicit, Homo et homo factus est in ea, et ipse fundavit eam Excelsus.* Et fortassis hæc erat Isidori germana lectio. MAR.

Ibid. Al., *Altissimus pro Excelsus, et populos pro populis.* MAR.

Ibid. In versione sancti Hieronymi ex Hebræo ita habetur : *Dominus numeravit scribens populos : iste*

¶ sunt quadraginti nonaginta. Ideo tot annos fuisse credendum est a Daniele usque ad Christum. A tempore itaque Danielis prophetæ usque ad præsens tempus plus quam centum quadraginta hebdomadæ enumerantur. Ideoque jam advenit Christus, quem annuntiabat sermo propheticus.

8. Post septuaginta enim hebdomadas et natus et passus ostenditur Christus, et civitatem Jerusalem in exterminationem fuisse, et sacrificium, unctionemque cessasse. Sic enim subjecit idem propheta : *Et occidetur Christus, et civitatem, et sanctuarium dissipabit populus cum duco venturo, et finis ejus vastitas, et post finem belli statuta desolatio.* Post passionem igitur Christi venit Titus, et debellavit Judæos, et destruxit urbem, et templum, et cessaverunt libamina et sacrificia. Quæ ultra illic celebrari non potuerunt. Ut impleretur quod fuerat ante a propheta prædictum.

9. Sed, o duritia cordis Judaici! quia ipsi Christum interemerunt, inde eum adhuc venisse non credunt. Probavimus Dominum nostrum Jesum Christum secundum carnem jam natum fuisse. Sed adjicit incredulus cur in carne venit? Audi ergo causam. Deus cum hominem fecisset, summa beatitudine præditum, et divinæ imaginis decore ornatum, posuit eum in paradiso, ut esset Deo subjectus, et cæteris creaturis prælatus.

10. Ille autem rebellis effectus, contempta divinitate, interdictum violavit præceptum : quem projectum ob superbiam Deus non occidit, sed exulera paradiso fecit, expectans ut per poenitentiam reparari posset ad vitam; et cum ille non revocaretur ad viam virtutis, dedit legem per Moysen, ut vel per ipsam reverteteretur ad amorem Dei, et operationem justitiæ. Sed cum ne hanc quidem contumax et incredulus custodiret, venit tandem **17** Filius Dei, et corpus humanum assumpsit, ut dum videretur, crederetur; omissisque mûndus dæmonum simulacris reconciliaretur gratiæ Conditoris.

11. Hæc est causa nativitatis Christi, quem Judæi, etsi patiantur natum, scandalizantur tamen crucifixum et mortuum : non intelligentes quia sicut propter redemptionem mundi illum decevit nasci, ita et pati oportuit, cujus passionem et mortem in suo loco Scripturarum testimoniis approbavimus. Nunc vero sequamur debitum ordinem, et cujus demonstrata est post gloriam deitatis humana nativitas, demonstrare et genus, et patria incipientes primum de nomine ejus loqui.

natus est tibi. Itaque restitui posset *populos* ex multis Mss. Isidori. AREV.

6. De septuaginta Danielis hebdomadibus passim ecclesiastici scriptores. Adis Cotelerium, Patr. apostolic. tom. 1, pag. 49. Calmetus dissertationem de hoc argumento edidit ante commentarium in Danielem; et in Bibliotheca sacra præmissa Dictionario biblico præcipuos auctores veteres recentioresque indicat qui in hac questione versati sunt. AREV.

9. Al. *decore honoratum, pro decore ornatum.* MAR.

10., Al. *corpus humanum cum anima assumpsit.* MAR.

11. *Incipientes.* Refertur ad *sequamur.* In Editione Haganoensi omittitur *incipientes... loqui.* AREV.

CAPUT VI.

De nomine Jesu.

1. Prima enim appellatio nominis Jesu invenitur in figura Domini nostri Jesu Christi antea prædicata. Nam Auses quidam, qui Nave filius nominabatur, a Moyse Jesus cognominatur (*Num. xiii, 17*). Hic post obitum Moysi dux effectus principatum obtinuit, et terram promissionis hæreditate distribuit. Mutatio nominis quid significabat, nisi quia defuncto Moyse, id est, defuncta lege, et legali præcepto cessante, dux nobis Dominus Jesus Christus erat futurus, qui nos per Jordanis fluentia, id est, per gratiam baptismi sanctificatos, et omnibus vitiorum generibus expulsis, vel angelorum malorum hostibus effugatis, perduceret ad terram cælestis **18** repromissionis, melle, et lacte manantem, id est, vitæ æternæ possessionem, qua nihil dulcius?

2. Ideo enim vir ille hujus sacramenti imaginem suscepit, ut Jesus nominaretur, ad significandum illum verum Jesum, de quo in Psalmis scriptum est: *Venite, exsultemus Domino, jubilemus Deo salutaris* (*Psal. cxlix, 4*), id est, Jesu patri nostro. Ubi ostenditur Dominum et Deum esse Jesum, de quo et alibi in Psalmis: *Quia placet sibi Dominus in populo suo, et exaltabit mansuetos in Jesu*. Hæc enim in Hebræo sic habentur. > De quo apertius Habacuc intonat dicens: *Ego gaudebo in Domino, et exultabo in Deo Jesu meo* (*Habac. iii, 18*).

CAPUT VII.

Christus ex semine Abrahamæ secundum carnem fuit.

1. Quod autem ex semine Abrahamæ futurus esset Dominus Jesus Christus, Genesis ostendit, dicente Abraham ad puerum suum: *Pone manum tuam sub*

CAP. VI. N. 1. AL., prædicta pro prædicata. MAR. *Ibid.* Nam Auses quidam, qui Nave filius nominabatur. Tarraconensis major, et excusi legunt: *Nam Josue quidam, etc.* Nostra lectio in Hispalensi erat, et Tarraconensi minori; et Numer. xiii, 17, ubi nos legimus: *Vocavi que Osee יְהוֹשֻׁעַ filium Nun Josue*; Septuaginta dixerunt: *Ἐπωνόμασε Μωϋσῆς τὸν Ἀδσῆ υἱὸν Ναυῆ Ἰησοῦν*. Hanc Septuaginta interpretationem secutus est Isidorus. Totus vero locus, ac magna cap. 6 pars desumpta est ex Tertulliano, libro contra Judæos, ubi ait: *Dum Moysi successor destinaretur Auses filius Nave, transfertur certe de pristino nomine, incipit vocari Jesus, etc.* Unde colligimus etiam paulo inferius legendum, *Qua nihil dulcius, potiusquam, Qua nihil est dulcius*. Tametsi hæc lectio in Tarraconensi minori et Hispalensi erat. MAR.

Ibid. AL., terram promissæ hæreditatis. MAR.

2. Deo salutaris, id est, Jesu Patri nostro. Vocem Latinam per Hebraicam reddidit, id tantum indicare volens, ubi in Latina versione vox salutare, vel salus invenitur, in Hebraico respondere nomen Jesu. Atque hoc ipsum secutus proximo testimonio, quod ex Psalm. cxlix, 4 desumptum est, ubi nos legimus: *Exaltavit mansuetos in salutem, ipse Hieronymi interpretationem secutus, dixit: Et exaltavit mansuetos in Jesu*. Sequens denique testimonium ex Habacuc iii, 18, *Ego gaudebo in Domino, et exultabo in Deo Jesu meo*, quoniam ad rem in primis facti, adjecimus; obelo tamen notatum, quoniam in Hispalensi tantum invenimus. MAR.

A femore meo, et jura per Deum cæli (*Gen. xxiv, 2*). Quo verbo Christum Deum cæli de genere suo testabatur in carne esse venturum. Per femur enim genus intelligitur; significabatur enim de semine Abrahamæ futurum in carne Deum cæli: de quo semine per Isaac facta fuerat ei a Domino repromissio. *In semine, inquit, tuo benedicentur omnes gentes* (*Gen. xxii, 18*), id est, **19** in Christo, de quo Psalmista ait: *Et benedicentur in eo omnes tribus terræ, omnes gentes magnificabunt eum*. (*Psal. lxxi, 17*).

2. De hoc semine, et per > eundem Isaiam vox Domini loquitur: *Educam, inquit, de Jacob semen, et de Juda possidentes montes meos* (*Isai. lxxv, 9*). De quo alibi idem propheta: *Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissenus, et B quasi Gomorrha similes facti essemus* (*Isai. i, 9*).

CAPUT VIII.

De tribu Juda ortus est Christus.

1. Et quia de tribu Juda secundum carnem Christus expectandus esset, Jacob patriarcha significat, dicens: *Non deficiet princeps ex Juda, nec dux de femoribus ejus, donec veniat qui mittendus est. Et ipse erit expectatio gentium* (*Gen. xlix, 10*). Certum est enim, usque ad ortum Christi non defuisse principes populi Judæorum ex genere Juda, nec duces de femoribus ejus usque ad Herodem alienigenam regem, qui per ambitionem regni irrepserat potestatem.

2. Statim enim ut hoc factum est, et defecit dux ex semine Judæ, advenit ille qui mittendus erat, quem gentes et populi expectabant. Judæi autem C perveracia impudicæ frontis dicunt nondum esse id tempus expletum, mentientes nescio quem regem **20** ex genere Judæ in extremis Orientis partibus regnum tenere.

CAP. VII. N. 1. De quo semine per Isaac facta fuerat ei a Domino repromissio. Quinque Codices constanter pro Isaac legebantur Isaiam. In Gothicis nihil erat, tantum in Tarraconensi majori Isaiæ nomen subobscurè in Isaac mutari videbatur, quam nos lectionem, ut veram, secuti sumus. Tametsi paulo inferius legebatur: *de hoc semine et per eundem Isaiam, etc.* Nam vocem eundem redundare judicavimus, eamque obelo jugulavimus, prorsus prætermittere sine exemplari non aesi. MAR.

D *Ibid.* Grialius edidit per Isaiam Isaac contra mentem annotatoris Marianæ, qui tantum volebat per Isaac. Neque utraque vox retineri potest; aut enim solum legendum, per Isaiam, aut per Isaac. AREV.

CAP. VIII. N. 1. Nec dux de femoribus ejus. Sic quinque Codices. Julianus, contra Judæos, Hilarius in Psalmum lxx. Nempe Septuaginta dixerunt *ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ*, id est, *ex femoribus ejus*; quam lectionem secuti sumus. Licet Hispalensis, et Tarraconensis minor, ut est in nostra Vulgata, legebant: *Nec dux de femore ejus*. Tertull. et ipse contra Judæos de femoribus legit. MAR.

Ibid. Forte irrepserat potestati. AREV.

2. Mentientes nescio quem regem ex genere Judæ in extremis Orientis partibus. Hunc locum ferme totidem verbis transtulit Julianus Toletanus archiepiscopus in suum opus contra Judæos, ubi libro primo sic ait: *An forte adhuc in impudicæ frontis pertinaciâ perdurantes illud objicitis, quod parentes vestri solent mentientes proponere, esse hodie nescio quem regem ex ge-*

3. Nec attendunt, mente cæcati, simulationis suæ A mendacium detegi, quia jam sicut nullum tēplum, nullum altare, nullum sacrificium, ita nullus rex, nullus sacerdos remansit Judæis; neque enim mendax esse potest Osee propheta, qui dicit: *Sedebunt filii Israel sine rege, sine principe, sine sacrificio, sine altari, sine sacerdotio, sine manifestationibus* (Ose. III, 4). Quæ omnia quis non videat nunc in ipsis esse completa?

CAPUT IX.

Quia de stirpe David natus est Christus.

1. Ecce ex qua tribu nasciturus est Christus doce-
mur. Ex David autem stirpe secundum carnem futurus esse per Spiritum sanctum ita prænu-
tius est in Psalmis: *Juravit Dominus David veritatem, et non frustrabitur eum, de fructu ventris tui ponam super sedem tuam* (Psal. CXXXI, 11). > Et iterum: *Semel juravi in sancto meo, si David mentiar, semen ejus in æternum manebit, et thronus ejus, sicut sol in conspectu meo, et sicut luna perfecta in æternum, et testis in cælo fidelis* (Psal. LXXXVIII, 36^{seq.}).

2. Item in libro Paralipomenon: *Et factum est verbum Domini ad Nathan, dicens: Vade, et dic servo meo David: Hæc dicit Dominus: Annuntio tibi quod ædificaturus sit domum tibi Dominus, cumque impleveris dies tuos, ut vadas ad patres tuos, suscitabo semen tuum post te, quod erit de filiis tuis, et stabiliam regnum ejus, ipse ædificabit mihi domum, et firmabo solium ejus usque in æternum. Ego ero ei in patrem, et ipse erit mihi in filium, et misericordiam meam non auferam ab eo, sicut abstuli ab eo qui ante te fuit, et statuam eum in domo mea, et in regno meo usque in sempiternum: et thronus ejus erit firmissimus in perpetuum* (II Reg. VII, 4; I Paral. XVII, 5).

3. Hæc omnia quisquis in Salomone putat fuisse impleta, multum errare videtur. Nam qualiter in Salomone intelligendum est, quod dictum est: *Postquam dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, quod erit de filiis tuis, et stabiliam regnum illius?* Nunquid de illo Salomone creditur prophetatum? Minime. Ille enim patre suo vivente cœpit regnare. Nam hic dicitur quia *cum completi fuerint dies vitæ tuæ, et dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum.* Ex quo intelligitur alius esse promissus, qui non ante mortem David, sed post mortem ejus pronuntiatu fuerat suscitandus.

nere Judæ, qui in extremis Orientis partibus videatur regnum tenere? Et alia multa in eandem sententiam. Et quidem Judæos magno in numero in Oriente intra montes Caspios inclusos contineri, non ipsi solum fibulantur (nam exstat de hac re liber Hebraice, qui Baldad Subites nuncupatur), sed etiam Prospero fuit persuasum, lib. de Prædictionibus, parte ultima, cap. 9, ubi ait: *Hic ostenditur quod ex Judæis de tribu Dan, quæ hodie quoque in Perside est, venit Antichristus.* Hanc Judæorum opinionem Porebetus tangit prima part. Viet. contr. Judæos, cap. 2. MAR.

*CAP. IX. N. 1. Al., futurum esse... prænu-
tium est. MAR.

Ibid. Juravit Dominus. Psalm. CXXXI, 11, in Gothicis: Juravit Dominus David in veritate, et non frustravit

4. Qui ædificaret domum Domini, non de parietibus manufactis, sed de lapidibus vivis et pretiosis, id est, sanctis et fidelibus. Nam et illud, quod subjecit: *Fidelis erit domus ejus, et regnum ejus usque in sempiternum coram me* (II Reg. VII, 16), attendat et aspiciat quisquam non de Salomone esse pronuntiatum. Salomon quippe domum plenam fuisse mulieribus alienigenis colentibus idola, et ipse ab eis rex idololatria seductus, atque dejectus, dum bonus fuisset in initio, malos exitus habuit.

5. Ergo quis est iste cujus domus est fidelis in perpetuum, et qui post mortem David promittitur suscitandus? Ille atque est de quo ipse David exæstians clamat, dicens in Psalmo octogesimo octavo: *Tu vero distulisti Christum tuum* (Psal. LXXXVIII, 39). B Non est ergo ille Salomon, sed nec iste David dilatus est Christus. Ecce apparuerunt promissiones prædictæ, non in Salomone, sed in Christo Domino nostro, qui ex David genere ortus est, fuisse completa.

6. De quo per Jeremiam ipse Dominus dicit: *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et suscitabo David germen justum, et regnabit rex, et sapiens erit, et faciet judicium et justitiam in terra. In diebus illis salvabitur Juda, et Israel habitabit confidenter, et hoc est nomen quod vocabunt eum, Dominus justus noster* (Jerem. XXXIII, 5, 6).

7. Iste est qui per Nathan ex semine David promittitur (I Paral. XVII; II Reg. VII), qui etiam 22 per Isaiam prophetam ita pronuntiat: *Egredietur, inquit, virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet* (Isai. XI, 1). Hæc virga de radice Jesse virgo est C Maria, de David radice exorta, quæ genuit florem Dominum Salvatorem, de quo etiam sequitur: *Et requiescet super eum spiritus Domini, spiritus sapientiæ et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiæ et pietatis, et replebit eum spiritus timoris Domini.*

8. Ideo autem tanta dona spiritus super eum prædicantur, quia in eo non ad mensuram Spiritus inhabitat sanctus (Joan. III, 34), sicut in nobis, sed tota inest ei plenitudo divinitatis et gratiarum (Colos. II, 9). Iste est qui non secundum visionem oculorum et auditum aurium judicat, sed est justitia cingulum lumborum ejus, et fides cinctorium renum ejus (Isai. XI, 5). In cujus Ecclesia habitat lupus cum agno: ille utique qui solebat ab ea rapere prædæ, dum ad eam D convertitur, cum innocentibus commoratur.

eum: De fructu ventris tui ponam super sedem meam, quomodo in Psalterio Hispanico legitur. Et fortassis ita etiam legit Isidorus. MAR.

Ibid. Al., eam, de fructu. Et, in æternum manebit. MAR.

3. Al., dies vitæ tui. MAR.

4. *Qui ædificaret domum Domini.* Totus hic locus obelo notatus in Excusis tantum erat, nobis suspectus visus est, neque satis cohæreret; reliquimus tamen intactum, nisi quod ubi legebatur *qui dum bonus fuisset, ut ratio Grammaticæ constaret, relativum qui temere positum expunximus. MAR.*

Ibid. Fortassis habuit pro fuisse. MAR.

Ibid. Fortasse legendum Salomonis quippe... fuisse, subin electo constat, ut alibi passim. AREV.

9. In cuius ovili pardus cum hædo accubat permisti scilicet subdoli cum simplicibus, ibi etiam vitulus de circumcissione, leo de sæculi potestate, ovis de populari ordine, simul morantur, quia in fide communis est conditio omnium. Puer autem parvulus minans eos ille est utique, qui se humiliavit pro nobis, ut parvulus. Bos autem et leo ibi comedent paleas, quia principes cum subjectis plebibus communem habent doctrinam.

10. Delectatur quoque infans ab ubere super foramina aspidis, dum gentes, quæ solebant venena aliquando prædicare, conversi etiam parvuli Christi fidem delectantur audire. Caverna autem reguli corda sunt infidelium, in quibus ille serpens tortuosus requiescebat, quem ablaectatus comprehensum exinde captivum traxit, ut in monte sancto ejus, quod est Ecclesia, non noceret.

11. Adhuc idem Isaias de Christo, quia ex semine David nasciturus esset secundum carnem, sic in consequentibus dicit: *In die illa radix Jesse, qui stat in signum populorum, ipsum gentes 23 deprecabuntur, et erit sepulcrum ejus gloriosum (Isai. xi, 10).* In signum populorum stat radix Jesse, quando Christus signaculum crucis exprimit in frontibus eorum. Ipsum gentes deprecabuntur, quod jam hoc totum cernitur fuisse completum. Sepulcrum autem ejus in tantum est gloriosum, ut excepto quod redempti per mortem ejus gloriam ei exhibemus, etiam locus ipse coruscans miraculis, gloriæ suæ causa ad se omnem contrahat mundum.

12. Hic locus in Hebræo sic habet: *Et erit requies ejus gloriosa.* Utique quia moriens caro ejus non vidit corruptionem secundum Psalmi sententiam: *Quia non derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem (Psal. xv, 10).* Jam vero quia ore prophetico de Moab nascenti Christo perhibetur testimonium, idem Isaias testatur: *Ponam enim super his qui fugerint de Moab leonem, et reliquis terræ. Emitte agnum, Domine, dominatorem terræ de Petra deserti ad montem filia Sion (Isai. xv, 9; xvi, 1).*

15. De hæc enim gente Moabitarum egressus est Agnus immaculatus, qui tollit peccata mundi, qui dominatur in orbem terrarum. Petra autem deserti Ruth significat, quæ, destituta morte mariti, de Booz

9. Al., peccatoribus pro simplicibus. MAR.

10. Reguli, hoc est, basilisci. AREV.

11. Al., natus est pro nasciturus esset. MAR.

Ibid. Signaculum crucis exprimit in frontibus eorum. Hæc refertur sive ad sacramentum confirmationis, cum puerorum frontes chrismate signantur, seu ad consuetudinem qua singuli fideles consueverunt frontes signo crucis munire. De qua Tertull., lib. ii ad uxorem. Cyprian., lib. ii contra Judæos, cap. 21, dixit quod in hoc signo salus sit omnibus, qui in frontibus notantur. MAR.

12. Vulgata: *Ponam enim super Dibon addimenta: his qui fugerint de Moab leonem, et reliquis terræ.* AREV.

15. Petra autem deserti Ruth significat. Hic locus ex Hieronym. desumptus est, ad cap. xvi Isaiaë initio, ubi ait: *De Petra deserti, hoc est, Ruth, quæ,*

A genuit Obed, et de Obed Jesse, et de Jesse David, et de David stirpe Christum. Moatem autem filia Sion aut historialiter ipsam urbem Jerosolymam dicit, aut juxta tropologiam Ecclesiam in specula, id est, in virtutum sublimitate locatam.

CAPUT X.

Quia Christus de virgine sine virili coitu genitus est.

1. Hactenus de nomine, et gente, et genere Domini nostri Jesu Christi Testamenti Veteris fidem perstrinximus: dehinc generationes ejus secundum carnem de Virgine ostendamus. Isaias enim 24 sancto Spiritu plenus futuræ incarnationis Filii Dei sic prænuntiat sacramentum, sic enim dicit: *Et adjecit loqui ad Achaz Dominus, dicens: Pete tibi signum a Domino Deo tuo in profundum inferni, sive in excelsum supra (Isai. vii, 10).* Et subject: *Audite itaque, domus David, id est, genus David.*

2. Nam bene ad domum David loquebatur, id est, ad stirpem regiam, de qua stirpe descendit Maria, et adjecit: *Propter hoc dabit Dominus ipse vobis signum: Ecce virgo in utero concipiet, et pariet filium, et vocabitur nomen ejus Emmanuel, quod est interpretatum Nobiscum Deus.* Quia ergo ille, quem in utero Virgo concepit, et peperit, *Nobiscum Deus* vocatur, Deus 7 itaque in utero virginis conceptus natusque cognoscitur. Erubescant itaque Judæi increduli, et Christi gratiæ sua colla submittant.

3. Ecce enim quem Virgo peperit nobiscum Deus appellatur. Quo loco argumentantur Judæi quod in Hebræo non virginem, sed juvenulam ostendat sermo propheticus parituram. Adversus quos respondetur non esse signum, si juvenula pariat, quod est ætatis. Sed hoc esse signum ad rei novitatem, si Virgo pariat, quod est integritatis. Dum enim dicit: *Dominus dabit vobis signum,* insinuat quoddam insigne miraculum, virginem videlicet parituram, quod procul dubio signum non esset, nisi novum existeret. Oportebat enim Christum propter insigne miraculum secundum carnem nasci de virgine.

4. Sequitur de eo: *Butyrum et mel comedet.* Butyrum fructus est Ecclesiæ venientis ex circumcissione, quasi bovis sub jugo, id est, sub lege positæ; mel vero Ecclesiæ venientis ex gentibus, 25

D *mariti morte viduata, de Booz genuit Obed, et de Obed Jesse, et de Jesse David, et de David Christum.* Isidorus dixit de David stirpe Christum. Quam lectionem propter auctoritatem Hieronym. diversæ lectioni prætulimus. Nam tres Codices legebant, *Et de David stirpe natus est Christus.* MAR.

CAP. X. N. 2. Al., vocabit, pro vocabitur. MAR.

5. In Hebræo non virginem, sed juvenulam, etc. Non constitui hoc loco de voce *Halma*, qua utitur Isaias vii cap., disputare, cum liceat Hieronymum ad eum locum videre, atque Galat., lib. vii de arcænis catholice veritatis cap. 15. MAR.

Ibid. Græsius perperam interpunxerat, dum enim dicit Dominus: *Dabit vobis signum.* AREV.

4. Sequitur, et dicit: *Præquam cognoscat puer, etc.* Isidorus, sive memoria hallucinante, sive data opera, a vii cap. Isaiaë repente ad viii transit, explicatque

vitae, et dulcedine operis, et fidei pascitur Christus. Sequitur, et dicit: *Et priusquam cognoscat puer vocare patrem aut matrem. Quod enim dixit priusquam cognoscat, id est, priusquam cognoscere faciat divinitate Deum habere se patrem, et carnis susceptione virginem matrem, juxta illud quod in Genesi scribitur, dicente Domino ad Abraham: Nunc cognovi quod timeas Deum (Gen. xxi, 12), id est, nunc cognoscere te feci. Absit enim apud Deum esse ignorantiam, ut tunc cognosceret quod ante nesciret.*

5. Quanta autem potestatis existat idem Emmanuel, praedictus propheta frequenter annuntiat, dicens: *Et erit extensio alarum ejus, implens latitudinem terrae, o Emmanuel (Isai. viii, 8);* quem quia de virgine natum credimus, Patrem in Psalmis dicentem audimus. Nam cum dixisset Propheta de Christo: *Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris meis, confestim vox Patris consecuta est, dicentis ad Filium: Ante luciferum genui te, et quasi de vulva orientur tibi ros adolescentiae tuae. Juravit Dominus, et non poenitebit eum, tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedec. Dominus a dextris tuis confregit in die irae suae reges (Psal. cix, 1).* Et iterum: *Ubi inhabitet, inquit, gloria in terra nostra, misericordia et veritas occurrerunt sibi, justitia et pax complexae sunt se. Veritas de terra orta est, et justitia de caelo prospexit (Psal. lxxxiv, 10 seq.).*

6. Quae est veritas de terra orta, nisi Christus de femina natus, Filius Dei de carne procedens? Nam caro terra est; quando enim natus est Christus, justitia de caelo prospexit. Non enim daretur e caelo justificatio, nisi Christus in carne nasceretur, et ut ostenderet quod ipsa veritas de terra orta homo esset, sequenter adjunxit: *Justitia ante eum praebit, et ponet in via gressus suos. Item idem David: Terra, inquit, dabit fructum suum (Psal. lxxvi, 7, 8).* Terra, Maria, dedit fructum summum Christum; sed quis est iste fructus? *Benedicat nos Deus, Deus noster, benedicat nos Deus.*

7. Hunc terrae fructum praedictus Isaias propheta alibi manifestius annuntiat, dicens: *Rorate, caeli, de super, et nubes pluant justum; aperiatur terra, et germinet Salvatorem, et justitia oriatur simul; ego Dominus creavi eum (Isai. xlv, 8).* Caeli ipsi qui et nubes, id est, prophetae, per quos Christus adveniens prophetabatur; terra Maria, 26 quae, fide aperta, non corruptione, genuit Salvatorem, quia solus Do-

minus eum creavit, non virilis commistio seminis. illud verbum: *Priusquam cognoscat puer, id est, priusquam cognoscere faciat se habere patrem Deum, matrem virginem. Subtiliter sane, neque ablitrens a divinarum litterarum usu. Hieronym., ad ea verba, et August., de tempore, serm. 52, facile se expediunt explicantes: Antequam puer sciret vocare patrem et matrem, id est, antequam homo fiat. MAR.*

6. Al., *nostra caro, pro nam caro. MAR.*

7. Al., *commistione, pro commistio. MAR.*

8. *Sine manibus abscissus, implens omnem terram.* Hispalensis interponit quaedam verba, sic enim ait: *Sine manibus complexentium concisus, id est, de Virgine solo Spiritu sancto cooperante, sine virilis commistione seminis ortus, implens omnem terram. MAR.*

9. Al., *ingressurus, pro ingressus. MAR.*

8. Unde et Isaias ait: *Generationem ejus quis enarrabit (Isai. liii, 8)?* Nullus enim hominum nativitatis Christi in conceptu conscius fuit: solo enim verbo Dei virgo praegrans apparuit. Quod etiam Daniel propheta figuratiter praedixerat, dicens: *Vidi lapidem de monte abscissum sine manibus praedictum, et cum venisset in terram, replevit orbem terrae (Dan. ii, 34):* lapis iste Christus est sine manibus abscissus, implens omnem terram, quia in omnibus gentibus regnum ejus est.

9. De quo lapide per Isaiam Deus loquitur: *Ecce mitto in fundamentis Sion lapidem pretiosum, electum, angularem, et qui crediderit in eum non confundetur (Isai. xxviii, 16).* Hunc enim vidit Daniel abscissum de monte, id est, de populo Judaeorum, sine manibus, hoc est, sine operatione virili, ex Maria virgine natum, quam sine dubio virginem fuisse credimus ante partum, virginem permansisse post partum, Ezechiele propheta testante: *Converti me ad viam portae sanctuarii exterioris, quae respiciebat ad Orientem, et erat clausa. Et dixit Dominus ad me: Porta haec clausa erit, non aperietur, et vir non transiet per eam, quoniam Dominus Deus ingressus est per eam, eritque clausa (Ezech. xliv, 1).*

10. Quo testimonio sanctam Mariam et virginem concepisse et virginem permansisse confitemur. Genitalia namque feminea, pro eo quod claustra partus aperiunt, portae dicuntur, sicut ait Job: *Quia non clausit portas ventris, qui portavit me (Job. iii, 10).* Dominus enim noster Jesus Christus mirabiliter et potentialiter natus, tanquam sponsus processit de thalamo suo (Psal. xviii, 6), id est, ex Virginis utero, post cujus ortum nullum cum Maria convenisse, nullum ex ejus utero genitum existisse profitemur.

CAPUT XI.

In Bethlehem natus est Christus.

1. Praediximus nativitatem Domini nostri ex Virgine, locum quoque 27 originis suae ostendamus. Nam in Bethlehem natus est, ad quam dicitur per Michaeam prophetam: *Et tu, Bethlehem, domus Ephrata, nunquid parvula es in millibus Juda? ex te mihi egredietur qui sit dominator in Israel, et egressus ejus a diebus aeternitatis. Propter hoc dabit eos usque ad tempus in quo parturiens pariet (Mich. v, 2).*

CAP. XI. N. 1. *Et tu, Bethlehem, domus Ephrata, nunquid parvula es in millibus Juda?* Sic leg. bant duo Codices Gothici, sic etiam Julianus, lib. i contra Judaeos, praeterquam quod genere mosenhino dixit: *Nunquid parvulus es.* Hieronym., in ipsa versione Septuaginta habet: *Nequaquam minima es, ut sis in millibus Juda.* Cyprian., in contr. Judaeos, cap. 11, eundem Michaeam locum sic refert: *Non exigua es, ut constituaris in millibus Juda.* Ipsemet Isidor., lib. ii, cap. 3: *Et tu, inquit, Bethlehem, domus Ephrata, non es minima in millibus Juda.* In quam lectionem eo sane loco omnes Codices conspiciant, cum in haec, de quo agimus, plerique affirmative legant: *Parvula es, sive parvulus es.* Tarracoen. minor tantum habebat: *Parvulus non es.* Libet autem suspi-

2. Sicque postquam locum originis ejus prædixit, deinde regnum ejus futurum in toto orbe subjecit, dicens: *Stabit, et videbit, et pascet gregem suum in virtute Domini, et in honore nominis Dei sui erunt, quoniam nunc magnificatur usque ad terminos terræ, et erit iste pax.*

3. De hoc loco nativitatis Christi et Habacuc propheta sic ait: *Deus ab Africo veniet.* Bethlehem enim regio, ubi natus est Christus, de Jerusalem ad meridianam respicit plagam. Merito ergo ab Africo venisse scribitur, quia a Bethlehem venturus esse prævidebatur.

CAPUT XII.

Stellæ indicio Christi nativitas monstratur.

1. Quia stellæ indicio nativitas ejus claruit, in Numeris divinus ille **28** Balaam sic cecinit, dicens: *Orietur stella ex Jacob, consurget homo de Israel.* Magi enim ab Orientis partibus venientes, primi Christi nativitatem stella indice nuntiaverunt, scilicet, ut quem olim princeps artis eorum prædixerat, illi inspecto sidere demonstrarent.

CAPUT XIII.

Munera magi obtulerunt.

1. Quia ei munera obtulerunt magi, et hoc propheta nobis narrant; sic enim Isaias ait: *In tempore illo deferetur munus Domino exercituum a populo divulso, et dilacerato, a populo terribili, post quem non fuit alius (Isai. xviii, 7).* Hoc autem dicit propheta propter Persarum robustissimam gentem, ad cujus tunc potentiam nullus populus comparabatur, de quibus magi venientes, Christo munera detulerunt.

2. Et iterum ipse: *Omnes, inquit, de Saba venient,*

cari, Hebraicos Michææ Codices a Judæis esse viatos, et Septuaginta olim atque veteres locum eum ut est in Matthæo, cum negatione legisse, tametsi quidam nostra ætate ita conantur Matthæi verba cum Michææ loco conciliare, ut dicant hoc modo Hebraica interpretanda: *Et tu, Bethlehem Ephrata, parum (supple est tibi) ut sis in millibus Juda.* Nimirum vocem *Zahir* Hebraicam, pro qua alii *parvula*, seu *parvulus* reddiderunt, hi neutro genere sumi malunt; quod si recipiatur, facile Matthæus cum Michææ conciliabitur. Hebraica propter eos, qui eam linguam callent, subjicimus יהודה באלפי יהודה ואתה ביתלחם אפרתהצניר **MAR.**

3. *Deus ab Africo veniet.* Locus est Habacuc iii, 3; sic August., lib. de Pastor., cap. 15 et 16, dixit: *Deus ab Africo veniet, et Dominus de monte umbroso.* Quæ lectio in omnibus Isidori Codicebus erat, præterquam in Hispalensi, qui legit, ut est in Editione Vulgata: *Deus ab Austro veniet.* Nos aliorum Codicum auctoritatem secuti sumus. **MAR.**

CAP. XII. N. 1. *Divinus ille Balaam.* Vox *divinus* anceps est; Josephus, lib. iv Antiq., cap. 6, Balaam in magnorum et divinorum vatium numero ponere non dubitat, cui tam frequenter Deus loquebatur, per quem Israelitis benedixit, et qui futura tam aperte vaticinatus est. Antiquorum Patrum opinio resistit, Justini, q. 2; Chrysos., homil. 21 in Genesim; Basilii, epistola 80; Augustini., serm. 103. His accedit divinarum Litterarum auctoritas, cum Josue xiii, 22, vocetur *ariolus* in Hebraico. **MAR.**

CAP. XIII. N. 1. *De quibus magi venientes.* Remigius, in Matth. ii, varias de magis fuisse opiniones ait, a quibusdam Chaldaeos putari, ab aliis Persas, a non-

aurum et thus deferentes, et laudem Domino annuntiantes. De his muneribus et David prædicavit, dicens: *Et dabitur ei de auro Arabiæ (Psal. lxxi, 11).* Et **29** rursus: *Reges Tharsis, et insulæ munera offerent, reges Arabum, et Saba dona adducent.* Nam et magos reges habuit Oriens.

CAPUT XIV.

A Deo Patre unctus est.

1. Et quia non oleo isto humano unctus est Christus, sicut cæteri reges et pontifices Hebræorum, sed a paterno Spiritu unctus est, Isaias ex persona ejusdem Christi sic cecinit, dicens: *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me, evangelizare pauperibus misit me, prædicare captivis remissionem, et cæcis visum (Isai. lxi, 1).*

B 2. Simili modo et Psalmographus, divino afflatus Spiritu, ita ad eundem Christum loquitur, dicens: *Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi, virga æquitatis, virga regni tui. Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ, præ consortibus tuis (Psal. xlii, 7).* In qua sententia primo propheta divinitatem Christi ac perpetuitatem demonstrat.

3. Sequenter per æquitatis virgam sceptrum potestatis ejus regnumque denuntiat. Postremo quod idem Deus a Deo unctus sit, indicat, non quidem oleo communi, sicut cæteri participes sui, id est, principes, qui imaginario præcesserant, sed oleo lætitiæ, quo mystice demonstratur Spiritus sanctus, cujus cœlesti infusione, et virtute Christus est consecratus.

CAPUT XV.

Quod pauper et abjectus primo adventu venit.

1. Quia pauper et abjectus in primo adventu suo

nullis Balaam nepotes, quosdam ex ultimis terræ finibus venisse affirmare. Isidorus hoc capite magos Persas facit. Nempe eic gentes astrorum cognitioni in primis deditæ erant, unde Genethliaci Chaldæi vulgo dicebantur, ut ex Gellio constat, lib. xiv, cap. 1. Ab Helimaide prima Persidis regione magi Helimæi vocabantur. Unde illud Actorum xiii, 8: *Resistebat autem illis Elymas magus, sic enim interpretatur nomen ejus.* An vero hi reges magi dicti fuerint a sapientia, ut Origenes judicat, tract. 5 in Matthæum, et eo nomine reprehenditur a Theophil., ii lib. Paschali, an vero a damnatis artibus, ut Justinus contra Trifonem, et Basilus de Christi ortu arbitrantur, magna questio est, neque institutæ brevitatis.

D Hieronym., Dan. ii, cum in illa verba: *Præcepit rex ut convocarentur arioli,* ait magos esse, qui de singulis philosophantur; indicat ea voce non semper damnatas artes significari. Quod vero adjecit: *Nam et magos reges habuit Oriens,* ea verba ex Tertullian. desumpta sunt, libro contra Judæos, et in contra Marcionem. Cicer., i de Divinat.: *Nec quisquam,* ait, *rex Persarum potest esse qui non ante magorum disciplinam, scientiamque perceperit.* Magos autem, qui ad Christum venerunt fuisse reges, Cyprian., serm. de baptism. Christi, Athanas., q. 2, Hieronym., in Psalm. vii, August. serm. 43, ad fratres in erem., Christianus Druth., ad cap. ii Matthæi docent. **MAR.**

2. *Al., personat, vel proccinit, pro prædicavit.* **MAR.**

CAP. XIV. N. 2. *Al. directionis, pro æquitatis.* **MAR.**

3. *Al., imaginarie præcesserant.* **MAR.**

CAP. XV. N. 1. *Sanctus Isaias sic indicat dicens: Dicite filiæ Sion. Illa verba, Dicite filiæ Sion, sunt quidem in Isai, cap. lxvii, 11; que sequuntur, Ecce rex tuus venit tibi, ex Zach. ix, 9, desumpta sunt.*

venerit, sanctus Isaias sic indicat, dicens : *Dicite filiæ Sion : Ecce rex tuus 30 venit tibi justus, et salvator, pauper, sedens super asinum indomitum (Isai. LII, 13).* Item apud eumdem ex persona Dei Patris : *Ecce intelliget servus meus, exaltabitur, et elevabitur, et sublimis erit valde ; sicut obstupuerunt super te multi, sic ingloriosus erit inter viros aspectus ejus, et forma ejus inter filios hominum.*

2. *Iste asperget gentes multas, super ipsum continebunt reges os suum, quia quibus non est annuntiatum de eo, videbunt, et qui non audierunt, contemplati sunt. Quis credidit auditui nostro? Et brachium Domini cui revelatum est (Isai. LIII, 1)? Et ascendet sicut virgultum coram eo, et sicut radix de terra sitiēti. Non est species ei neque decor, et vidimus eum, et non erat aspectus, et desideravimus eum despectum, et novissimum virorum ; virum dolorum, et scientem ferre infirmitatem, et quasi absconditus vultus ejus, et despectus, unde nec reputavimus eum.*

3. *Vere languores nostros ipse tulit, et dolores nostros ipse portavit, et nos putavimus eum quasi leprosum, et percussum a Deo, et humiliatum, ipse autem humiliatus est propter iniquitates nostras, et atritus est propter scelera nostra. Disciplina pacis nostræ super eum, et livore ejus sanati sumus. Omnes nos, quasi oves, erravimus.*

4. *Unusquisque in viam suam declinavit, et Dominus posuit in eo iniquitatem omnium nostrum. Oblatus est, quia ipse voluit, et non aperuit os suum ; sicut ovis ad occisionem ducetur, et quasi agnus 31 coram tondeute se obmutescet, et non aperuit os suum. De angustia, et de judicio sublatus est, generationem ejus quis enarrabit? quia abscissus est de terra viventium, propter scelus populi mei percussus eum, et dabit impios pro sepultura, et divites pro morte sua, eo quod iniquitatem non fecerit, neque dolus fuerit in ore ejus, et Dominus voluit contere eum in infirmitate ; si posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longævum, et voluntas Domini in manu ejus dirigetur.*

5. *Pro eo quod laboravit anima ejus, videbit, et saturabitur, in scientia sua justificabit ipse justus servos meos multos, et iniquitates eorum ipse portabit. Ideo dispertiam ei plurimos, et sortium dividet spolia, pro*

Isidorus autem utraque tanquam Isaiæ adduxit. Neque mirum, quando, Marci 1, 2, Isaiæ nomine citatur testimonium, cujus prima pars, *Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, etc.*, ex Malachiæ, III, 1, desumpta est. Tameisi (quod Porphyrius reprehendit, ut refert Hieronymus, ad Matth. III, et quidam alii ausi sunt comminisci, memoria fuisse lapsos evangelistas, agnoscere nefas est. Cyprianus, II contra Judæos, cap. 28, totum hunc locum, tanquam Zachariæ, citat his verbis : *Quod ipse sit rex in æternum regnaturus, apud Zachariam (supple habetur) : Dicite filiæ Sion : Ecce rex tuus venit tibi, justus et salvans, mitis, sedens super asinum domitum.* Unde tria suspicabar : primum, Isidorum non Isaiam, sed Zachariam posuisse, et a librariis locum fuisse mutatum ; deinde legendum *justus et salvans*, ubi Hispalensis, et Tarraconensis minor, ut est in nostra Vulgata, legunt *justus et salvator* ; demum, non *asinum indomitum legendum, sed domitum*, ut dixit Cyprianus, nempe ἡποδύγων, quæ vox est in Septuaginta inter-

eo quod tradidit in mortem animam suam, et cum sceleratis reputatus est, et ipse peccata multorum tulit, et pro transgressoribus oravit.

6. In qua lectione non solum, quia abjectus apparuit Christus, sed etiam ibi ejus generatio cœlestis exprimitur, infirmitas quoque susceptæ carnis ejus manifestatur, contumelia quoque passivæ ejus, crux, mors, sepultura ibi monstratur, et quod innocens damnatur, et tacens ibi patitur.

7. Deus enim suscipiens in carne pauperis formam se humiliare dignatus est, nostrique causa, ut salus perditis redderetur, etiam usque ad mortem obediens lactus est, quod alibi idem Isaias præfatus est : *Non clamabit, neque audiet quis in plateis vocem ejus ; calamus quassatus non conteret, et linum fumigans non exstinguet ; sed in veritate proferet judicium, quousque ponam in terra judicium, et in nomine ejus gentes sperabunt (Isai. XLII, 2).*

8. Et Jeremias, quod veniret Deus in carne abjectus, et humilis, ita prædixit : *Domine, fac propter nomen tuum, quia multæ sunt aversiones nostræ. Tibi peccavimus, expectatio Israel, salvator ejus in tempore tribulationis. Quare quasi colonus futurus es in terra ? et quasi viator declinans ad manendum ? Quare futurus es, quasi vir vagus, et fortis, qui non potest salvare ? Tu autem in nobis es, Domine, et nomen tuum invocatum est super nos, ne derelinquas nos (Jerem. XIV, 7).*

9. Dum enim dicit, *tibi peccavimus*, exprimit Judæorum personam, 32 qui in Deum peccaverunt, quando venientem eum in forma hominis crucifixerunt ; obtulit enim se aspectibus hominum, tanquam vagum hominem, et inquilinum ; illi autem putantes hoc tantum esse quod videbatur, occiderunt hominem, quasi qui non posset salvare.

CAPUT XVI.

Quia signa et virtutes fecit.

1. Genera quoque et virtutes curationum tanto ante præscripta sunt pro Isaiam prophetam, dicentem : *Ecce Deus noster, ipse veniet, et salvabit nos. Tunc aperiuntur oculi cæcorum, et aures surdorum audient. Tunc saliet claudus, quasi cervus, et plana erit lingua mutorum (Isai. XXXV, 4).* Et iterum : *Spi-*

pretibus. Antiqui *subjugalem* dixerunt, nisi forte Isidorus ad verba sequentia respexit, *pullum novum*, vel *filium asinarum*, ut *asinum indomitum* diceret. MAR.

Ibid. Quod unius prophetæ nomen pro altero aliquando excidat, evenit etiam in aliis scriptoribus. AREV.

2. AL., *ascendit, sicut virgultum. Et consideravimus pro desideravimus.* MAR.

3. AL., *vulneratus pro humiliatus.* MAR.

4. AL., *ducitur pro ducetur.* MAR.

6. AL., *ejus manifestatur pro monstratur.* MAR.

7. AL., *carnem pauperis forma.* MAR.

8. AL., *tibi enim peccavimus. Et potest salvari.* MAR.

9. AL., *salvari pro salvare.* MAR.

CAP. XVI. N. 1. AL., *patebunt, pro audient. Et clara pro plana. Et unxit pro unxerit. Et prædicandum pro annuntiandum. Et remissionem pro redemptionem.* MAR.

ritus Domini super me, eo quod unxerit me, ad annuntiandum mansuetis misit me, ut mederer contribulatis corde, prædicare captivis redemptionem, et cæcis visum (Isai. LXI, 1; Luc. IV, 18).

2. Hæc omnia sanitatum signa in adventu Christi facta sunt. Statim enim ut natus est, præcedente stella adoraverunt eum magi, et obtulerunt munera. Deinde varia adventus ejus representavit miracula. Cæcis, enim, ut Deum cognoscerent, profundæ noctis caligo detergitur. Defunctis rediviæ lucis gratia redditur, ut animæ vivificarentur.

3. Surdi, ut auditum fidei susciperent, audire cœperunt. Claudi, ut ad Deum currebant, incessu alicui vegetantur. Muti, ut Deum confiterentur, claris vocibus clamaverunt. Leprosi pro abulendis contagiis animæ lurida membra deposuerunt; effectum enim majestatis suæ multa fecit, quæ prætereunda sunt, dum cuncta legantur.

4. Nam excellentiæ suæ virtute pendulis gressibus tumentes æquoris fluctus calcavit, et maris magni procellas suo imperio mitigavit. **33** Jam vero passionis ejus obitum etiam elementa tremuerunt, dum sol fugit, dum tellus concutitur, saxaque sese illidentia dissolvuntur, & siquidem et ipsa mors eum tenere non potuit.

5. Nam resurgens die tertia, ad sedem paternam revolavit, ministerisque angelorum reductur a terris ad cælum. Plura quoque, et his similia ejus omnipotentia facta sunt. Sed dicit incredulus quod et prophætæ miracula multa fecerunt. Verum est; nullus tamen eorum mortuus resurrexit, et in cælum ascendit.

CAPUT XVII.

In corpore videndus erat.

1. Quia idem Deus in corpore ab hominibus esset videndus, per Isaiam testatur dicens: *Propter hoc sciet populus meus nomen meum in die illa, quia ego ipse, qui loquebar, ecce adsum (Isai. LII, 6).* Et David: *Ambulabunt de virtute in virtutem, et videbitur Deus Deorum in Sion (Psal. LXXXIII, 8).* Et iterum: *Visi sunt ingressus tui, Deus, ingressus Dei mei regis (Psal. LXVII, 25):* utique quibus venit in mundum, et quibus iterum ascendit in cælum, tunc enim manifestatus est, et revelatus occursus adventus ejus, **D**

2. Al., *detergitur pro detergitur.* MAR.

3. Al., *abluendis pro abolendis.* MAR.

Ibid. In nota Editionis Grælianae erat *abluendus*, quod ex textu mutavi in *abluendis.* AREV.

4. Al., *obitu pro obitum.* MAR.

Ibid. Alii, *etiam elementa timebant.* AREV.

5. Cod. Flor. hoc loco addit aliud caput: *Quia tentandus erat a diabolo. Quod vero tentandus esset a diabolo, et vinceret diabolum, sanctus Zacharias propheta dicit: Vidi Jesum sacerdotem stantem coram angelo Domini, et Satan stabat a dextris ejus, ut adversaretur ei, etc.* Hæc desumpta sunt ex cap. III Zachariæ, 1 seqq.: *Et ostendit mihi Dominus Jesum sacerdotem, etc.* Quæ verba profertur etiam in Etymologiis, lib. VI, cap. 19, n. 55. Sed ubi Vulgata habet *elegit Jerusalem*, Cod. ms. Isidori hoc loco

quem Judæi, si cognovissent, nunquam Dominum gloriæ crucifixissent (I Cor. II, 8).

2. De ejus etiam corporali visione supradictus Isaias ita annuntiavit: *Ingloriosus, inquit, erit inter viros aspectus ejus, et forma ejus 34 inter filios hominum, quibus non est annuntiatum de eo, videbunt, et qui non audierunt, contemplati sunt.* Et Jeremias, in libro Baruch: *Hic est Deus noster, et non æstimabitur alius ab eo qui invenit omnem viam prudentiæ, et ostendit eam Jacob puero suo, et Israel dilecto suo. Post hæc in terris visus est, et cum hominibus conversatus est.*

3. Et Habacuc: *Domine, inquit, audiui auditum tuum, et timui; consideravi opera tua, et expavi, in medio duorum animalium cognosceris; dum appropinquaverint anni, innotesceris, dum advenerit tempus, ostenderis (Habuc. II, 40).* Item ipse: *Videbunt te gentes, et dolebunt populi, id est, Judæi.*

4. Si quidem et prædictus Isaias de ipso sic eecinit: *Propter Sion non tacebo, et propter Jerusalem non quiescam, donec egrediatur, ut splendor, justus ejus, et Salvator ejus, ut lampas, accendatur, et videbunt gentes justum tuum, et cuncti reges inclytum tuum.* Et iterum: *Vox speculatorum tuorum levaverunt vocem, simul laudabunt, quia oculo ad oculos videbunt.* Et infra: *Paravit Dominus brachium sanctum suum in conspectu omnium gentium, et videbunt omnes fines terræ salutare Dei nostri (Isai. LXII, 1; LII, 3, 10).*

CAPUT XVIII.

Judæi non erant eum agnitori.

1. Et quia eum non erant agnitori Judæi, sic prædixerat Jeremias ex persona Domini: *Prævaricatione prævaricata est in me domus Israel, et domus Juda, ait Dominus; negaverunt me, et dixerunt, Non est ipse (Jerem. V, 11).* Hoc etiam nunc usque Judæi de Christo dicunt, *Non est ipse*, expectantes alium, qui est Antichristus.

2. Et Isaias: *Non est species ei, neque decor, et vidimus eum, et non erat aspectus, et desideravimus eum, despectum, et novissimum virorum virum dolorum, scientem ferre infirmitatem, et quasi absconditus vultus ejus, et despectus. Unde nec reputavimus eum (Isai. LIII, 2).* Quibus verbis incredulitatem Judæorum significat, quibus visus est Christus non habere speciem, neque decorem, unde nec reputatus est esse Deus.

refert *redemit Israel.* AREV.

CAP. XVII. N. 1. Al., *occultus pro occursus.* MAR.

2. Et Jeremias, in libro Baruch. Cum Baruch fuerit amanuensis Jeremiæ, passim ejus vaticinium tanquam Jeremiæ citatur. Sic Augustinus, oratione contra Judæos, Paganos et Arianos, cap. 13; illa verba Baruch III, 58, *Post hæc in terris visus est, Jeremiæ nomine adducit; idem facit lib. XVII de Civitate Dei, cap. 55.* Sic Clemens Alexandrinus, lib. I Prædag., cap. 10; Basilus, IV contra Eunom.; Cassiodorus, in Psalm. LXXXI. Sexta synodus, ael. 8, similes ex Baruch locos tanquam Jeremiæ citant, quam unam causam fuisse puo cur in catalogo divinarum Scripturarum a Patribus olim et conciliis nulla de Baruch vaticinio propria mentio exstet. MAR.

3. Quem tamen, quia non essent agniti, neque A
recepturi, idem **35** Isaias alias approbat, dicens :
*Audite, cæli, et auribus percipe, terra, quia Dominus
locutus est : Filios enutrivit, et exaltavit, ipsi autem
spreverunt me. Cognovit bos possessorem suum, et
asinus præsepe Domini sui. Israel autem me non
cognovit, populus autem meus me non intellexit (Isai.
1, 2). Et iterum : Auditione audietis, et non intelli-
getis, et cernentes videbitis, et non scietis ; incrassatum
est enim cor populi hujus (Isai. vi, 9 ; Math.
xiii, 14).*

4. Unde et Ezechiel : *Factus est sermo Domini ad
me dicens : Filii hominis, in medio domus exasperantis
tu habitas, qui oculos habent ad videndum, et non vident
et aures ad audiendum, et non audiunt (Ezech.
xii, 2). Sic enim excæcati sunt, ut Salvatorem nec
agnoscerent, nec susciperent. Et cujus diem Abra-
ham vidit, et lætatus est, et cujus adventum prophe-
tæ magno cum desiderio expectaverunt (Joan. viii,
56), isti et viderunt, et non cognoverunt, insuper et
blasphemaverunt clamantes : Non habemus regem,
nisi Cæsorem, et cætera quæ sequuntur. Cujus populi
dementia sic non mutatur, quomodo nec Æthiopsis
color, aut pardj varietas, Jeremia testante : Si mutare
potest Æthiops pellem suam, aut pardus varietates
suas (Jerem, xiii, 23).*

CAPUT XIX.

*Quia eum non agnoscentes Judæi, congregati
sunt adversus eum.*

1. Sed quia eum Judæi non agnoscentes, congregati
sunt ad interficiendum eum, et universalem C
assensum in passione ejus præbuerunt, ita legitur :
*Quare fremuerunt gentes, id est, Romani, et populi
meditati sunt inania, hoc est, Judæi. Astiterunt reges
terræ, hoc est, Herodes et Pilatus ; et principes con-
venerunt in unum, scilicet principes sacerdotum, et
seniores Judæorum : adversus Dominum, et adversus
Christum ejus (Psal. ii, 1).*

CAP. XVIII. (col. præced.) N. 4. Al., dementia pro
dementia. MAR.

CAP. XIX. N. 2. Omnes canes cæci. Hispalensis et
Tarracoenensis minor legebat : *Omnes canes muti,*
ut est in vulgata Editione Isaiæ lvi, 10. Nos priorem
lectionem secuti sumus, quod inferius dicit : *At vero
isti cæci canes, pastorem suum non videntes, etc.* Quæ
autem ex Hilario verba subjunguntur nullibi sunt,
quod sciam, in ejus operibus, MAR.

Ibid. Facti sunt mihi in sagittam reciprocam. Hæc
verba non inveniuntur in sacris libris, quibus hoc
equidem tempore Ecclesia utitur. Nimirum Isidorus
Editione Latina utebatur diversa a nostra, unaque
ex illis, quas innumeras fuisse, August., ii de Doctrin.
Christian., cap. 41, affirmat. Unde multi divi-
narum Scripturarum loci in communi usu, et anti-
quorum Patrum scriptis relictis sunt, qui modo non
inveniuntur, hisdem certe verbis, quæ est illud :
*Super quem requiescet spiritus meus, nisi super humi-
lem, et quietum, et trementem sermones meos ? Atque
illud : Non edificabis mihi domum, quia vir sanguinis
es. Tentatio est vita hominis super terram. Maledictus
qui opus Dei facit negligenter.* Et Ambrosius, i de
Officiis, c. 31, ex Proverb. xvi, 1, addit illa verba :
*Quia talia te oportet preparare, quæ in nostra
vulgata non sunt.* Alique innumera alia, quorum
pars maxima, ne in Græcis quidem septuaginta In-

2. Et iterum ex ejusdem Domini persona : *Circum-
dederunt me 36 canes multi, concilium malignantium
obsedit me (Psal. cxi, 17).* Canum autem nomen in
eos est etiam per prophetam alterum constitutum. In
Isaia enim scriptum est : *Omnes canes cæci, nescientes
latrare.* Canum enim mos est, ut ait noster Hila-
rius, *Pastori alludere, gregem nosse, insidiantes feras
persequi.* At vero isti cæci canes, pastorem suum
non videntes, officium non intelligentes, latratus
suos a feris ad gregem, a furibus ad Dominum re-
torserunt. Unde et alius propheta de his ita dicit :
Facti sunt mihi in sagittam reciprocam.

CAPUT XX.

Venundatus est.

1. Quia triginta argenti appretiat, et venundatus
B est, per Zachariam ita ipse prænuuntiavit : *Si bonum
est, inquit, in conspectu vestro, date mercedem meam,
et appenderunt mercedem meam triginta argenteos. Et
dixit Dominus ad me : Projice illud ad statuarium, de-
corum pretium, quod appretiatum sum ab eis.*

37 2. Hæc enim nota omnibus causa est. Judas
enim, pœnitentia motus, pecuniam reportavit, et
proiecit in templum, et abiit, et laqueo se suspendit
(Math. xxvii, 4). Ut impleretur, quod dixerat
Isaias : *Testis falsus non erit impunitus, pro eo quod
vendidit argento Justum (Prov. xix, 5 ; Amos. ii, 6).*

3. Quam pecuniam bene Dominus mercedem suam
dixit ; multa enim opera apud eos fecerat, reddens
vitam mortuis, lucem cæcis, surdis auditum, gres-
sum claudis ; pro quibus omnibus Judæi nefanda
æstimatione mortem triginta argenteorum mercedem
illi restituerunt.

CAPUT XXI.

Quia a discipulo suo traditus est.

1. Nam et quia Dominus traditorem suum per
panem porrectum ostendit apostolis, etiam in Psal-
mis commemoravit in se impletum dicens : *Qui edebat
panes meos, ampliavit adversum me supplantatio-*

terpretum Codicibus exstant. Verum, ut ad Isidorum
redeamus, suspicor ea verba ex Osee vii, 16, desumpta,
ubi dicitur : *Reversi sunt, ut essent absque jugo : facti
sunt quasi arcus dolosus.* MAR.

Ibid. Ad lib. xviii Etymolog., cap. 7, Num. 7,
notavi sagittam reciprocam vocatam fuisse cateiam :
quam, ex Servii explicatione, in hostem jaculantes
lineis, quibus eam adnexerant, reciprocam faciebant.
Vide eam notam, et Isidoriana, cap. 87, n. 25, sed
quæ in Isidoriana ex Nic. Antonio de sagitta reci-
proca tradita sunt, reformanda potius sunt ex Servio,
ut sagitta reciproca intelligatur, non ea quæ percussit
eum qui tetendit arcum, sed quæ ab eodem ad se
retrahatur. Iterum, cap. 47 hujus libri, locus Osee
occurrit. Versio antiqua ita exhibet : *Conversi sunt in
nihilum ; facti sunt quasi arcus intentus.* AREV.

CAP. XX. N. 1. *Quod appretiatum sum ab eis.* Locus
est Zachariæ xi, 12, ubi in Vulgata legitur : *quo appre-
tiatum sum ab eis,* quæ commodior lectio videbatur.
Verum in nulla Codice inventa est, et ipse Hieronymi
textus, qui adjunctus est ipsius commentariis in prophe-
tas, habet *quod appretiatum sum.* MAR.

2. *Quod dixerat Isaias.* Cor ita ? Verba quæ allegan-
tur sunt Proverborum, et Amos prophetæ. Ergo hoc
etiam loco nomen Isaiæ importune intrusum fuit, quod
infra Marianus, ad cap. 26, num. 2, admonuit. AREV.

3. Al., mercede illi restituerunt. MAR.

nem. Et iterum : *Tu vero homo unanimes, dux meus, et notus meus, qui simul mecum dulces capiebas cibos (Psal. XL, 10 ; LIV, 14).*

2. De ipso autem Juda proditore Jeremias præscius ita ante prædixit : *Peccatum Juda scriptum est stylo ferreo in ungue adamantino (Jerem. XVII, 1), quod sive ad Judam, sive ad Judæos non incongrue convenit, qui sic peccaverunt in Christum, ut non sit peccatum eorum atramento conscriptum, quod deleri forsitan potest, sed stylo ferreo in ungue adamantino exaratum, id est, quod deleri non possit præduritia cordis eorum, nisi crediderint.*

CAPUT XXII.

A semetipso traditus est.

1. Nam, quia et ipse sponte pro nobis semetipsum tradidit, **38** Isaias dicit : *Oblatus est, quia ipse voluit.* Et infra : *Pro eo quod tradidit in mortem animam suam, videbit semen longævum, et voluntas Domini in manu ejus dirigetur (Isai. LIII, 7).* Et ipse per Jeremiam prophetam sic loquitur : *Reliqui donum meam, dimisi hæreditatem meam, tradidi dilectam animam meam in manus inimicorum ejus (Jerem. XII, 7), hoc est, in manus Judæorum, qui eum interfecerunt.*

CAPUT XXIII.

Comprehensus est.

1. Quia comprehendendus erat, Jeremias propheta longe ante ita prædixit : *Spiritus oris nostri Christus Dominus captus est in peccatis nostris (Thren. IV, 20).* Quo vaticinio demonstravit aperte et Christum Dominum esse, et traditum pro peccatis nostris fuisse.

2. Item Sapientie liber dicit : *Dixerunt inter se impii : Comprehendamus Justum, quia inutilis est nobis, et contrarius est operibus nostris : promittit scientiam Dei se habere, et Filium Dei se nominat.* Et infra : *Si est verus Filius Dei, suscipiet illum, et liberabit eum de manu contrariorum (Sap. II, 12, 18).* Et infra : *Ut sciamus reverentiam illius, et probemus patientiam ejus, morte turpissima condemnemus eum ; id est, afflixione crucis*

CAPUT XXIV.

Judicatus est.

1. Quia judicandus erat, clamat David sub figura populi peccantis in Deum : *Tibi soli peccavi, et ma-*

CAP. XXI. (col. præced.) N. 2. Al., *traditore pro proditore. Et posset pro potest. MAR.*

CAP. XXII N. 1. Al., *morte pro mortem. Et manu pro manus. MAR.*

CAP. XXIV. N. 2. Al., *servitutis pro servientium. MAR.*

CAP. XXV. N. 1. *In passione a discipulis.* Hoc caput 25 in Gothicis tantum erat, ideoque obelo signatum est, et in postremis verbis videtur legendum : *Tunc enim discipuli confugerunt. MAR.*

CAP. XXVI. N. 1. Al., *aversi pro reversi. MAR.*

2. *Testis falsus non erit impunitus, pro eo quod vendidit argento justum.* Hujus testimonii prior pars sumpta est ex Proverb. XIX, 5. Posterior ex Amos II, 6. Utamque Isidorus Isaie tribuit, nisi omnes Codices sunt vitiat, quod non videtur, eum cap. 20 eadem verba eodem Isaie nomine referantur. Ubi etiam verba illa : *Si invaluerunt super me verba vestra, dicit Dominus, etc.,* quæ sunt ex Malachie II, 15, Zacharie nomine pro errorem adducuntur. Simili memorie

alum coram te feci, ut justificeris in sermonibus tuis, et vincas, cum judicaris (Psal. L, 6). Veniens enim Christus in corpore, tanquam reum se constituit, et judex hominum hominibus judicandum se præbuit, sicque mitis, et patiens, dum judicatus est, vicit, quia nihil in eo dignum, quod judicaretur, populus persecutor invenit.

2. Unde et propheta, adventum judicii ejus annuntians, sic comminatur contra eundem populum, dicens : *Audite quæ Dominus **39** loquitur : Surge, et contende judicio adversus montes, et audiant colles vocem tuam. Audiant montes judicium Domini, et fortia fundamenta terræ (Mich. VI, 1 seq.).* Quia judicium Domini cum populo suo, et cum Israel diducabitur, dicens : *Popule meus, quid feci tibi ? et quid molestus fui ? responde mihi, quia eduخي te de terra Ægypti, et de domo servientium liberavi te, et misi ante faciem tuam Moysen, et Aaron, et Mariam ? Ubi ostendit beneficia Domini præstita in populum suum, et contra hæc adversus eum mala eorum. Et quid juxta hæc eidem populo venturum sit, deinde subjungit : *Audite, tribus, quis approbabit illud ? adhuc ignis in domo impii, thesauri iniquitatis.**

CAPUT XXV.

➤ In passione a discipulis deseritur.

1. Quia in passione sua a suis discipulis desolatus esset, per David prophetam idem Dominus loquitur : *Omnes amici mei obliti sunt me, longe fecisti notos meos a me (Psal. LXXXVII, 9).* Et Zacharias : *Percute pastorem, et dispergentur oves (Zach. XII, 7 ; Math. XXVI, 31).* Tunc discipuli confugerunt.

CAPUT XXVI.

A falsis testibus accusatus est.

1. Quia a falsis testibus accusandus erat, per Osee prophetam idem Dominus sic dicit : *Væ, inquit, eis, quoniam recesserunt a me, vastabuntur, quia prævaricati sunt in me. Ego redemi eos, et ipsi locuti sunt contra me mendacia ; et ego erudivi eos, et confortavi brachia eorum, et ipsi in me cogitaverunt malitiam, reversi sunt, ut essent absque jugo ; facti sunt quasi arcus dolosus (Ose. VI, 15).*

2. Et Zacharias : *Si invaluerunt super me verba vestra, dicit **40** Dominus, et dixistis : Quid locuti*

lapsu cap. 29 hujus libri tanquam Jeremie citat illa verba : *Posui scapulas meas ad flagella, et maxillas meas ad palmas.* Qui locus ex Isaia I, 6, desumptus est. Nam ubi in Vulgata legitur : *Corpus meum dedi percipientibus, et genas meas vellentibus,* quæ verba jam Isidorus citaverat, Septuaginta legebant : *Dorsum meum dedi ad flagella, et genas meae ad alapas.* A Cypriano sane II, contra Judæos, cap. 12, et Lactant., lib. IV divinarum Inst., cap. 18, Isaie nomine adducuntur. Jam quod capite 51 hujus libri Isidorus illa verba : *Spinis peccatorum suorum circumdedit me populus hic,* tanquam Jeremie adducit, eorum vestigium nullibi potui invenire, quemadmodum quod a Lactantio ejusdem Jeremie nomine adducitur de Christo, lib. IV, cap. 8 : *Beatus qui erat antequam nasceretur. Et cap. 12, illud ex Salomone : Infirmatus est uterus virginis, et accepit sortem, et gravata est, et facta est in multa miseratione mater virgo, ubi invenias ? MAR.*

sumus contra te? Et in Psalmis dicit: *Insurrexerunt in me testes iniqui, et mentita est iniquitas sibi* (Psal. xxvi, 12). Et Isaias de Juda dicit: *Testis falsus non erit impunitus, pro eo quod vendidit argento justum.*

CAPUT XXVII.

Clamaverunt Judæi ut crucifigeretur.

1. Quia clamaverunt Pilato ut crucifigeretur, hoc jam per Jeremiam Christus de Synagoga prædixerat, dicens: *Reliqui domum meam, facta est mihi hæreditas mea, quasi leo in silva, dedit contra me vocem suam* (Jerem. xii, 7); blasphemans utique, et dicens: *Crucifige, crucifige* (Luc. xxiii, 21; Joan. xix, 6).

2. Et alibi ipse dicit: *Super quem aperuistis os vestrum? et adversus quem laxastis linguas vestras* (Isai. lvi, 4)? Et Isaias: *Ruit, inquit, Jerusalem, et Judas concidit, quia lingua eorum contra Dominum non exstinguet, calamum quassatum, sive confractum non conteret, cunctis enim placabilis erit, et veniam dabit peccatoribus, dicens: Confide, filia, dimittuntur tibi peccata* (Isai. xlvi, 1 seq.). Et linum fumigans, sive, ut cæteri transtulerunt obscurum atque tenebrosum non exstinguet.

41 CAPUT XXVIII.

Judæi posteritatem suam damnaverunt.

1. Nam quia peccantes Judæi etiam in Christo posteritatem suam damnaverunt, dicentes: *Sanguis ejus super nos, et super filios nostros* (Matth. xxvii, 25), olim cum objurgatione Isaias illis prædixerat, dicens: *Semen pessimum, præparate filios vestros occisioni in iniquitate patrum suorum* (Isai. xiv, 20). Venientibus enim in Judæam gentibus, pro scelere patrum etiam filii trucidati sunt.

2. Sub quorum persona et Jeremias interitum eorum ita deplorat, dicens: *Patres nostri peccaverunt, et non sunt, nos autem iniquitates eorum exsolvimus* (Thren. v, 7). Item Jeremias: *Sacerdotes non dixerunt, Ubi est Dominus? et tenentes legem, nescierunt me, et pastores prævaricati sunt in me. Propterea adhuc judicio contendam vobiscum, ait Dominus, et cum filiis vestris disceptabo.*

3. > Item ipse: *Quare ergo est factus in prædam? super eum rugierunt leones, et dederunt vocem suam, posuerunt terram ejus in solitudinem, et civitates ejus exustæ sunt, et non est qui habitet in eis* (Jerem. ii, 8, 14).

CAPUT XXIX.

Flagellatus, et palmis cæsus est.

1. Quia flagellatus est, et palmarum sustinuit ictus, Job de eo sic dicit: *Exprobrantes, et conspuentes, percusserunt maxillam meam, satiati sunt pænis meis* (Job. xvi, 11). Et in Psalmis ipse dicit: *Ego ad flagella paratus sum* (Psal. xxxvii, 18). Et ite-

CAP. xxviii. N. 1. Al., *vestrorum* pro *suorum*. MAR.

2. Al., *portamus* pro *exsolvimus*. MAR.

CAP. xxix. N. 1. Al., *ignoraverunt* pro *ignoravi*. MAR.

CAP. xxx. N. 1. *Et linum fumigans, etc.* Hæc omnia usque ad finem capitis erant in uno tantum Taracoenensi majore, quæ obelo notata sunt, quoniam non satis placebant, nec erat tamen unde vera lectio restitueretur. Neque satis intelligebam quæ essent supra dicta opuscula, in quibus Isidorus de his rebus disseruisse se dicit. MAR.

rum: *Congregata sunt in me flagella, et ignoravi* (Psal. xxxiv, 15).

2. Similiter et per Isaiam: *Non sum, inquit, contumax, neque contradico: corpus meum deû percussentibus, et genas meas vellentibus: faciem meam non averti ab increpantibus, et conspuentibus in me* (Isai. l, 6). Et per Jeremiam dicit: *Posui scapulas meas ad flagella, et maxillas meas ad palmas* (Thren. iii, 30). Item de ipso idem Jeremias: *Dabit, inquit, percutienti se maxillam, saturabitur opprobriis.*

42 CAPUT XXX.

Arundine Christi caput percussum est.

1. Quia arundine caput ejus percussum est, et sustinuit patienter, Isaias prædixerat, dicens: *Arundinem quassatam non conteret, > et linum fumigans non exstinguet, calamum quassatum, sive confractum non conteret, cunctis enim placabilis erit, et veniam dabit peccatoribus, dicens: Confide, filia, dimittuntur tibi peccata* (Isai. xlii, 1 seq.). Et linum fumigans, sive, ut cæteri transtulerunt obscurum atque tenebrosum non exstinguet.

2. Qui vicini erant extinctioni, Domini clementia servabuntur. Quæ super Judæis, et nationibus, in supradictis opusculis disseruimus; sed cum veritate omnia judicabit, nequaquam metuens Scribas et Phariseos, quos confidenter hypocritas appellabat (Matth. xxiii, 13).

CAPUT XXXI.

Spinis coronatus est.

1. Et quia spinea corona capiti ejus imposita est, scribitur hoc in Canticis canticorum ex persona Patris, de contumeliis Filii iniquitatem Jerusalem mirantis, atque dicentis: *Exite, et videte, filie Jerusalem, regem in corona, qua coronavit eum mater ejus* (Cant. iii, 11), id est, corona spinea, quam capiti ejus imposuit Synagoga.

2. Sed et per Jeremiam idem Filius sic dicit: *Spinis peccatorum suorum circumdedit me populus hic.* Et apud Isaiam: *Plantavi, inquit, vineam electam, et expectavi, ut faceret uvas, fecit autem spinas* (Isai. v, 2); 43 utique quia degenerans a patriarcharum fructu, non fructus justitiæ, sed spinas mortis et crucis attulit suo Creatori.

CAPUT XXXII.

Veste coccinea indutus est.

1. Nam et quod milites illudentes veste coccinea induerunt eum, prænuuntiavit hoc Isaias propheta dicens: *Quis est iste qui venit de Edom, tinctis vestibus de Bosra? quare rubrum est vestimentum tuum, et in-*

Ibid. Pro et linum, usque ad hypocritas appellabat. Flor. 1 hęc tantum habet: Et David ait: Quoniam quem percussisti, persecuti sunt, et super dolorem vulnerum meorum addiderunt. AREV.

CAP. xxxi. N. 1. Al., *diademate, quo coronavit.* MAR.

2. *Per Jeremiam.* Jam advertit Mariana, ad cap. 26, ii. 2, nullum se apud Jeremiam invenire potuisse vestigium horum verborum: *Spinis peccatorum suorum.* AREV.

dumentum tuum, tanquam calcantium in torculari (Isai. LXIII, 1)? At ille respondens: Torcular, inquit, calcavi solus. Calcare enim torcular solum se dixit, quia solus propter mundi peccatum passionem suscepit, solusque delicta omnium sanguine suo lavit.

CAPUT XXXIII.

Dum pateretur, tacuit.

1. Nam quia dum pateretur, tacuisse scribitur, hoc prophetarum voces testantur. Isaias enim sic de illo ait: *Tanquam ovis ad occisionem ductus est, et sicut agnus coram tondente se, sic non aperuit os suum (Isai. LIII, 7).* Ille enim in passione Pilato interroganti nihil locutus est; sed in humilitate iudicium ejus sublatum est; de quo et ipse alibi: *Non clamabit, nec audiet quis in plateis vocem ejus (Isai. XLII, 2).*

2. Item idem Christus per eundem prophetam: *Dominus Deus aperuit mihi aurem, ego autem non contradico. Corpus meum dedi percutientibus (Isai. L, 5).* Et ipse alibi: *Tacui, silui, nunquid semper tacebo (Isai. XLII, 14)?* Primo enim tacuit, ut iudicaretur, quando sicut agnus coram tondente se fuit sine voce, nec aperuit os suum, suamque compevit potestatem.

In novissimo autem sic de eo scribitur: *Deus manifeste veniet. Deus noster, et non silebit (Psal. XLIX, 5).* Tacuit enim ut iudicaretur, quando venit occultus; nequaquam autem tacebit quando venerit manifestus ut iudicet.

44 CAPUT XXXIV.

Crucem portavit.

1. Quia crucem suam ipse portavit, Isaias prædixit: *Puer natus est nobis, et filius datus est nobis, et factus est principatus super humeros ejus (Isai. ix, 6).* Quis enim regum potestatis insignia in humero por-

CAP. XXXIII. N. 1. Al., *tondente se, obmutescet, sic non ap. a. s. MAR.*

CAP. XXXIV. N. 1. Al., *humerum ejus. MAR.*

Ibid. Quis enim regum potestatis insignia, etc. Hæc Tertullian. contra Judæos sic ait: Quis omnium regum insigne potestatis suæ in humero præfert? et non aut in capite diadema, aut in manu sceptrum, aut aliqua proprietate usus nova? Fortassis legendum in Tertull. ex Isidoro, aut aliqua proprietate vestis novæ. MAR.

Ibid. Al., super humeros pro in humero. MAR.

2. *Ligna ipse sibi portavit. Tarracoenensis major, Ligna ipse portavit. Tertullianus tamen contra Judæos sic ait: Itaque in primis Isaac, cum a Patre hostia duceretur, lignumque ipse sibi portans, etc. Itaque ea lectio placuit. MAR.*

CAP. XXXV. N. 1. *Mittamus lignum in panem ejus. Locus est Jeremias xi, 19, in quo omnium Ecclesiarum consensus est, ut Hieronymi verbis utar, sub persona Jeremie de Christo hæc dici. Cyprianus, lib. ii contra Judæos, c. 14. Lactantius, lib. iv. cap. 18. Tertullianus, contra Judæos, nisi quod legit: Mittamus panem ejus in lignum. Omnes sane ad Christum referunt, in cuius corpus, quod vere panis et vita est, lignum est missum, cum cruci affixus est. Justinus, contra Tryphonem, a Judæis olim hunc locum de ipsorum Codicibus expunctum affirmat in odium Christi. MAR.*

Ibid. Jeremias propheta. Cod. Barber. omittit. AREV.

2. Al., *carnis in lignum. MAR.*

Ibid. Al., in vespera, vel ante vesperam, pro ad

tat, et non aut in capite coronam, aut aliqua propria vestis ornamenta?

2. Sed solus Rex sæculorum Christus gloriam potestatis suæ et sublimitatis in humeris extulit, quod etiam Isaac figuravit, qui cum a patre hostia duceretur, ligna ipse sibi portavit (*Gen. xxii, 6*), Christi eximiam tunc præfigurans passionem, lignum passionis suæ gestantis.

CAPUT XXXV.

Cruci affixus est.

1. Quia ligno crucis suspensus est, atque suffixus, Jeremias propheta ex persona Christi prædixerat, dicens: *Ego, quasi agnus mansuetus, qui portatur ad victimam, et non cognovi, quia super me cogitaverunt consilia, dicentes: Mittamus lignum in panem ejus, et eradamus eum de terra viventium. Hæc enim quæ passurus erat Dominus a Judæis, quasi si jam facta fuissent, propheta commendat.*

2. Nam quid est lignum in pane missum, nisi Christi affixio carnis in ligno? Panem enim corpus ejus agnoscimus; lignum in pane esse, fides nostra crucem agnoscit in corpore. Quia vita corporis sui panis est. Scriptum est enim: *Et erit vita tua pendens ante oculos tuos, et timebis die ac nocte, et non credes vitæ tuæ (Deut. xxviii, 66).* Sed et in Psalmis iterum, quia extendit manus suas in cruce, sic dicit: *Elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum (Psal. cxi, 2).* Sive quod veniente quasi mundi vespera, sive quod declinante jam sole ad vesperam, Dominus in cruce animam posuit, elevans manus suas in eodem crucis ligno, atque offerens se ipsum Deo pro nobis sacrificium, ut per illud sacrificium deleterentur peccata nostra.

3. Apud Isaiam quoque de crucis ejus prædicatione ita scribitur: *Et erit principatus ejus super hume-*

vesperam. MAR.

3. *Dominus regnavit a ligno. Locus est ex Psalmo xcv, 10. Nam ubi modo legimus: Dicite in gentibus quia Dominus regnavit, olim legebatur: Dominus regnavit a ligno. Judæi autem hunc locum, sicut superiorem, abstulerunt, ut Justinus ait contra Tryphonem, quoniam maxime omnium premebat. Exstatque in Psalteriis Romano et Hispanico locus integer hoc modo: Dicite in nationibus quia Dominus regnavit a ligno. Unde Fortunatus episcopus, in hymno de cruce dixit:*

Impleta sunt, quæ concinit
David libeli carni ne,
Dicens: In nationibus
Regnavit a ligno Deus

Simili audacia, idem Justinus ait, Judæos ex sacris libris abstulisse hæc verba: *Hoc pascha Salvator noster est et refugium nostrum; c. gitale, et ascendat in cor vestrum, quoniam habemus humiliare eum in ligno, et post hæc sperabimus in eum, ne deseratur hic locus in æternum tempus, dicit Dominus Deus virtutum.* Quæ verba a Lactantio quidem adducuntur, lib. iv. cap. 18. In sacris libris ac vestigiis quidem eorum exstat, ac ne ab Isidoro quidem toto hoc opere citantur. MAR.

Ibid. In Editione Grialii erat et post hæc superabimus in verbis a Justino laudatis, Hoc pascha, etc., quæ ex libris Esdræ sublata esse dicuntur. Vide ipsum Marianam Iulianum de his disserentem, cap. 7, pro Editione Vulgatæ. AREV

os ejus (Isai. ix, 6), id est, vexillum suæ crucis, quod suis prætulit humeris, juxta vaticinium David prophetae, qui dicit : *Dominus regnabit a ligno*. Habacuc quoque passionem crucis Christi ita prænumiavit, dicens : *Cornea in manibus ejus sunt* (Habac. ii, 4). Quod quid est aliud, nisi tropæum crucis? Item ipse de ascensione crucis, in qua exaltatus omnia raxit ad seipsum, ita dicit : *Dominus, fortitudo mea, constituit pedes meos in consummationem. Super excelsa imponet me, ut vincam in claritate ejus* (Habac. ii, 19).

46 CAPUT XXXVI.

Clavis manus ejus, et pedes affixi sunt.

1. Quia crucifixus est, et manus ejus, ac pedes clavis affixi sunt, per David ipse loquitur, dicens : *Foderunt manus meas, et pedes meos, dinumeraverunt omnia ossa mea, ipsi vero consideraverunt et conspexerunt me*. Quibus utique verbis in cruce corpus significat extentum, manibus pedibusque confixis, et clarorum transverberatione confossis. Quod David passus non est, qui sine ulla corporis passione legitur in pace quiescere.

2. Sed hoc de Christi prædictum est passione, qui a populo Judæorum clavis in ligno confixus est; manus enim et pedes non confoduntur, nisi ejus qui in ligno suspenditur. Item in Canticis canticorum : *Manus meæ distillaverunt myrrham, et digiti mei pleni myrrha probatissima* (Cant. v, 5). Quod specialiter dixit propter luxuras clavorum.

3. Et per Malachiam, quia crucifigendus erat, ita præmisit idem de semetipso Dominus, dicens : *Si affiget, inquit, homo Deum, quia vos configitis me, et fixistis : In quo confiximus te* (Malach. iii, 8)? Et subjecit Deus post hæc in his : *Me vos configitis gens tota*, quod pertinet ad mysterium dominicæ passionis, in qua Judæi Christum crucifixerunt, quando sceleratas manus infererunt in eum.

4. Quod etiam per Zachariam iteram Deus sic memorat, dicens : *Et aspicient ad me, quem confixerunt, et plangent eum planctu, quasi super unigenitum, et dolebunt super eum, ut doleri solet in morte primoge-*

niti (Zach. xii, 10). Hoc enim factum deprehendimus in Jesu, quem confixerunt Judæi in cruce, quem dolebunt a se crucifixum in judicii die, cum viderint eum in Patris ac sua majestate regnantem (Luc. ix, 26).

47 CAPUT XXXVII.

Inter duos latrones crucifixus est.

1. Nam quod inter duos latrones crucifigendus esset, longe ante per Isaiam prædictum est : *Et inter iniquos deputatus est* (Isai. lmi, 10). Et Habacuc propheta : *In medio, inquit, duorum animalium cognosceris* (Habac. iii, 2), id est, in medio duorum latronum.

CAPUT XXXVIII.

Quia divisa sunt vestimenta ejus.

1. Post crucis sententiam sequitur rerum divisio, et sors super vestem; quam per David idem Dominus ante prædixerat, dicens : *Diviserunt sibi vestimenta mea, et super vestem meam miserunt sortem* (Psal. xxi, 19). Quæ propheta, quemadmodum sit expleta, evangelica narrat historia. Nam dum vestimenta alia a militibus fuissent divisa, pro tunica autem dicunt : *Non scindamus eam, sed mittamus sortem, cujus sit* (Joan. xix, 24). Erat enim tunica inconsutilis, id est, ex omni parte contexta.

48 CAPUT XXXIX.

Felle et aceto potatus est.

1. Quod autem pendenti in cruce acetum cum felle mistum dederunt, hoc jam fuerat in Psalmis prædictum a Domino : *Dederunt, inquit, in escam meam fel, et in siti mea potaverunt me aceto*, quod quidem et alias ad Jerusalem ipse sic proclamavit, dicens : *Ego te plantavi vineam electam; quomodo facta est in amaritudinem vitis aliena* (Jerem. ii, 21)?

2. Deus enim bonam plantaverat vineam, hoc est, Judæorum gentem: illa autem vitio suo depravata Conditorum amaritudine potavit. Pro quo et Moyses : *Uva, inquit, eorum, uva fellis, et botrus amaritudinis ipsis* (Deut. xxxii, 32). Unde et superius objurgans eos, dicit : *Sic plebs fatua, et non sapiens, hæc Domino retribuisti* (Deut. xxxii, 6)?

χρῶνα vocant. Cujus formam Nonnus explicat in eum Evangelii lucem, his duobus versibus :

Ὅστις ὄλος καὶ ὑπερθεὶν ὁμοῦ καὶ ἐνεθε φορῆος Ἄρραφος ἢ ἐν ὑφαντος ἀπ' αὐ χένος εἰς σφυρὰ λίγων.

Isidorus, lib. xix Etymologiarum, cap. 22 : *Recta, inquit, dicitur vestis, quam sursum versus stantesque texunt*. Itaque Isidorus et Festus sursum versus texti rectam tunicam dicunt; Evangelium et Nonnus a superiori parte inchoari, nimirum deorsum versus. Et fortassis utroque modo id genus vestimenti texebatur. MAR.

Ibid. Lib. xix Etymolog., cap. 22, n. 18 : *Recta dicitur vestis, quam sursum versus stantesque texunt*. Confer notam ad eum locum. AREV.

CAP. XXXIX. N. 1. Psalmo. LXXVIII, 22, *esca mea*. MAR.

Ibid. Al., *aliena* pro *aliena*. MAR.

Ibid. Marianna furtasse voluit indicare variam lectionem *esca mea* pro *escam meam*. Ac re vera in Psalterio Corbeiensi apud Sabatierium legitur : *Et dederunt in esca mea fel*. AREV.

CAP. XXXVI. N. 1. *Foderunt manus meas et pedes meos* Psal. xxi, 18, ubi Christi Redemptoris cruciatus sigillatim recensentur. Verum hunc etiam locum Judæorum perfidia depravavit. Et pro *foderunt manus meas* legitur ipsi Hebraice : *Sicut leo manus meas*. Sane hæc, quamvis Judæis genere, eo libelo, in quo pro Hebraicorum Confitem fide disputat, hunc locum esse depravatum conficitur. MAR.

Ibid. Al., *injuria legitur*. MAR.

CAP. XXXVIII. N. 1. *Erat enim tunica inconsutilis, id est, ex omni parte contexta*. Locus est Joan. xix, 23, et quidem in Tarraconensi minori tantum vox illa *inconsutilis* legebatur, in aliis omnibus deerat. Quo circa obelo signata est. In Editione vulgata legitur : *Erat enim tunica inconsutilis, desuper contexta per totum*; neque Græca discrepant. Itz δὲ ὁ χρῶνα ἄρραφος ἐν τῶν ἄνωθεν ὑφαντος δι' ὄλου. Isidorus, ubi vulgata dixit per totum, omni ex parte posuit. Genus autem vestimenti de quo ibi mentio fit a Festo Pomp. vocatur tunica recta, ubi ait : *Recta appellantur vestimenta virilia, quæ patres liberis suis conficienda curant omninis causa, ita usurpata, quod a stantibus et in altitudinem texuntur*. Hanc Græci ὀρθοστάδιον

CAPUT XL.

Quia hyssopo circumdederunt spongiam aceto plenam.

1. Nam quod hyssopo circumdederunt spongiam aceto plenam, in Psalmis dictum fuerat: *Asperges me hyssopo, et mundabor (Psal. L, 9)*. Unde et in lege per hyssopi fasciculum aspergebantur agni sanguine, qui mundari volebant (*Exod. xii, 22*), quo significaretur per passionem Domini peccata ablui mundi.

49 CAPUT XLI.

Quia titulus crucis ejus corruptus non est.

1. De titulo crucis dixerunt Judæi: *Noli scribere Rex Judæorum, sed quia ipse dixit: Rex sum Judæorum.* Et respondit Pilatus: *Quod scripsi, scripsi (Joan. xix, 21)*. Jam enim in Psalmo LVI fuerat prophetatum: *Ne corrumpas tituli inscriptionem*, in cuius psalmi serie non solum passio, vel mors, sed etiam resurrectio et ascensio Domini prædicatur.

CAPUT XLII.

In cruce pendens, Patrem pro inimicis suis deprecatus est.

1. Quia in cruce pendens Patrem pro inimicis suis deprecatus est, Isaias dicit: *Ipse peccata multorum gemit, et pro transgressoribus oravit (Isai. liii, 12)*. Et in Psalmis sic: *Pro eo, inquit, quod eos diligebam, adversabantur mihi; ego autem orabam pro eis (Psal. cviii, 4)*.

2. Item Habacuc cum dixisset de eo: *In medio duorum animalium cognosceris*, subiecit: *Cum conturbata fuerit anima mea, in ira misericordiae tuae memoreris (Habac. iii, 2)*. Præfiguravit enim propheta sub hac sententia in semetipso Judæorum personam, qui Christum 50 commoti ira crucifixerunt. Ubi tamen ille, *memor misericordiae suae dicit: Pater, ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt (Luc. xxiii, 34)*.

CAPUT XLIII.

Pro nostris peccatis crucifixus est.

1. Et quia non pro suis, sed pro nostris peccatis

CAP. XLI. N. 1. *Ne corrumpas tituli inscriptionem.* Titulus est Psal. LVI, neque in Græco tamen, ac ne in Editione quidem Vulgata, sed in uno tantum Psalterio Hispanico hæc verba reperio: *In finem, ne corrumpas David in tituli inscriptione.* Augustinus, comment. ad eum Psalmum: *Ne corrumpas ipsi David in tituli inscriptionem.* Commentariis quæ Hieronymi nomine circumferuntur: *Ipsi David in tituli inscriptionem, ne disperdas, hoc est, ne corrumpas tituli inscriptionem; quæ sunt verba Isidori.* Hebraica sic habent: *אל תשחת לדויד בכתבם* hoc est, *ne corrumpas David Michtam*, quæ dictio a nonnullis in aureolæ significatione sumitur. Septuaginta et antiqui Patres tituli inscriptionem significare putarunt, et ad Christi crucem retulerunt. Pagninus in sua versione intactam reliquit, opinionum varietatem veritus. MAR.

Ibid. Allegat Sabatierius Psalterium e Ms. Vatic. apud Hilarium, *ne disperdas*; sed ita ut Hilarius *ne corrumpas præferre videatur.* AREV.

CAP. XLII. N. 2. Al., *dum dixisset.* MAR.

Ibid. Al., *memoratus misericordiae suæ.* MAR.

CAP. XLIII. N. 1. *Id est sacrificium pro peccatis nostris.* Hæc verba in uno tantum Tarraconensi minori erant. Quod vero sequitur: *Quare autem pro nobis passus est*, existimo adversativam pro illativa sumi, quod vitium Hispanis familiare est. MAR.

A crucifixus est, Isaias dicit: *Pro iniquitatibus populi sui ductus est ad mortem, dabo impios pro sepultura ejus.* Et iterum: *Vulneratus est propter iniquitates nostras, et attritus est propter scelera nostra; livore ejus sanati sumus.* Et iterum: *Omnes nos, quasi oves, erravimus, unusquisque in viam suam declinavit, et Dominus posuit in eo iniquitates omnium nostrum (Isai. liii, 5 seq.)*. Juxta Apostolum, qui dicit: *Quia cum peccatum non cognovisset, ipse pro nobis peccatum factus est (II Cor. v, 21)*, id est, sacrificium pro peccatis nostris. Quare autem pro nobis passus est, hæc est causa.

CAPUT XLIV

Quia mortuus est.

B 1. Post flagella et crucem, fellisque et aceti potionem, deinde sequitur mors ejus. Quam lex ipsa non siluit, dicens: *Recubans dormivit, ut leo, et ut catulus leonis; quis suscitabit eum (Gen. xlix, 9)*? Clamat etiam eandem mortem ejus et LXVII Psalmus: *Deus noster, Deus salvos faciet nos, et Domini mors, et Domini exitus mortis.*

2. Quid apertius diceretur? Dominus enim Jesus, qui interpretatur *Salvator*, ipse est Deus noster, salvos faciens nos, quem 51 quia oportuit nasci, et a vita exire per mortem, ideo subjunctum est: *Domini mors, et Domini exitus.* Item per Isaiam: *Tanquam ovis ad occisionem ductus est, et sicut agnus coram tondente se sine voce, sic non aperuit os suum. Pro peccatis populi sui ductus est ad mortem (Isai. liii, 7)*.

C 3. Judæi autem Christum, quem sperant venturum, mortitutum non sperant. Ideoque respondeant: *Quis est iste quem propheta annuntiat?* Item apud Jeremiam sic dicit: *Inebriavi animam lassam, et omnem animam esurientem saturavi, ideo quasi de somno suscitatus sum, et vidi, et somnus meus dulcis mihi (Jerem. xxxi, 25)*.

CAP. XLIV. N. 1. *Deus noster, Deus salvos faciet nos, et Domini mors, et Domini exitus mortis.* Ex Psal. LXVII, vers. 21, voce *mortis* ex Tarraconensi minori adjecta, in quo tantum erat. Cujus testimonii priora quidem verba: *Deus noster, Deus salvos faciet nos*, in uno Psalterio Hispanico inveni, posteriora hoc modo in eodem Psalterio legebantur, *et Domini Dei exitus mortis.* Et fortassis ita legendum erat in Isidoro, sed Codices omnes discrepabant. MAR.

D 2. Al., et ad vitam exire. MAR.

3. Al., est mihi, pro dulcis mihi. MAR.

Ibid. Post verba *somnus meus dulcis est mihi* in Cod. 2 Flor. est satis longum fragmentum, quod hic represento: *Et quidem dulcis somnus, quoniam ex illa provenit inebriatione, de qua ibi scribitur: Inebriamini, charissimi.* Qua inebriatione inebriatus fuit Joseph cum fratribus suis in meridie: hic, Christi tenens figuram, animam lassam inebriavit, et esurientem saturavit, ideoque de somno suscitatus. Et ipse quidem somnus sibi et nobis pariter dulcis, quoniam quidem in Joanne scribitur quod Dominus loquens discipulis volebat gaudium ipsius in eis esse, et gaudiorum impleri debere, quod fit in eis qui post gratiam Christi quieverunt sopore mortis, eadem gratia in gloria resurrecturi. Illorum scilicet intelligendum [*Fortè supplendum gaudium*], qui corda sua direxerunt in viam rectam, in qua videlicet ambulaverunt,

52 4. Danieli quoque angelus de occisione et morte Christi sic loquitur, dicens: *Scito et animadvertite, ab exitu sermonis, ut iterum ædificetur Jerusalem, usque ad Christum ducent hebdomadæ septem et hebdomadæ LXII erunt, et post hebdomadæ LXII occidetur Christus; > id est, post quadringentos nonaginta annos, et non erit ejus populus qui eum negaturus est. Unde et ibi sequitur clades Judæorum, quæ postea completa est: Et civitatem, et sanctuarium dissipabit populus cum duce venturo (Dan. ix, 25), id est, Romanus exercitus cum Vespasiano.*

5. Item in Sapiaentia sic legitur de morte ejus: *Contumeliis et tormentis interrogemus eum, ut sciamus reverentiam illius, et probemus patientiam ipsius, morte turpissima condemnemus eum (Sap. ii, 19).*

CAPUT XLV.

Quia in passione ejus tenebræ factæ sunt.

1. Quod vero media die in passione ejus tenebræ factæ sunt, et sol ipse refugit, hoc etiam divini libri loquuntur, Amos propheta testante: *Et erit in die illa, dicit Dominus, occidet vobis sol meridie, et tenebrescere faciam terram in die luminis (Amos viii, 9).*

2. Et Jeremias: *Exterrita est, inquit, quæ parturit, id est, Jerusalem, et afflicta est anima ejus: occidit ei sol, cum adhuc medius dies esset; confusa est et maledicta; reliquias eorum in gladium dabo (Jerem. xv, 9).* Quod factum est per Vespasianum.

CAPUT XLVI.

Non fregerunt ejus crura.

1. Porro, quia non fregerunt ejus crura, nisi tantum latronum, jam prædictum fuerat: *Os ejus non comminuetis (Exod. xii, 46; Num. ix, 12; Joan. xix, 36); præceptum enim fuerat eis celebrare pascha in*

qui mentes suas in cœlesti via justitiæ, qua in baptismo ambulaturos se promiserunt, et secundum doctrinam Scripturarum pergere decreverunt, nec devia [*Forte, nec per viam*] erroris, nec per luxus sæculi declinare, ventura vitiorum certamina ex alta prænoscentes consideratione. Quod tunc apertissime designatur, cum sibi mens electi amaritudines ponit præ oculis cordis, quando etiam in virtutum pace constituta, dum mala insidiantia conspicit, securam quiescere non consentit.

Primo namque statuere intra se firmo proposito habet [*Forte, debet*], ne mala quælibet agat. Secundo vero considerat ne bona incaute faciat; et postquam prava egerit, ipsa etiam recta sibi subjicere contendit, ne si mentis dominium transeat, et in elationis culpam veniant, ex ipsis bonis incuriæ vitio [*aliquantulum obscura hæc erant in Codice*] mala nascantur, ex doctrina arrogantia, ex justitia crudelitas, ex pietate remissio, ex zelo ira, ex mansuetudine torpor, et hujusmodi.

Attendantque ad illud prophetæ singulare documentum, dicentis: *Dirige, inquit, cor tuum in viam rectam; quæ quidem est semita mandatorum Dei, in qua ambulandum, neque ad sinistram declinandum; sicque de somno tædii et tristitiæ divina revelatione suscitati, somnum quietis et pacis prædictum suscipere possimus, quod divinis promissionibus consolatio dabitur invenire. Unde illud convenienter venit per experientiam, quod promittitur, quemadmodum tenent et illi qui nos præcesserunt. Quod in sacris (Scripturis) scribitur: Si dormieris, non timebis; quiesces, et suavis erit somnus tuus. Juxta illud hic securus dormit, et vigilat, quiescit, et ambulat, qui*

ovis similitudine; in qua Dominicæ passionis umbra præcesserat, qui tanquam ovis ad occisionem ductus est (Isai. lxxvii, 7). Illa enim figura agni Christi passionem significabat.

CAPUT XLVII.

Lancea percussus est.

1. Et quia lancea latus ejus percussus est, sic prænuntiatum est ab ipso per Job: *Confregit me, et posuit me quasi in signum; circumdedit me lanceis suis; convulneravit lumbos meos, concidit me vulnere super vulnus (Job. xvi, 15), id est, vulnere lanceæ super vulnus clavorum. Unde etiam et per David: Super dolorem vulnere meorum addiderunt (Psal. lxxviii, 27), sic est ab eo prænuntiatum.*

2. Et per Jeremiam: *Tendit arcum suum, et posuit me, quasi signum ad sagittam, misit in renibus meis filias phoretæ suæ (Thren. iii, 12).* Et iterum de ipso populo sic ait idem Dominus per prophetam: *Facti sunt mihi in sagittam reciprocam (Osee vii, 16).* Et Zacharias: *Videbunt, in quem confixerunt.* Utique hominem quem crucifixerunt. Quo etiam testimonio promissus est Christus in ea qua crucifixus est carne venturus.

CAPUT XLVIII.

De latere manavit sanguis et aqua.

1. Nam quia ex latere ejus sanguis et aqua manavit, Zacharias dicit: *Tu quoque in sanguine Testamenti tui emisisti vinctos tuos de lacu, in quo non est aqua (Zach. ix, 11).* Et iterum: *Cum egrederetur vir ab Oriente, ecce aquæ redundantes a latere dextro (Ezech. xlvii, 5), scilicet, Christi.*

2. Item de eadem aqua, quæ ex latere ejus profluit, propheta **54** alius sic dicit: *Flumina aquæ viventis*

scilicet innocenter apud Deum et juste vivere meminit. Sed et justus cum in morte dormierit, non solum potentias malignorum spirituum non metuit, sed etiam in pace quiescit, et securus dormit, et diem resurrectionis expectat. Si tam dulcis creaturis hæc agentibus, quam dulcius [*Forte, dulcior*] illi, a quo ista, quæ dicta sunt agi donantur?

Hactenus Codex 2 Flor., qui tamen omittit Danieli quoque usque ad finem capitis condemnemus eum. AREV.

CAP. XLV. N. 2. Per Vespasianum. Alii per Vespasianum et Titum. AREV.

CAP. XLVII. N. 2. Videbunt in quem confixerunt. Zachar. xii, 10, ubi Septuaginta dixerunt: *Aspicient ad me pro eo quod insultaverunt.* Joannes evang., xix, 37, dixit: *Videbunt in quem transfixerunt.* Porro, consequentibus verbis, ubi nos posuimus *Utique hominem quem crucifixerunt, uterque Tarraconensis, Galentis: Utique hominem, quem crucifixerunt. Deum. Verum illam vocem, Et non Deum, ut fuerat, et ne punximus, quia in aliis exemplaribus in idiomatum favere videretur iis qui communicatæ sunt, ut constat negabant, in quo numero fuit Theopater ejus profluit.*

CAP. XLVIII. N. 2. Al., quod

is egredientur de ventre Ibid. Flumina aquæ vivimus: Qui credit in me, illius. Joan. vii, 38, sicut dicit Scriptura, hæc divinx hoc testimonium tamen ex loco Scritis constat. Hieronymus prodesumptum sit, na et Paralipom., absque loci delogis in Pentatevæo tantum inveniri ait. Quidam signatione, in

egredientur de ventre illius, aquæ scilicet baptismatis, quæ credentes vivificant, et quæ sitientibus largiuntur, quando impletur quod scriptum est: Lavamini, mundi estote (Isai. 1, 16); et: Lavabis me, et super nivem dealbabor (Psal. 1, 9).

CAPUT XLIX.

Sepultus est.

1. Quia sepultura traditus est, et humatus, in Psalmis dicitur: *Collocaverunt me in obscuris, sicut mortuos sæculi. Quasi diceret: Sicut homines, utique quia ipse Deus erat. Item Isaias: Et erit Dominus nominatus, in signum æternum, quod non auferetur. Et erit sepulcrum ejus gloriosum. Et alibi: Dabo impios pro sepultura ejus, et divites pro morte ejus (Isai. LV, 13; XI, 10; LIII, 9).*

CAPUT L.

Lapis ad ostium monumenti positus est.

1. Quia postquam sepultus est, lapis ad ostium monumenti positus est, per Jeremiam idem ait: *Lapsa est in lacum vita mea, 55 et posuerunt lapidem super me. Et iterum: Conclusit vias meas lapidibus quadris, circumædificavit adversum me, ut non egrediar.*

CAPUT LI.

Descendit ad inferos.

1. Quia in infernum descendit, sic idem Dominus in Ecclesiastico dicit: *Penetrabo omnes inferiores partes terræ, et inspiciam omnes dormientes, et illuminabo sperantes in Deum (Eccli. XXIV, 45).* Item in Psalmis: *Vita mea inferno appropinquavit, æstimatus sum cum descendantibus in lacum, factus sum sicut homo sine adjutorio inter mortuos liber (Psal. LXXXVII, 4).* Descendit enim, sicut homo, in infernum, sed solus inter mortuos liber fuit, quia mors illum tenere non potuit.

CAPUT LII.

Descendens de morte quos voluit liberavit.

1. Quia in infernum descendens eos qui captivi

putant desumptum ex Proverb. v, 16, ubi dicitur: *Deriventur fontes tui foras. Verum eo loco Codices Septuaginta ab Hebraicis non discrepant. Chrysostomus ad eum Joann. locum censet nullibi exstare in Veteri Testamento, sed citari ex libro aliquo qui non exstat. MAR.*

Ibid. AL., egredientur de latere, vel de ventre illius. MAR.

CAP. XLIX. N. 1. *Collocaverunt me in obscuris; Psal. CXLV, 5. Cæterum in Psalteriis omnibus singulæ numero legitur: Collocavit me in obscuris. ISIDORUS, ut puto, cum hos numeros alternari sæpe videret, locum legit numero multitudinis, quo modo institutio magis favebat. MAR.*

Ibid. AL., dabit impios. MAR.

CAP. L. N. 1. *AL., laboravit in lacu, Thren. III, 53. MAR.*

Ibid. AL., concluderunt pro conclusit. Ibid., vers. 7, 9. MAR.

Ibid. Cod. Flor. 2, post ut non egrediar ita pergit: Hoc totum in carne, quam dum diabolus impetit, quæ [Forte, quia] patebat, quasi hamo divinitatis ejus captus est, qui [Forte, quæ] latebat. Est enim in Christo Dominus hamus divinitatis, etc. (ut lib. 1 Sentent., cap. 14, usque ad revertendi ad celos). Qui gloriæ splendoribus redimiti non poterunt cor triste gerere de damnatis. Non faciet in futurum justorum cor miserum compassione damnatorum condolendi affectio, ubi tantum

erant a diabolo eruit, et sic iterum ad cœlestia remeavit, idem per Osee ita ante prænuntiavit: *Ego, inquit, ego capiam, et vadam; tollam, et non est qui eruat; vadens revertar ad locum meum; id est, ad cœleste solium. Et infra: De manu, inquit, mortis liberabo eos, de morte redimam illos. Ero mors tua, o mors, ero morsus tuus, inferne (Ose. v, 14; XIII, 14).*

56 CAPUT LIII.

Corpus Christi in sepulcro non vidit corruptionem.

1. Quod corpus Christi in sepulcro corruptionem non vidit, sed statim, devicta morte, resurgens, ab inferis remeavit, et hoc per prophetam idem in Psalmis prædixit: *Caro mea requiescit in spe. Quoniam non derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem. De qua resurrectione et in psalmo tertio ita cantatur: Ego dormivi, et requievi, et resurrexi, quia Dominus suscitavit me.*

2. Ubi quid aliud indicat propheta, quod dormierit, et resurrexit, nisi quod somnus iste mors esset, et evigilatio resurrectio? quod in quadragesimo psalmo manifestius ostenditur, ubi dicit: *Tu autem, Domine, miserere mei, et resuscita me, et retribuam eis (Psal. XL, 11).* Et iterum: *Nunquid qui dormit, non adjiciet ut resurgat (Psal. XL, 9)?* Item in psalmo quarto: *In pace dormiam, et requiescam, quoniam tu, Domine, singulariter in spe constituisti me. Singulariter, quia solus ipse sic requievit, ut confestim post mortem resurgeret.*

3. Item per Isaiam de eadem resurrectione sua sic clamat: *Nunc exurgam, dicit Dominus, nunc exaltabor, et nunc sublevabor (Isai. XXXIII, 10).* Ubi aperte testimonium resurrectionis et ascensionis ejus ostenditur. Unde et ibi zelum Judæorum subjecit, dicens: *Concipietis errorem et parietis. Spiritus vester, ut ignis, vorabit vos.*

erit sanctorum de Deo in contemplatione gaudium, ut tristitia nullus tribuatur introitus. Sicut comparatus color candidus nigro color fit pulchrior, ita et sanctorum requies comparata damnationis malorum gloriosior erit. Sic justitia, etc. Ita prosequitur Codex, ut lib. 1 Sententiar., cap. 50, usque ad ascenduri sumus. Quod cum planum sit, non alius deduco testimoniis. Atque ita idem Codex concludit opus Isidori de Passione dominica. AREV.

CAP. LI. N. 1. *AL. Illuminati omnes sperantes. MAR. Ibid. AL. Appropriavit pro appropinquavit. MAR.*

CAP. LII. N. 1. *AL., cœlestem sedem remeavit. MAR.*

CAP. LIII. N. 1. *Quoniam non derelinques animam meam in inferno, Psal. XV, 10. Quæ verba a Petro, Act. II, 51, de Christi resurrectione citantur. MAR.*

Ibid. Ego dormivi, et requievi, et resurrexi, quia Dominus suscitavit me. Ex Psalm. III, 6, juxta Psalterium Hispanicum, quod sæpe non a Gallicano tantum, sed etiam Romano discrepat, ut superius dictum est. MAR.

Ibid. Mariana etiam in tract. pro Editione Vulgata, cap. 19, observat discrepantiam inter Psalterium Gothicum et Romanum nonnullis in locis; et ex Psalterio Romano ita allegat hunc locum: Ego dormivi, et soporatus sum, et exurrexi, quia Dominus suscepit me. Confer Isidoriana, cap. 87, num. 15 et 16. AREV.

2. *AL., in idipsum dormiam. MAR.*

3. *AL., sublimabor pro sublevabor. MAR.*

57 CAPUT LIV.

Resurrexit ab inferis.

1. Quia ab inferis tertia die resurrexit, Osee propheta prædixerat, dicens : *Venite, et revertamur ad Dominum, quia ipse cepit, et sanabit nos, vivificabit nos post duos dies, in die tertia suscitabit nos, et vivemus in conspectu ejus (Ose. vi, 1).* Omnia hæc in Christo ita completa sunt. Quinta enim feria traditus, Parasceve passus, Dominica circa diluculum resurgens, ab inferis remeavit.

2. Unde et subjunxit propheta : *Quasi diluculo præparatus est egressus ejus. Quod autem dixit resurgens et vivemus in conspectu ejus, hoc propheta de sua persona, vel sanctorum, eloquitur, qui in inferno erant, et cum illo tertia die resurrexerunt.*

CAPUT LV.

Apostoli ad prædicandum missi.

1. Quia post resurrectionem suam Christus piscatoribus apparuit, et prædicare eos gentibus misit, per Jeremiam ante sic meminit, dicens : *Ego mittam piscatores multos, dicit Dominus, et piscabuntur eos (Jerem. xvi, 16).* Denique secundum Matthæi Evangelium legitur quod Jesus veniens juxta mare Galilææ, vidit Petrum et Andream, fratrem ejus, mittentes retia in mare, quibus dixit : *Venite post me, et faciam vos fieri piscatores hominum (Matth. iv, 18).*

2. Similiter et duos alios fratres Jacobum Zebedæi, et Joannem fratrem ejus, dum vidisset in navicula cum patre Zebedæo textentes retia, provocans eos, de piscatoribus piscum piscatores 58 reddidit hominum, scilicet, ut prædicationis reti cunctos credentes de profundo sæculi hujus extraherent. Post hos piscatores sequitur : *Et mittam venatores et venabuntur eos de montibus, et de collibus, et de cavernis petrarum (Jerem. xvi, 16);* quod specialiter ad conversionem pertinet gentium, quas undique apostoli ceperunt, qui super assumptionem constituti sunt animarum.

3. Quos quia post gloriam resurrectionis suæ Dominus ad prædicandum in gentibus mitteret, et per Isaiam sic prælocutus est, dicens : *Venio, inquit, ut congregem cum omnibus gentibus et linguis, et venient, et videbunt gloriam meam, et ponam in eis signum, utique crucis; et mittam ex eis qui salvati fuerint ad gentes in mare, in Africam, et Lybiam, tenentes sagittam, id est, velocem prædicationis sermonem, in Italiam quippe et Græciam, et ad insulas*

CAP. LIV. N. 2. *Quasi diluculo præparatus est, Osee vi, 3.* Hieronym. et Vulgata, *quasi diluculum* dixere. Isidorus autem, ut his verbis comprobaret, Christum matutino tempore in vitam rediisse (quæ multorum opinio est, tametsi alii magno numero et auctoritate de media nocte putaverunt) casum mutavit. Et quidem Hebraica Isidori lectionem ferre possint, dictione, *תש*, adverbii loco sumpta. Nam Græca vox, *ἔσπρον*, id non recipit, cum ab adverbio *πρωι* distinguatur. MAR.

CAP. LV. N. 2. AL., *spiritualiter, pro specialiter.* MAR.

3. AL., *veni, vel veniam, pro venio. Et spiritualiter,*

A longe, et ad eos qui non audierunt de me, et non viderunt gloriam meam (Isai. lxi, 18, 19); in qua sententia specialiter missi apostoli prophetantur.

4. Simulque et quod per totum mundum prædicaverunt Evangelium, id ipsum prophetæ non tacerunt; de quibus etiam in Psalmis autem prædictum est : *Non sunt loquelæ, neque sermones, quorum non audiantur voces eorum. In omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum. (Psal. xviii, 4).*

CAPUT LVI.

In cælum ascendit.

1. Jam vero quia post resurrectionem suam in hominis forma Christus in cælum usque ad Patrem ascendit, Daniel dicit : *Aspiciebam in visu noctis, et ecce in nubibus cæli quasi filius hominis veniebat, et usque ad Antiquum dierum pervenit; id est, usque ad Patrem. Post hæc adjecit : Et in conspectu ejus obtulerunt eum, et dedit ei potestatem, et regnum, et omnis populus, tribus et lingue ipsi servient, potestas ejus potestas aeterna quæ non auferetur, et regnum ejus, quod non corrumpetur (Dan. vii, 13).*

59 2. Hujus ascensionem in cælis rursus Psalmista sic indicat : *Ipse tanquam sponsus procedens de thalamo suo; exsultavit, ut gigas, ad currendam viam, a summo cælo egressio ejus, et occursus ejus usque ad summum ejus (Psal. xviii, 6).* Veniens enim de cælo, usque ad inferos descendit; regressusque, repetiit mansionem suam, ascendens et sedens ad dexteram Patris, de quo antea solus exivit.

3. Cujus ascensus in cælum, vel introitus, quibus gaudiis declaratur, Psalmographus indicat. Videntes enim potestates aethereæ carnem Christi ascendentem in nubibus, et portas cæli ingredientem, dixerunt : *Tollite portas, principes, vestras, et elevamini, portæ æternales, et introibit Rex gloriæ. Quis est iste Rex gloriæ? Dominus fortis et potens, Dominus potens in prælio (Psal. xxiii, 7).*

4. Hunc ascensum ejus et alibi commemorans David dicit : *Ascendit super cherubim, et volavit, volavit super pennas ventorum (Psal. xvii, 11).* Et iterum : *Ascendit in altum, captivam duxit captivitatem, dedit dona hominibus (Psal. lxxvii, 19).* Qui utique nisi fuisset in terra, non diceretur ascendere. Sed quid est *captivam duxit captivitatem*, nisi quia, devicta morte, ipsam carnem, quam e terris assumpserat, quasi captivam in cælum ducebat?

5. Unde et post hæc propheta hortatur omnes

pro specialiter. MAR.

Ibid. In Vulgata : *In Africam et Lydiam, tendentes sagittam.* Idem testimonium iterum lib. ii, cap. 1, num. 9. AREV.

CAP. LVI. N. 2. AL., *sedem, pro dexteram.* MAR.

5. AL., *Christi, pro Dei. Et ejus, pro Christi.* MAR.

Ibid. Idem locus in Orientis partibus est. Non tantum locus, unde Christus ascendit, in Orientis partibus est, sed etiam facie ad Orientem conversa in cælum ascendit, ut vestigia pedum indicant, quæ ad hunc usque diem loco impressa cernuntur. De quibus Severus Sulpicius, lib. ii Histor., et Paulinus,

gentes, provocans eas ad laudem Dei, eundemque ascensum Christi eidem iterum sic prænuntians, ait : *Regna terræ, cantate Deo, psallite Domino, psallite Deo, qui ascendit super cælos cælarum ad Orientem.* Et bene adjecit, ad Orientem, quia idem locus in Orientis partibus est, ubi Christus resurrexit, et unde in cælum ascendit. Et post hæc subdidit : *Visi sunt ingressus tui, Deus, ingressus Dei mei regis (Psalm. lxxvii, 25).* Videntibus enim omnibus apostolis atque quingentis viris, sic ascendit in cælum.

60 6. Hujus ascensionem et Salomon in Canticis canticorum prædicat : *Ecce hic venit, saliens supra montes, transiliens supra colles (Cant. ii, 8).* Et Amos dicit : *Ædificavit Dominus in cælo ascensum suum, et pollicitationem in terra firmavit (Amos ix, 6).* Sed et illud, quod per Isaiam Dominus dicit : *Nunc exurgam, nunc exaltabor, nunc sublimabor (Isai. xxxiii, 10),* testimonium resurrectionis et ascensionis Christi declarat, quasi aperte diceret : *Nunc exurgam a mortuis, nunc exaltabor in cælum, nunc sublimabor in regna.* Unde et alibi ipse Isaias : *Ecce intelliget servus meus, exaltabitur, et elevabitur, et sublimis erit valde (Isai. lvi, 15).* Quod utique ad ascensionem cæli et ad gloriam pertinet regni.

CAPUT LVIII.

Sedet ad dexteram Patris.

1. Quia sedet ad dexteram Patris, in Psalmis scriptum est : *Dixit Dominus Domina meo : Sede a dextris meis; donec ponam inimicas tuas scabellum pedum tuorum (Psalm. cix, 1).* Inquirant ergo Judæi cui dictum est a Domino *Sede a dextris meis.* Nunquid archangelo? non opinor, neque angelo, neque prophetæ. Nam nullus eorum in ea gloria est, sed ille quem dignum consensu suo invisibilis Deus habet, hic sedet ad dexteram Patris.

2. Qui sicut consensu Dei dignus est, ita et natura dignus est, et nomine. De quo dicit et psalmus : *Regnabit Dominus super omnes gentes, Deus sedit super sedem sanctam suam (Psalm. xlvii, 9).* Et iterum : *Domini in cælo paravit sedem suam, et regnum ejus omnibus dominabitur (Psalm. cii, 19).*

CAPUT LVIII.

Regnum Christi perpetuum erit.

1. Quia regnum ejus in cælo, et in terra æternum, ac perpetuum permanebit, Daniel dicit : « Videbam in visione noctis, et ecce **61** in nubibus cæli, quasi filius hominis veniebat, et usque ad Vetustum dicrum pervenit, et in conspectu ejus perlatum est, et ipsi datus est principatus, et honor, et regnum, et omnis populus, tribus et linguæ ipsi servient, pote-

epist. 10, scribunt; unde traditio ad orientalem cæli partem conversa facie orandi atque templa ædificandi, ut docet Basilium, lib. de Spiritu sancto, cap. 27. Contra in cruce pendens, faciem ad occisum conversam habuit, ut Sedulius, lib. v Carminum, auctor est, ubi ait :

Quattuor inde plagas quadrati colligit orbis.

MAR.

6. AL., in cælo, vel in cælis, pro in cælum. Et puer, pro servus. MAR.

CAP. LVII. N. 2. AL., omnium, pro omnibus. MAR.

A stas ejus potestas æterna, quæ non auferetur, et regnum ejus, quod non corrumpetur » (Dan. vii, 15).

2. Quo testimonio ostenditur ita accepisse Christum ab omnipotente Deo dominationem et regnum, ut potestas ejus æterna sit, et regnum ejus sine ullo corruptionis fine permaneat. Et iterum idem Daniel : « In diebus illis suscitabit Dominus cæli regem, qui in æternum non commovebitur, et regnum ejus populo alteri non tradetur. Percutiet et conteret universa regna, et ipsum stabit in æternum (Dan. ii, 44).

3. Et Isaias propheta de eodem : *Multiplicabitur, inquit, ejus imperium, et pacis non erit finis (Isai. ix, 7).* Et in psalmis sic legitur : *Orietur in diebus ejus justitia, et abundantia pacis, donec extollatur luna (Psalm. lxxxi, 7);* id est, usque ad consummationem sæculi.

CAPUT LIX.

Christus post ascensionem suam Spiritum sanctum super apostolos misit.

1. Quia post ascensionem suam Spiritum sanctum super apostolos misit, David ita dicit : *Ascendit in altum, cepit captivitatem, dedit dona hominibus (Psalm. lxxvii, 19).* Post ascensionem enim suam misit Spiritum sanctum, in quo omnium est plenitudo donorum.

2. De quo et per Joelem prophetam annuntiavit dicens : « Erit, inquit, post hæc effundam de spiritu meo super omnem carnem, et prophetabunt filii vestri, et filia vestra, senes vestri somnia somniabunt, et juvenes vestri visiones videbunt, sed et super servos meos et ancillas in diebus illis effundam de spiritu meo » (Joel. ii, 28). Et Zacharias : *Effundam, inquit, super domum David et super habitantes Jerusalem spiritum gratiæ et precum (Zach. xii, 10).*

62 CAPUT LX.

Apostoli variis linguis locuti sunt.

1. Quia apostoli Spiritu sancto repleti, linguis universarum gentium locuti sunt magnalia Dei, et hoc ante prænuntiatum est, dicente Psalmista : « Non sunt loquelæ, neque sermones, quorum non audiantur voces eorum. In omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis verba eorum » (Psalm. xviii, 4).

CAPUT LXI.

Venturus est ad judicandum.

1. Quod autem venturum Christum de cælis judicem speramus, et quod ei omne iudicium dedit Pater, per Ezechielem ita annuntiatur : « Hæc dicit Dominus Deus : Aufer cidarim, tolle coronam, nonne

CAP. LVIII. N. 1. Vulgata : *Et usque ad antiquum dierum pervenit, et in conspectu ejus obtulerunt eum, et dedit ei potestatem, et honorem, et regnum, etc.* AREV.

5. AL., pacis ejus non erit finis. MAR.

CAP. LXI. N. 1. *Nonne hic est qui humiles sublevavit, Ezech. xxi, 26; nisi quod in linguis omnibus genere latinino legitur : Nonne hæc est quæ humiles sublevavit.* Verum Hieronym., comment. ad eum locum, ea verba nihilominus de extremo iudicio explicat. MAR.

hic est qui humiles sublevavit, et sublimes humiliavit? Iniquitatem, iniquitatem, iniquitatem ponam eam; et hoc non factum est, donec veniat cujus est judicium, et tradam ei. »

2. De quo Isaias : « Dominus, sicut fortis, egredietur, et, sicut vir præliator, suscitabit zelum, vociferabitur, et clamabit, et super inimicos suos confortabitur. Tacui semper, silui, patiens fui, sicut paries, loquar, dissipabo, et absorbebo simul » (Isai. XLII, 13). Hoc ad secundum adventum attinet, in quo non humilis, ut judicetur, sed ut judex fortis egredietur; neque tacebit, quod in priori adventu fecit, aut patiens erit, sicut fuit in passione carnis, sed judicans vociferabitur, loquetur ut paries, quia repente, quasi paries corruens, suos hostes est oppressurus.

63. Hoc etiam et testimonio Psalmistæ docetur, ubi dicit : *Deus manifeste veniet, Deus noster, et non silebit* (Psal. XLIX, 5); utique quia etsi in primo humilitatis suæ adventu tacuit judicatus, in secundo, dum manifestus venerit, ut judicet, non tacebit, sed clamabit, ut reddat singulis secundum opera eorum.

4. Sequitur : *Ignis ante eum ardebit, quia, ut ligna, fenum, stipulam, delinquentium consumpturus est opera, ac, sicut aurum, argentum lapidesque preciosos, justorum probaturus est gesta* (I Cor. III, 12). Qui dicturi sunt : *Transivimus per ignem et aquam, et induxisti nos in refrigerium. Advocabit cælum desursum et terram discernere populum suum. Congregate illi sanctos ejus, qui ordinant testamentum ejus super sacrificia, et annuntiabunt cæli justitiam ejus, quoniam Deus judex est* (Psal. LXXV, 12; XLIX, 4).

5. Et Isaias, *Audiam, inquit, faciet Dominus gloriam vocis suæ, et terrorem brachii sui ostendet in comminatione furoris, et flamma ignis devorantis. Allidet in turbine et in lapide grandinis* (Isai. xxx, 30). Brachium enim Dei Christus est, qui in flamma et terrore tempestatis ad judicandum venturus est. De cujus iterum judicio idem propheta sic dicit : *Consurge, sicut in diebus antiquis, in generationibus sæculorum. Nunquid non tu percussisti superbum, vulnerasti draconem?* (Isai. LI, 9.)

6. Hic secundus Christi prædicatur adventus, ut ea virtute consurgat ad judicium, ad separationem bonorum atque malorum, qua virtute surrexit in generationibus sæculorum. Hoc est in principio, quando percussit superbum, id est, diabolum, separando eum a bonorum consortio angelorum. De quo Christi judicio et Michæas propheta sic loquitur,

2. *Sicut paries loquar*, Isai. XLII, 13. Hispalensis legit *Parturiens loquar*. Tarræonen. minor, *Pariens loquar*. Quæ vera lectio est. Nos autem vitiosam lectionem necessario reliquimus, quoniam inferius, ubi hoc testimonium explicatur, Isidorus ipse ait : *Judicans vociferabitur, loquetur ut paries, quia repente, quasi paries corruens, suos hostes est oppressurus.*

MAR.

1. *Ibid.* Al., *judicet, pro judex.* MAR.

4. Al., *sursum, et terram, ut discerneret populum.*

MAR.

A dicens : *Audite, colles, judicium Domini, et fortia fundamenta terræ, quia judicium Domini cum populo suo et cum Israel dijudicabitur, dicens : Popule meus, quid feci tibi, aut quid molestus fui tibi? responde mihi* (Mich. VI, 1).

7. Tunc enim, juxta Zachariam, *Videbunt, in quem confixerunt, et plangent eum planctu, quasi super unigenitum, et dolebunt super eum, ut doleri solet in morte primogeniti* (Zach. XII, 10). Dolebunt enim 64 a se crucifixum, cum viderint judicantem, et in Patris ac sua majestate regnantem, Job quoque, ante legem evangelicis virtutibus clarus, redimendum se, et resuscitandum, et Deo judici, qui venturus est judicare vivos et mortuos, præsentandum, prophetica auctoritate pronuntiat dicens : *Credo enim quod*

B *redemptor meus vivit, et in novissimo die de terra surrecturus sum, et rursus circumdabor pelle mea, et in carne mea videbo Deum* — *Salvatorem meum.* Quem Deum, nisi qui videndus est in judicio? sicut legimus : *Videbunt in quem confixerunt* (Zach. XII, 10).

8. Quem quidam dicunt in eo loco judicaturum impios, ubi ipse est judicatus, Joële propheta testante : *Exsurgant, inquit, et ascendant omnes gentes in valle Josaphat, ibi sedebo, ut judicem omnes gentes in circuitu* (Joel. III, 12). Nam plerique ibi asserunt futurum judicium, ubi passus est Dominus, Isaias probante : *Consummationem, et abbreviationem Dominus Deus exercituum faciet in medio orbis terræ* (Isai. X, 23).

9. Quæ consummatio et abbreviatio præcessura quæ potest esse, nisi judicii futuri? Sed ubi sit medium terræ illud, fidele de passione Domini testimonium David ostendit, qui dicit : *Deus autem rex noster ante sæcula operatus est salutem in medio terræ* (Psal. LXXIII, 12). Nulla enim alia est salus nostra, nisi redemptio Domini nostri Salvatoris et judicis, quæ in medio terræ orta est.

CAPUT LXII.

Epilogus operis.

1. Ecce novi testimonii judicem et regem de prophetis, ecce Christum ex lege omnium Dominum ostendimus. Tenent ista omnia libri Hebræorum, legunt cuncta Judæi, sed non intelligunt. Quia omnia signata sunt illis, propheta testante : *Et erunt sermones libri hujus, sicut sermones libri signati, quem si quis dederit homini nescienti litteras, et dicat Lege, respondeat Nescio litteras, et 65 rursus det alteri scienti litteras, et dicat Lege; ille vero respondeat Non possum, signatus est enim liber* (Isai. XXIX, 11).

5. Al., *lapidibus grandinis.* MAR.

6. Al., *principibus, quando.* MAR.

7. *Credo enim quod Redemptor meus vivit.* Locus est Job, XIX, 25, quo Hieronym. ad Pammachium affirmat nullum apertius in Veteri Testamento exstare ad futuram corporum resurrectionem comprobandam. MAR.

8. Al., *elevationem, pro abbreviationem.* MAR.

Ibid. Interdum in Editione Grialii occurrit consummatio et consummationem, pro consummato et consummationem, quæ recta est scriptura. AREV.

2. Hæc sunt Testamenti Veteris signacula, quæ filius et hæres resignavit, cordis nostri oculos illuminans, sicut scriptum est : *Liga testimonium, signa legem in discipulis meis.* Habemus enim; ad intelligendum Christum, ducem legem, testes prophetas, ex quibus divinitatem ejus et nomen, gentem quoque, et genus, patriam, nativitatem, virtutes et curationes, comprehensiones, palmas, flagella, conputationes, fellis et aceti potationem, mortem, sagittam, sepulcrum, infernum, incorruptionemque corporis, resurrectionem carnis, ascensionem ejus in cælum, regnum atque judicium declaravimus.

CAP. LXII. N. 2. *Comprehensiones, palmas, flagella, conputationes.* Hæc decant in Hispalensi, et nobis videbantur additiâ; reliquimus tamen obelu notata admonendi lectoris causa. MAR.

Ibid. Al., cælis pro cælum. MAR.

Ibid. Totum hoc caput in multis Mss. non *epilogus*, sed *superdictio* vocatur. AREV.

LIBER SECUNDUS.

66 PROOEMIUM.

1. Quia Breviarium præcedentis libri quadam ex parte Domini, et Salvatoris nostri nativitatem, passionem, resurrectionem, cællque ascensionem explicuit, sequens opusculum utriusque populi prophetiam, id est, Judæorum ac gentium demonstrabit. In quo opere, sancta soror, pateris ex paucis animadvertere, quanta prophetarum voces in abjectione Judaicæ plebis et cæremoniarum cecinerunt, quantumque in laude populi Novi Testamenti intonuerunt.

CAPUT PRIMUM.

De gentium vocatione.

1. In principio autem opusculi hujus de gentium credulitate loquendum est, ut facilius reliqua contineantur, dum ipsa fides Ecclesiæ antea declaratur. Denique cum pro adorato vitulo Dominum precaretur Moyses, ut parceret populo peccatori, respondit Dominus : *Propitius ero illis; verumtamen vivo ego, et vivit nomen meum, quia implebitur gloria mea omnis terra* (Num. xiv, 21).

2. Proinde quia omnes gentes ad unius Dei veri cultum essent vocandæ, David propheta testatur, dicens : *Reminiscentur, et convertentur ad Dominum universi fines terræ, et adorabunt in conspectu ejus omnes patriæ gentium, quoniam Domini est regnum, et ipse dominabitur gentium* (Psal. xx, 23). Et rursus : *Cantate Domino canticum novum, quia mirabilia fecit. Notum fecit Dominus salutem suam, ante conspectum gentium revelavit justitiam suam* (Psal. xcvi, 4).

3. Quam pluralitatem gentium ita declamat adunari ad unius Dei **67** cultum : *In conveniendo, inquit, D* *populos in unum, et regna, ut serviant Domino* (Psal. ci, 23). In unum utique, id est, in unum regem, ut qui diversorum ritu simulacrorum regna multa, et populi multi dicebantur, in unam conveniendo fidem, unus Dei populus, unumque regnum vocetur.

4. Hujus populi congregatio ex gentibus ipsa est Ecclesia, cui in Psalmis voce prophetica dicitur : *Audi, filia, et vide, et inclina aurem tuam, et obliviscere*

B *populum tuum, et domum patris tui, quia concupivit rex speciem tuam* (Psal. xlv, 11). Provocat enim propheta plebem gentium oblivisci populum suum, id est, infidelium cætum et domum patris sui, Babyloniam scilicet, quæ diaboli et domus, et conjux est, et Christo fidei conjugio copulari.

5. Ad cujus populos Isaias clamat, dicens : *Congregamini, et venite, et accedite simul, quia salvati estis ex gentibus; nescierunt enim, qui levant signum sculpturæ suæ, et rogant Deum non salvantem* (Isai. xlv, 20). Qui sunt isti salvati ex gentibus, nisi qui crediderunt ex gentibus? Quod vero dicit : *Congregamini et audite simul*, ostendit in unam debere gentes fidem, communionemque conglobari.

6. Item ipse : *Convertimini ad me et salvati eritis, omnes fines terræ, quia ego Deus, et non est alius. In memetipso juravi, egredietur verbum de ore meo, et non revertetur, quia mihi curvabuntur omnia genua, et jurabit omnis lingua in Domino.* Hoc jam contuemur fuisse complectum, quando in omnibus terræ sinibus Dei dilatatur Ecclesia. Qua prophetia erubescant Judæi quidem, Deum sibi peculiariter defendentes, dum audiunt : *Jurabit omnis lingua in Domino*, id est, non tantum Hebræorum jam populus, sed et omnis gentium multitudo.

7. Adhuc idem Isaias, posteaquam Christi, quam in carne pertulit, humilitatem digessit, denuo laudem Ecclesiæ gentium, pro qua talia pertulit, ita prædicavit, simulque quod per universum mundum sit ipsa una, sic prophetando aperuit dicens : *Lauda, sterilis, quæ non parit, decanta laudem, et hinni, quæ non pariebas : 68 quoniam jam multi filii desertæ magis quam ejus quæ habebat virum, dicit Dominus : Dilata locum tentorii tui, et pelles tabernaculorum tuorum extende, ne parcas; longos fac funiculos tuos, et clavos tuos consolida. Ad dexteram enim et laevam penetrabis, et semen tuum gentes hæreditabit, et civitates desertas inhabitabit* (Isai. liv, 4).

Erubescant Judæi quædam in Deum; Excusi, Erubescant Judæi, qui dum Deum sibi. *Tarraconensis*, Erubescant Judæi quidem, Deum sibi peculiariter defendentes. *Hanc nos lectionem amplexi sumus.* MAR.

7. Al. ad hæc idem Isaias. MAR.

Ib. Isidorus sequitur Vulgatam : sed hæc exhibet, quæ habet virum. AREV.

PROOEM. N. 1. Al., *ascensum*, pro *ascensionem*. MAR.

CAP. I. N. 4. Al., *reliqua contineantur*, pro *reliqua contineantur*. MAR.

3. Al., *gregem*, pro *regem*. MAR.

6. Al. omnes (forte omnis) fines terræ. MAR.

Ib. Erubescant Judæi quidem. *Hispalensis legit*,

8. Et iterum : *Creavi fructum laborum pacem* : A tunc reddam populis labium electum, ut vocent omnes in nomine Domini, et serviant ei humero uno (Soph. iii, 9). Et post hæc : *Adorabit eum vir de loco suo, omnes insulæ gentium* (Soph. ii, 11). In quo etiam loco vocatio gentium prophetatur; nec jam locum orationis unum, in quo carnalis populus Deum quodammodo videbatur includere, sed pro uno omnem locum esse orationis ostendit, dum dicit : *Adorabit eum vir de loco suo*.

9. Item idem ipse : *Domus mea, domus orationis vocabitur cunctis populis, ait Dominus* (Isai. lvi, 7). Ad ultimum autem sic ait : *Venio ut congregem cum omnibus gentibus, et linguis; et venient, et videbunt gloriam meam, et ponam in eis signum, et mittam ex eis qui salvati fuerint ad gentes, in mare, in Africam, in Libyam tenentes sagittam* (Isai. lxxvi, 18). Hæc Isaïas.

10. Jeremias autem gentium compromissionem sic ostendit : **69** *Et congregabuntur omnes gentes in nomine Domini in Jerusalem, et non ambulabunt post pravitatem cordis sui* (Jerem. iii, 17). Et post paululum : *Juravit Dominus in veritate, et in judicio, et benedicent omnes gentes, ipsumque laudabunt* (Jerem. iv, 2). Item idem ipse de vocatione gentium : *Domine, inquit, fortitudo mea, ad te gentes venient ab extremis terræ, et dicent : Vere mendacium possederunt patres nostri* (Jerem. xvi, 19). Item idem Jeremias ad populum Israeliticum : *Audite vocem tubæ, et dixerunt : Non audiemus. Propter hoc audite gentes* (Jerem. vi, 17).

11. Item in Osee : *Et miserebor ejus, qui fuit sine misericordia, et dicam non populo meo : Populus meus es tu, et ipse dicit : Deus meus es tu; et erit, in loco ubi dictum est ei, Non plebs mea vos, ibi vocabuntur filii Dei vivi* (Ose. ii, 25). Item in Sophonia : *Quia*

8. Al., tuum, pro meum. MAR.

Ibid. In nonnullis Mss., ut in Flor. 1, et in Lucensi post verba, *tota die ad populum incredulum*, alia adduntur, scilicet : *Quæsierunt enim nunc gentes, quæ non interrogabant, quia ad eos prophetæ non veniebant, et invenerunt, quando illis Christum nuntiaverunt. Quid vero Judæa plebs, nisi quod sequitur : Expandi manus meas tota die ad populum incredulum? Et iterum de eadem repromissione gentium : Et erunt campestris in caulis gregum, et vallis Achor in cubile armentorum populo meo, qui quæsiit me. Et vos, qui reliquistis Dominum, numerabo gladio, et omnes in cæde corruetis. Cujus ergo populi sunt istæ compromissiones, nisi gentium, quæ requisierunt Dominum? De quibus superius ait : Quæsierunt me, qui ante non interrogabant. Et qui sunt qui relinquerunt Deum, et corruent cæde, nisi Judæorum populus? De quo ait : Expandi manus meas ad populum incredulum. Contra hunc sunt et quæ sequuntur. Ecce servi mei comedent, et vos esurietis, quia vescente pane verbi Dei vocato ex gentibus populo, Judæa arescit jejuniis. Item idem ipse ait, Domus mea, etc. Conferenda hæc sunt cum line cap. 6 hujus libri; sed animadvertendum Isidorum cum in hoc opere sæpe, tum in aliis identidem eadem repetere, ut non propterea existimemus, additicia esse illa omnia, de quibus alibi Isidorus aut uberius, aut contractius disserit. AREV.*

9. *In mare in Africam, in Libyam*. Hispalens., in mare, in Africam, in Lydiam, quæ lectio commodior erat, nam ita Hebraica, Græca, et Vulgata Editio habent, Isai. lxxvi, 19. Verum quoniam hoc loco alii

tunc reddam populis labium electum, ut vocent omnes in nomine Domini, et serviant ei humero uno (Soph. iii, 9). Et post hæc : *Adorabit eum vir de loco suo, omnes insulæ gentium* (Soph. ii, 11). In quo etiam loco vocatio gentium prophetatur; nec jam locum orationis unum, in quo carnalis populus Deum quodammodo videbatur includere, sed pro uno omnem locum esse orationis ostendit, dum dicit : *Adorabit eum vir de loco suo*.

12. Michæas quoque congregari omnes gentes prænuntiat, ut fidei disciplinam percipiant, ita : *Et erit, inquit, in novissimo dierum mons domus Domini, præparatus in vertice montium, et elevabitur super colles; et fluent ad eum populi, et properabunt gentes multæ, et dicent : Venite, ascendamus ad montem Domini, et ad domum Dei Jacob, et docebit nos de viis suis, et ibimus in semitis ejus, quia de Sion egredietur lex, et verbum Domini de Jerusalem, et* **70** *judicabit populos multos, et corripiet gentes fortes, usque in longinquo* (Mich. iv, 1).

13. Novissimi dies hi sunt, in quibus Salvatoris resplenduit fides. Præparatus autem mons super verticem montium Christus est, quia ipse est caput apostolorum et prophetarum. Domus vero Domini ecclesia Christi est, super eundem stabilita, ad quam gentium congregatur diversitas. Lex autem de Sion exiit, et verbum Domini de Jerusalem, sive ut veniret in gentes, relictis ob incredulitatem Judæis, sive quia in eadem plebe positus Jesus dixit discipulis suis : *Ite, docete omnes gentes* (Matth. xxviii, 19).

14. Item Zacharias de Ecclesia gentium sic dicit : *Lauda, et lætare, filia Sion : quia ecce venio, et habitabo in medio tui, ait Dominus, et applicabuntur gentes multæ ad Dominum in die illo, et erunt*

omnes Codices discrepabant, et lib. 1, c. 55, ubi idem testimonium assertur, omnes Codices constantèr Libyam legebant, eam vocem in texto reliquimus. MAR.

10. Al., repromissionem pro compromissionem. MAR.

Ibid. In nota Marianæ erat repromissione, quod in repromissionem mutavi; nam id, ut puto, voluit Mariana, et id nostri Codices mss. exhibent, qui magna ex parte cum Marianæ exemplaribus consentiunt. AREV.

11. Al., adorabunt eum viri de loco suo. Et, sed per omnem mundum locum esse orationis. MAR.

12. Al., recipient, pro percipient. Et prophetabunt, pro properabunt. Et ambulabimus, pro ibimus. MAR.

Ibid. Corripiet gentes fortes usque in longinquo. Locus est Michææ iv, 5. Verum Isidorus interius, cap. 19, Isaïæ nomine (certè ii, 4) illa verba adducit : *Judicabit gentes et arguet populos multos, usque in longinquo*. Quod simili errore facit Julianus, Isidorum imitatus, lib. 1 contra Judæos; dictio enim, usque in longinquo, Isaïæ verbis adjuncta esse non debet, et in Michæa, ubi ea dictio additur, dici non debuit, usque in longinquo, sed usque in longinquo, ut est in omnibus versionibus, et ratio grammaticæ postulabat. MAR.

15. Al., gentibus, relictis, etc. MAR.

Ibid. Alii, in gentes Judæis in sterilitate remanentibus. AREV.

14. Al., habitabunt, pro habitabo. Et populus, pro in populum. Et ut scias, pro et scies. MAR.

mihî in populum, et habitabo in medio tui : et scies quia Dominus exercituum inisit me ad te » (*Zach.* II, 10). Item tibi : « Hæc dicit Dominus exercituum, usquequo venient populi, ut habitent in civitatibus multis, et vadant habitatores unus ad alterum, dicentes : Eamus et deprecemur faciem Domini, et quæramus Deum exercituum, vadam etiam et ego, et venient populi multi, et gentes robustæ ad quærendum Dominum exercituum in Jerusalem » (*Zach.* VIII, 20)?

15. His ergo tot tantisque testimoniis erubescant Judæi gentium conversarum æmulatores, tandemque convicti cognoscant atque audiant in Deuteronomio Dominum proclamantem : *Eritis gentes ad caput, incredulus autem populus ad caudam* (*Deut.* XXVIII, 44).

CAPUT II.

Cunctis gentibus in Christum credere jussum est.

1. Quia in Christo Filio Dei credere cunctis gentibus jussum est, Jacob in benedictionibus patriarcharum dixit : *Non deficiet princeps ex Juda, nec dux de femoribus ejus, donec veniat qui mittendus est, et ipse erit exspectatio gentium* (*Gen.* XLIX, 10). Et David ex persona ejusdem Christi in Psalmis : « Dominus dixit ad me, Filius meus es tu, ego hodie genui te ; pete a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ » (*Psal.* II, 7). Et iterum : *Constitues me in caput gentium, populus, quem non cognovi, servivit mihi, obauditu auris obaudivit mihi.*

2. Similiter et alibi de eodem Psalmographus idem sic dicit : *Ante solem permanet nomen ejus, et ante lunam sedes ejus, et benedicentur in eo omnes tribus terræ, omnes gentes servient ei* (*Psal.* LXXI, 17, 18). De cujus dominatione etiam superius (*Vers.* 8) sic fuerat prælocutus : *Et dominabitur a mari usque ad mare, et a flumine usque ad terminos orbis terræ.*

3. Quod testimonium nec Salomoni congruit, nec David. Notum est enim quibus terminis regnum conclusum exstitit Salomonis. Sed hoc in Christo videmus fuisse completum. Cujus ab ortu solis usque ad occasum magnum est nomen ejus in gentibus. Illic et a flumine dominandi sumpsit exordium, ubi baptizatus est a Joanne, et pervenit per fidem in gentibus usque ad terminos terræ.

4. Item in eisdem Psalmis de ejus æterna natiuitate et potestate in gentibus, Dominus loquitur : « Ante luciferum, inquit, genui te ; tu es sacer-

15. *Erubescant, etc.* Cod. Palatin. 278 sic habet : *Erubescant Judæi ; æmulamur eadem quæ victi cognoscant atque audiant, in Deuteronomio Domino proclamante : Eritis gentes, etc.* AREV.

CAP. II. N. 1. *Obauditu auris obaudivit mihi, psalm. XVII, 45. Hispal., in auditu auris obedivit mihi, ut est in Psalterio Gallico. Nos lectionem quæ erat in excusis, prætulimus, quoniam erat in psalterio Hispanico, quo frequens Isidorus toto hoc opere utitur.* MAR.

2. Al., *sanctificabunt eum, pro servient ei.* MAR.

4. *Et post alia : Levabit signum in nationibus procul, et sibilabit.* Verba, quæ præcesserant, nimirum, *in die illa erit radix Jesse, etc., leguntur Isai XI, 10. Quæ consequuntur, levabit signum in nationibus, etc.,*

dos in æternum secundum ordinem Melchisedech ; judicabit in nationibus, implebit ruinas, conquassabit capita in terra multorum » (*Psal.* CIX, 3). Et Isaias : *In die illa erit radix Jesse, qui stat in signum populorum, ipsum gentes deprecabuntur* (*Isai.* XI, 10). Et post alia : *Levabit signum in nationibus procul, et sibilabit ad eum de finibus terræ.*

5. Item idem Isaias, de Christo Domino nostro in gentibus 72 regnatura : « Hæc dicit Dominus Deus creans coelos, et extendens eos, firmans terram et quæ germinant ex ea, dans statum populo, qui est super eam, et spiritum calcantibus eam, ego Dominus vocavi te in justitia, et apprehendi manum tuam, et servavi te, et dedi te in foedus populi in lucem gentium, ut aperires oculos cæcorum, et educeres de conclusione vinctum, de domo carceris sedentes in tenebris. Ego Dominus, hoc est nomen meum » (*Isai.* XLII, 5 seq.). Hoc jam contuemur esse completum pro Christum, qui lux factus est in carne ignorantia gentium positarum.

6. De quibus et alibi ipse dixit : *Et ducam cæcos in viam quam nesciunt, et in semitis quas ignoraverunt, ambulare eos faciam, ponam tenebras coram eis in lucem, ut impleretur quod per eundem prophetam fuerat dictum : Gentium populus, qui sedebat in tenebris, vidit lucem magnam, habitantibus in regione umbræ mortis lux orta est eis* (*Isai.* IX, 2). Item de gentium vocatione ad Christum sic ait : « Attendite ad me populus meus, et tribus mea me audite, quia lex a me exiit, et iudicium meum in luce populorum requiescet, prope est justus meus, egressus est Salvator meus » (*Isai.* LI, 4).

7. Et post hæc : « Gaudete et laudate simul deserta Jerusalem, quia consolatus est Dominus populum suum, redemit Jerusalem, paravit Dominus brachium sanctum suum in oculis omnium gentium, et viderunt omnes fines terræ salutare Dei nostri » (*Isai.* LI, 9). Ad hæc per prædictum Isaiam vox divina Christum in carne iudicem gentium ita annuntiat : « Ecce, inquit, servus meus, suscipiam eum, electus meus, complacuit sibi in illo anima mea, dedi spiritum meum super eum, iudicium gentibus proferet. non clamabit, neque accipiet personam, nec audietur foris vox ejus, calamum quassatum non conteret, et linum fumigans non exstinguet. In veritate educet iudicium, non est tristis, nec tur-

ex cap. v, 26, desumpta sunt. Isidorus memoriæ lapsu, et loci similitudine deceptus, quæ priora erant quasi posteriora et consequentia citavit. Tarracun., pro *sibilabit*, legit *sibilabunt*, sed corrupte, ut alii Codices declarant, Vulgatæ in hac parte et Editioni Septuaginta consentientes. MAR.

5. Al., *calcantibus, pro calcantibus.* Et, *hoc enim contuemur.* MAR.

Ibid. Flor. 1, *in carcere ignorantia, pro in carne ignorantia, quod est in Editione Grialii. Sed magis placet in carcere.* AREV.

6. Al., *educam, pro et ducam.* MAR.

Ibid. Al., *ambulat, pro sedebat.* Et *exiit, vel exiit, pro exiit.* MAR.

7. Al., *adhuc, pro ad hæc.* MAR.

bulentus, donec ponat in terra iudicium, et legem A
ejus insulæ expectabunt » (Isai. XLII, 1).

8. Servus quippe, sed ex susceptione hominis, Christus, qui quoniam prius ad Judæos veniens non est receptus, iudicium in gentibus protulit : quale iudicium, nisi ut ex fide justificarentur? 73 Ejus vox non audietur foris, hoc est, in hæresibus, et Judæis extra Dei Ecclesiam positis. Item de ipso in Isaia : « Ecce intelliget servus meus, exaltabitur, et elevabitur, et sublimis erit valde, sicut obstupuerunt super te multi, sic ingloriosus erit inter viros aspectus ejus, et forma ejus inter filios hominum, iste asperget gentes multas, super ipsum continebunt reges os suum, quia quibus non est narratum de eo, viderunt, et qui non audierunt, contemplati sunt » (Isai. LI, 13).

9. Item qui supra de eo : *Ecce testem populis dedi eum, ducem ac præceptorem gentibus, ecce gentem quam nesciebas vocabis, et gentes, quæ non cognoverunt te, ad te current, propter Dominum Deum tuum, et Sanctum Israel, quia glorificavit te* (Isai. LV, 4). Quæ propheta omnis de vocatione gentium manifesta est, quia in Christo essent credituræ.

10. Et Habacuc ita inquit : *Dominus loquitur : Scribe visum aperte, et explana eum super tabulas, ut percurrat qui legerit eum, quia adhuc visus procul apparebit in finem, et non mentietur ; si moram fecerit, expecta illum, quia veniens veniet, et non tardabit.* De incredulis autem Judæis ita sequitur : *Ecce qui incredulus est, non erit recta anima ejus in semetipso* (Habac. II, 2, 4).

11. Siquidem et per Aggæum de Christo in gentibus regnato sic cecinit idem Dominus, dicens : *Spiritus meus erit in medio vestrum, nolite timere, quia hæc dicit Dominus : Adhuc modicum, et ego commovebo cælum et terram, et mare, et aridam, et movebo omnes gentes, et veniet desideratus cunctis gentibus* (Aggæ. II, 5). Quod si de Antichristo hanc prophetiam infidelis intelligat, mendacium est procul dubio. Illum enim non gentes desiderant, sed soli Judæi expectant.

CAPUT III.

Judæi et gentes ad Christum vocantur.

1. Quia uterque populus Judæorum et gentium sub Christi 74 regimine vaticiniis prophetarum vocantur, Isaïas dicit : *Et erit in die illa, nutriet homo vaccam boum, et duas oves, et præ ubertate lactis comedet butyrum* (Isai. VII, 21). Vacca boum plebs est Judææ veniens de semine patriarcharum. Oves duæ Ecclesia veniens de gentibus, et idcirco duæ oves, et una vacca, quia auctior est ex gentibus Ecclesiæ numerus, quam ex Judæis.

2. Homo autem, qui nutriet eas, ipse est Christus

10. Al., *tabulis*, pro *tabulas*. Et *fine*, pro *finem*. MAR.

11. Al., *vestri*, pro *vestrum*. Et *monebo*, pro *commovebo*. MAR.

CAP. III. N. 1. Al., *Judæa*, pro *Judæis*. MAR.

3. Al., *In terra*, pro *super terram*. MAR.

4. *Commemorabo superbiam, et Babylonis scientium*

qui per Jeremiam dicit : *Convertimini, filii revertentes, dicit Dominus, quia ego vir vester, et assumam vos, unum de civitate, et duos de cognatione, et dabo vobis pastores juxta cor meum, et pascent vos scientia et doctrina* (Jerem. III, 14). Superbis namque dixerat per Isaïam : *Nutriet homo vaccam unam et duas oves ; quem hominem Deus nunc semetipsum esse ostendit, qui assumet duos de cognatione, et unum de civitate, quia minor est numerus credentium ex circumcisione, quam ex præputio.*

3. Hanc autem civitatem Judæam dicit, sive Jerusalem ; cognationem vero gentes ; pastores autem apostolos, vel Ecclesiæ doctores, Christi gratiam prædicantes. Sic et alio loco idem ipse Jeremias Judæos servire Christo proclamat : *Et erit in die illa, ait Dominus exercituum, conteram jugum meum de collo tuo, et vincula ejus dirumpam, et non dominabuntur eis amplius alieni, sed servient Domino Deo suo, et David regi suo, quem suscitabit eis* (Jerem. XXX, 8). De quo Jeremias : « Ecce dies venient, dicit Dominus, et suscitabo David germen justum, et regnabit rex, et sapiens erit, et faciet iudicium et justitiam super terram. In diebus illis salvabitur Juda, et Israel habitabit confidenter, et hoc est nomen quod vocabunt eum, Dominus justus noster » (Jerem. XXXII, 5).

4. Cujus ortum propter utramque gentem vox patris per Psalmistam ita annuntiat : « Commemorabo superbiam et Babylonis scientium me. Ecce Palæstina, et Tyrus cum Æthiopia, iste natus est ibi. Ad Sion autem dicitur : Vir et vir natus est in ea, et ipse fundavit eam Excelsus. Dominus narrabit scribeus populos. Iste natus est ibi. » In Babylone, Palæstina, Tyro, Æthiopia gentes significantur. 75 In Sion vero Hebræorum populus, quia pro utrarumque salute gentium natus est Christus.

5. Item Ezechiel Christum sub persona David super utramque gentem sic prædicat regnaturum : « Rex, inquit, unus erit omnibus imperans, et non erunt ultra duæ gentes, nec dividuntur amplius in duo regna, nec polluantur ultra in diis suis, et abominationibus, et in cunctis iniquitatibus suis, et salvos eos faciam de universis sedibus suis, in quibus peccaverunt ; et mundabo eos, et erunt mihi populus, et ego ero eis Deus, et servus meus David rex super eos, et pastor unus erit ovanibus eorum » (Ezech. XXXVII, 22).

6. Quia Christus rex Judæorum est, Isaïas indicat dicens : *Dicite filiæ Sion : Ecce rex tuus venit tibi justus, et salvans, pauper, sedens super asinum indomitum.* Daniel autem propheta potestatem Christi, non solum super gentes, sed etiam super Judæos a Patre datam, scribens, sic ait : « Aspicebam in visione noctis, et ecce cum nubibus cæli, quasi Filius hominis veniebat, et usque ad antiquum dierum pervenit,

me. Excusi, *superbiam Babylonis scientibus me.* Tarracón., *superbiam et Babylonis scientibus me.* Nos Hispanensis lectionem secuti sumus, quoniam erat in Hieronymi versione, nisi quod pro *commemorabo* legitur *commemorabor*. MAR.

6. Al., *in visu*, pro *in visione*. MAR.

et in conspectu ejus obtulerunt eum (*Dan. vii, 13*). A

7. Nam postea quam dixit assumptum eum in cœlum, et perductum usque ad Patrem, adjecit: *Et data est ei potestas, et honor, et regnum, et omnes populi, tribus et lingue ipsi servient. Quæ tribus, nisi Hebræorum populus? Quæ lingue, nisi gentium nationes? Amos quoque propheta ad Christi regnum Judæos a Deo sic provocat dicens: « Præpara te in occursum Domini Dei tui, Israel, quia ecce ego firmans tonitruum, et creans spiritum, et annuntians in hominibus Christum suum » (*Amos. iv, 12*).*

8. Sic et Isaias: *Domus Jacob, venite, et ambulemus in lumine Domini (Isai. ii, 5)*. De quo David ait: *In lumine tuo videbimus lumen (Psal. xxxv, 10)*. Inter hæc et Michæas propheta, dum locum originis Christi declararet, ita eum super Israel dominaturum subjunxit: *Et tu, inquit, Bethlehem domus Ephrata, non es minima in millibus Juda, ex te mihi prodiet Dominator in Israel (Mich. v, 2)*.

9. Quo loco ostendit Christum dominum esse Judæorum, ejusque regimine eundem populum subjugandum, ubi et potestatem ejus per universum mundum ita prænuñtiavit: « Stabit, inquit, et videbit, et pascet gregem suum in virtute Domini, et in honore nominis Dei sui erunt, quoniam nunc magnificatur usque ad terminos terræ, et erit iste pax. »

10. Cujus adventum Judæis prædicandum Isaiæ sic Dominus loquitur: « Super montem excelsum ascende tu, qui evangelizas Sion, exalta in fortitudine vocem tuam, qui evangelizas Jerusalem; dic civitatibus Judæ: Noli timere. Ecce Deus vester. Ecce Dominus Deus in fortitudine veniet, et brachium ejus dominabitur. Ecce merces ejus cum eo, et opus illius coram eo, sicut pastor gregem suum pascit, in brachio suo congregabit agnos » (*Isai. xl, 9*).

11. Zachariæ autem propheta de Christi regno in Judæis et gentibus ita proclamatur: *Exsulta satis, filia Sion, jubila, filia Jerusalem, ecce rex tuus veniet tibi, justus et salvator, ipse pauper et ascendens super asinum et super pullum asinæ, et potestas ejus a mari usque ad mare, et a flumine usque ad fines terræ (Zach. ix, 9)*. Quæ prophetia quomodo fuisset completa in Christo, Evangelia ipsa testantur.

7. In textu Grialii erat *Domini Dei tu Israel*. Quæ D sequuntur a Vulgata multum discrepant. AREV.

8. Observat Mariana, in tract. pro Edit. Vulg., cap. 6, in Bibliis Gothicis, quæ in Toletano templo servantur, ita legi locum Michææ, uti ab Isidoro legitur cap. 11 libri 1 contra Judæos, et simili fere modo a Juliano Toletano, lib. 1 contra Judæos, scilicet cum interrogatione. Cæterum cum negatione, ut hoc loco Isidorus, legunt etiam Hieronymus, Cyprianus et Origenes. Alii contendunt locum Michææ affirmative esse legendum. AREV.

10. *Dic civitatibus Judæ: Noli timere*. Excensi et Tarracon., nolite timere, quæ lectio commodior erat, nisi ordo esse præposterus. In vulgata enim legitur, *Isai. xl, 9: Noli timere, dic civitatibus Judæ*. Itaque *noli timere* ad prophetam referri debet, non ad civitates.

11. *Al., quando fuisset in Christo impleta, Evangelista testatur*. MAR.

CAPUT IV.

De vocatione gentium ad fidem ante Hebræos.

1. Jam et quia prius gentes credere poterant in Christum, et postea Judæi, David propheta ostendit; videns enim quod ad Judæam redimendam venisset Dominus, sed ante gentilitas crederet, et postmodum Judæa sequeretur, dicit: *Æthiopia præveniet manus ejus Deo (Psal. lxxvii, 52)*, id est, priusquam Judæa credat, salvandam se offert 77 omnipotenti Deo peccatis nigra gentilitas. Sicut et Isaias ait: *Donec plenitudo gentium introeat, et sic omnis Israel salvus fiat*; et in Deuteronomio: *Eritis gentes ad caput, incredulus autem populus ad caudam (Deut. xxviii, 44)*, quasi in novissimo conversurus.

CAPUT V.

Quia in fine mundi in Christum credituri sunt Judæi.

1. Transeuntibus quidem istis carnalibus Judæis, postea in novissimis temporibus filii eorum in Christo credituri sunt, Osee propheta testante: *Quoniam diebus multis sedebunt filii Israel sine rege, sine principe, sine sacrificio, sine altari, sine sacerdotio, sine manifestationibus (Ose. iii, 4, 5)*. Utique quemadmodum nunc esse videntur; deinde sequenter adjunxit: *Et postea revertentur filii Israel, et inquirent Dominum Deum suum, et David regem suum, et stupescunt in Domino, et in bonis suis, in novissimis diebus*.

2. Quæ omnis prophetia procul dubio de Christo est, qui in David nomine significatur. De cuius semine secundum carnem est genitus, de quo Jeremias dicit: *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et suscitabo David germen justum, et regnabit rex, et sapiens erit, et faciet judicium et justitiam in terra. In diebus illis salvabitur Juda, et Israel habitabit confidenter, et hoc est nomen quod vocabunt eum, Dominus justus noster (Jerem. xxiii, 5)*.

3. Malachias quoque ante finem mundi Eliam sic dicit esse mittendum ad conversionem Judæorum: « Ecce ego mittam vobis Eliam prophetam, antequam veniat dies Domini magnus, et horribilis, et convertet cor patrum ad filios, et cor filiorum ad patres eorum » (*Malach. iv, 5*). Ante adventum enim judicii mittet Dominus Eliam ad convertendum eos filiorum, ad cor patriarcharum et prophetarum, 78 ut credat

CAP. IV. N. 1. *Sicut et Isaias ait: Donec plenitudo, etc.* Illa equidem verba, *Donec plenitudo gentium introeat*, Pauli sunt ad Rom. xi, 25, quæ sententia eum Isai, lxx, 20, iis verbis continetur: *veniet ex Sion, etc.* Isidorus Isaiæ verba in Pauli commutavit. MAR.

Ibid. Quasi in novissimo conversurus. Id est, *convertendus*. Isidorus enim suo more activis utitur pro passivis, qua de causa Hispalensis lectionem repudiavimus, qui habebat, *quasi in novissimo conversus*, tamen commodior videbatur. Rursus cap. 5, extremo, ubi Excensi et Hispalensis legebant, *in novissimis conversurus*: nos ex Tarraconen. diximus, *in novissimis convertendus*; et paulo post, ubi iidem Codices legebant *conversuri sunt*, ex eodem Tarraconensi, cui potissimum fidebamus, *conversi fuerint* posuimus. Quam varietatem notuimus lectorem ignorare. MAR.

CAP. V. N. 2. *Al., venient, pro veniunt*. MAR.

osteritas eorum in Domino Jesu Christo, quem illi A prophetantes expectaverunt.

4. Nam si haec Judæi recte credunt, quid est, quo per Eliam converti eos in novissimo propheta estatur? Nunc enim mente cæcati sunt, nec possunt intelligere Salvatorem, qui audiunt, nisi in fine mundi, dum fuerit consummatio sæculi; pronuntiat enim hoc Dominus per Isaiam prophetam dicens: Audite audientes, et nolite intelligere; et videte visionem, et nolite cognoscere; excæca eor populi ejus, et aures ejus aggravata, et oculus ejus claudet, et forte videant oculis suis, et auribus suis audiant, et corde suo intelligant, et convertantur, et sanentur (Isai. vi, 9).

5. Et dixit propheta: « Usquequo, Domine? » et dixit Dominus: « Donec desolentur civitates absque habitatore, et domus sine homine, terra relinquetur deserta, et longe faciet Dominus homines; tunc convertetur, et erit in ostensione, sicut terebinthus, et sicut quercus, quæ expandit ramos suos, semen sanctum erit, quod steterit in ea. » Ecce apparet eos nunc a lumine fidei et veritatis esse alienos; audiunt enim Christum, et non intelligunt; vident, et non agnoscunt.

6. Sed quandiu ita erunt? Quosque subvertantur urbes, et terra pene redeat in desertum; tunc enim conversi videbunt, credituri in Christo, atque intelligentes sanabuntur, et cognoscent omnia. Juxta quod et Jeremias eis dicit: *In novissimo dierum cognoscetis me* (Jerem. xxx, 24). De hac novissima crudelitate Judæorum et Sophonias sic dicit: « In tempore illo salvabo claudicantem, et eam quæ ejecta fuerat congregabo; et ponam eos in laudem, et in nomen in omni terra confusionis eorum, in tempore illo quo adducam vos, et in tempore, quo congregabo vos. Dabo enim vos in nomen et in laudem in omnibus populis terræ, cum convertero captivitatem vestram coram oculis vestris, dicit Dominus » (Soph. iii, 19).

7. Claudicantem plebem Judæam dixit, quæ nunc a semitis fidei claudicat, sicut psalmus testatur licens: *Claudicaverunt a semitis suis* (Psal. xvii, 16); et hanc se salvatorem in novissimo Deus pronuntiat, dum dicit: *Salvabo claudicantem*. Et per Ezechielem: *Post dies, inquit, multos visitaberis, et in novissimo annorum venies* (Ezech. xxxviii, 8); et paulo superius quia baptizandi sunt: « Tollam, inquit, vos de gentibus, et congregabo vos de universis terris, et adducam vos in terram vestram, et effun-

dam super vos aquam mundam, et mundabimini ab omnibus inquinamentis vestris et ab universis idolis vestris mundabo vos, et dabo vobis cor novum, et spiritum novum ponam in medio vestri, et auferam cor lapideum de carne vestra, et dabo vobis cor carneum, et spiritum meum ponam in medio vestri, et faciam ut in præceptis meis ambuletis, et judicia mea custodiatis, et operemini, et habitabitis in terra quam dedi patribus vestris, et eritis mihi in populum, et ego ero vobis in Deum, et salvabo vos ex universis inquinamentis vestris » (Ezech. xxxvi, 24)

8. Illic est enim populus in novissimis convertendus, quem Jacob patriarcha sub figura Benjamin lupum mane comedentem prædam, et vespere spolia dividentem prophetat (Gen. xlix, 27). Uti quæ initio mundi idem populus quasi in mane legem accepit, in vespere autem mundi, dum fuerit crediturus, dividet inter Novum Testamentum et Vetus. Nam de his quæ ad Israel in futurum promittuntur, ad eandem partem dicitur, quæ creditura est in Christo quando in novissimis temporibus conversi fuerint, quale est illud apud eundem Osee: *Et erit in loco ubi dicitur ei: Non populus meus, dicitur ei Filii Dei viventis, et congregabuntur filii Juda, ei filii Israel pariter, ponent sibi caput unum* (Osee. 1, 10).

9. Hoc in novissimis erit temporibus, quando, Elia prædicante, convertetur Juda ad Christum, ut sit unum cum Israel spiritualiter, hoc est, cum populo gentium, jam Deum ex fide videntium, ponentes sibi caput unum, quod est Christus, ascendentisque de terra, hoc est a carnali terrenaque spe ad promissa cælestia.

80 CAPUT VI.

Plurimi ex Judæorum populo non erant credituri.

1. Sed quia plurimi ex Judæorum populo non essent credituri in Christum, Moyses legislator eandem eorum incredulitatem ante prænuñtiavit: *Et erit vita tua pendens ante oculos tuos, et timebis die ac nocte, et non credes vitæ tuæ* (Deut. xxviii, 66). Unde et Isaias: *Domine, quis credidit auditui nostro? et brachium Domini cui revelatum est? Et vidimus eum, et non erat aspectus* (Isai. liii, 1). Quibus verbis incredulitatem Judæorum designat, qui Christum videntes non receperunt, quem quia nec credere, nec cognoscere potuerunt, illico excidium habituri.

2. Sic Jeremias prædixit: « Ascendite muros ejus, et dissipate, auferete propagines ejus, quia non sunt Domini. Prævaricatione prævaricata est in me domus

sanabuntur. MAR.

Ibid. In textu Grialii, mendose, crudelitate, pro crudelitate. AREV.

7. Al., *meum ponam*, pro *novum ponam*. Et *novum*, pro *carneum*. MAR.

8. Al., *finem autem*, pro *vespere autem*. Et *futuris*, pro *futurum*. MAR.

9. Al., *ponent autem*, pro *ponentes*. MAR.

CAP. VI. N. 1. Al., *non erat ei aspectus*. MAR.

Ibid. Alii, *excidium habituros sic Jeremias prædixit*. AREV.

2. Al., *non est Domini*. MAR.

4. Al., *Quod per Eliam converti eos in novis*. MAR.

Ibid. Aures ejus aggravata, et oculus ejus claudet. In Tarracon. deest relapsum ejus, in Excusis illud ejus claudet non ponitur, quæ forte vera Isidor. lectio est, nam in Juliano, et contr. Judæos ea duo verba etiam desiderantur. Nos Hispanensis lectionem prætulimus, quoniam erat in Vulgata; porro locus est Isaiæ vi, 10. MAR.

Ibid. Al., *convertantur ad me*, et. MAR.

Ibid. In Editione Grialii nota est quod pro in quo. Fortasse Mariana voluit, quid est quod. AREV.

5. Al., *dissolvantur* pro *desolentur*. MAR.

6. Al., *tandiu*, pro *quandiu*. Et *salvabuntur* pro

Juda, ait Dominus, negaverunt me et dixerunt : Non est ipse » (Jerem. v, 10). Hoc nunc usque Judæi pro Christo dicunt : *Non est ipse*, expectantes alium, qui est Antichristus. Unde et Dominus : *Ego*, inquit, *veni in nomine Patris mei, et non receperunt me, alius veniet in nomine suo, et recipietis eum* (Joan. v, 43).

3. Item apud eundem Jeremiam : *Ecce sermo Domini factus est eis in opprobrium, et non suscipiunt illud* (Jerem. vi, 10). Adhuc quidem quia, gentibus obedientibus Christo, Judæi eum non essent recepturi, in Psalmis ostenditur. Nam cum per prophetam diceret idem Christus : *Constitues me in caput gentium, et, populus, quem non cognovi, servivit mihi*, continuo subjunxit incredulitatem Judaicam, dicens : *Filii mentiti alieni sunt mihi, filii alieni inveteraverunt, et claudicaverunt a semitis suis* (Psal. xvii, 44). Qui sunt alieni, nisi Judæi? qui recte alieni nuncupantur, pro eo quod in perfidia permanentes, ab æternæ vitæ præmiis abdicati sunt, quæ nobis secundum fidem a Dei Filio promittuntur.

4. Hæc quoque in Christo Judæorum prava incredulitas etiam per Isaiam est annotata, dicente Domino illis : *Audite audientes, 81 et nolite intelligere; et videte visionem, et nolite cognoscere; excæca cor populi hujus, et aures ejus agrava, et oculos ejus claude, ne forte videant oculis suis, et auribus suis audiant, et corde suo intelligant, et convertantur, et sanem illos* (Isai. vi, 9). Et alio loco : *Tota die expandi manus meas ad populum non credentem, et contradicentem, qui ambulant vias non bonas* (Isai. lxxv, 2).

5. Quibus Jeremias : *Audi hæc, popule stulte et sine corde, oculi sunt illis, et non vident, aures sunt illis, et non audiunt; aut me non timebitis, dicit Dominus, aut a facie mea non formidabitis? qui constitui terminum maris arenam, imperium æternum, et non transgredietur illud, et turbabitur, et non poterit, et intumescet fluctus ejus, et non transgredietur illud; populo autem huic factum est cor inobediens et incredulum* (Jerem. v, 21).

6. Et alibi idem ipse : *Quomodo dicitis : Sapientes nos sumus, et lex Domini nobiscum est* (Jerem. viii, 8)? Vere mendacium operatus est stylus mendax Scribarum, confusi sunt sapientes, et perterriti, et capti sunt. Verbum enim Domini projecerunt, et sapientia nulla est in eis. De quibus Isaias : *Qui peccare, inquit, faciebant homines in verbo, et declinaverunt frustra a justo* (Isai. xxix, 24). Pro quo eos idem propheta ita increpat dicens : *Audite me duro corde, qui longe estis a justitia, prope feci justitiam meam, non elongabitur, et salus mea non morabitur. Dabo in Sion salutem, et in Jerusalem gloriam meam.*

7. Ipse autem propheta et credulitatem gentium et incredulitatem Judæorum in Christo ita annuntiat :

3. Forte, *illum* pro *illud*. In Vulg. est *illud*, quia præcedit *verbum* pro *sermo*. AREV.

4. Al., *ambulant*, pro *ambulabat*. MAR.

5. Al., *resonabunt*, pro *intumescunt*. MAR.

Ibid. Fortassis, *an me non timebitis*, etc. In Vulgata deest aut. AREV.

A : *Quæsierunt me, qui antea non interrogabant, invenerunt me, qui non inquisierunt me; dixi : Ecce ego, ecce ego, ad gentem, quæ non invocabat nomen meum, expandi manus meas tota die ad populum incredulum* (Isai. lxxv, 1, 2). Quæsierunt enim nunc gentes quæ ante nun interrogabant, quia ad eos prophætæ non veniebant, et invenerunt, quando illis Christum nuntiaverunt.

8. Quid vero Judæa plebs, nisi quod sequitur? *Expandi manus meas tota die ad populum incredulum. Et iterum de eadem repromissione gentium : Et erunt campestria in caulas gregum, et vallis Achor in cubile armentorum populo meo, qui requisierunt me, 82 et vos, qui reliquistis Deum, numerabo vos gladio, et omnes in cæde corructis* (Isai. lxxv, 10 seq.).

9. Cujus ergo populi sunt istæ repromissiones, nisi gentium, qui requisierunt Deum? de quibus superius ait : *Quæsierunt me, qui ante non interrogabant. Et qui sunt qui reliquerunt Deum, et corruerunt in cæde, nisi Judæorum populus? de quo jam ait : Expandi manus meas ad populum incredulum. Contra hunc sunt et quæ sequuntur : Ecce servi mei comedent, et vos esurietis, quia, vescente pane verbi Dei vacato ex gentibus populo, Judæa arescit jejuna.*

CAPUT VII.

Ob incredulitatem Judæorum Christus ad gentes erat transiturus.

1. Et quia ob incredulitatem Judæorum Christus Judæam desereret, transiretque ad gentes, Jeremias propheta prædixerat, dicens : *Tibi peccavimus, expectatio Israel, Salvator ejus. Quare sicut colonus futurus es in terra, et quasi viator declinans ad manendum? quare futurus es quasi vir vagus et qui non potest salvari* (Jerem. xiv, 8)? Quid enim in hac sententia intelligitur, nisi quia videbat propheta in spiritu quod veniens Christus relicturus esset Judæam; et iret per fidem in gentibus? Idcirco dicebat : *Quare sicut colonus futurus es in terra, et quasi viator declinans ad manendum? Hoc est, venisti in terram, cito recessurus a Judæis.*

2. Sicut et alibi ex persona Domini idem propheta dicit : *Quis dabit mihi in solitudine diversorium viatorum? et derelinquam populum meum, et recedam ab eis, quia omnes adulteri sunt, cætes prævaricatorum, et extendunt linguam suam, quasi arcum mendacii, et non veritatis* (Jerem. ix, 2). Vox enim ista Christi est, qui in solitudine gentium diversorium, id est, Ecclesiam constituit, in qua converterentur errantes, derelinquens populum Judæorum. Quibus per Malachiam dicit : *Non est ultra mihi voluntas in vobis, dicit Dominus exercituum, et munus non suscipiam de manu vestra; ab ortu enim*

6. Al., *est justitia mea*, pro *feci justitiam meam*. MAR.

9. Al., *corruent*, pro *corruerunt*. Et *jejuno*, pro *jejuna*. MAR.

CAP. VII. N. 1. Al., *sicut viator*. Et *potest salvare*. MAR.

olis usque ad occasum magnum est nomen meum in A norum › (Isai. xxvi, 1). Quo vaticinio ostenditur justum humilemque gentium populum successisse in locum quem superba plebs Judæorum perdidit.

3. Cum illis enim ante fuit Deus, sed postquam pro peccato suo abjecti sunt, Redemptor mundi a populo gentium transiit. Cujus universitas nunc per totum orbem terrarum exultans dicit: *Magnificavit Dominus facere cum illis, magnificavit Dominus scire nobiscum, facti sumus latantes (Psal. cxxv, 3)*. Ad populum enim Israel prius venit Christus, sed quod non essent credituri, propheta non tacuit, dicens: *Prius ad Sion dicit: Ecce adsum, et Jerusalem evangelistam dabo, et vidi, et non erat neque ex istis quisquam, qui iniret consilium, et interrogatus responderet verbum (Isai. xli, 27)*. Sed quia ad gentes transiit, sequitur: *Ecce servus meus, suscipiam eum; electus meus, complacuit sibi in illo anima mea, dedi spiritum meum super eum, iudicium gentibus proferet › (Isai. xlii, 1)*.

CAPUT VIII.

Quia, projectis Judæis, gentes introierunt.

1. Ecce ostensum est Judæos pro scelere, quo in Christo peccaverunt, abjectos, dispersosque fuisse. Sed quia, projectis illis, gentes in eorum sedibus per fidem erant successuræ, non siluerunt et hæc propheta. Isaias enim sic dicit: *« Educ foras populum cæcum, et oculos habentem, surdum, et aures ei sunt. Omnes gentes congregatæ sunt simul, et collectæ sunt tribus. Quis in vobis annuntiet istud? et quæ prima sunt, audire nos faciet › (Isai. xliii, 8) »*. Ecce foras educitur Israel, habens oculos et aures, ad terrenas promissiones; et colligitur in unum diversitas gentium, ut, ubi illi vocati sunt, isti ingrediantur, et ad istos pertineat hæreditas quæ illis fuerat repromissa.

2. Adhuc quia eadem gentes in sedibus Judæorum successuræ erant, idem propheta alio loco approbat, dicens: *« In die illa cantabitur canticum istud in terra Juda. Urbs fortitudinis nostræ Sion, Salvator ponetur in ea, murus, et antemurale; aperite portas, et ingredietur gens justa, et custodiens veritatem, vetus error abiit. Servabis pacem, quia in te speravimus, incurvabit habitantes › (Isai. xli, 27)*. In excelsis, civitatem sublimem humiliabit: *› humiliabit eam usque ad terram, detrahet eam usque ad pulverem, et conculcabit eam pes pauperis, gressus ege-*

3. Al., *esset crediturus, pro essent credituri. Et ad Jerusalem. Et exiit quisquam, pro ex istis quisquam.* MAR.

Ibid. In Editione Grialii, *gentibus profert, quod invidiosum puto.* AREV.

CAP. VIII. N. 1. Al., *vos faciet, pro nos faciet.* MAR.

2. Al., *et egressus egenorum.* MAR.

3. Quia posuisti civitatem in tumultum. Sic lego, quamvis omnibus Codicibus discrepantibus, legentibusque partim in *cumulum*, partim in *tumultum*. Vulgatæ sane lectionem præferendam iudicavimus Isai. xxv, 1, 2, præsertim cum infernis, cap. 12, ubi idem testimonium ab Isidoro repetitur, omnes Codices legant *tumulum*, præter Hispalensem, qui legit *tumultum*, vitiose, haud dubium. MAR.

4. Al., *itaque jurat, pro qui jurat.* MAR.

5. Talia et alibi idem propheta sub gratiarum actione Domino dicit: *« Domine, Deus meus es tu, et exaltabo te; confitebor nomini tuo, quoniam fecisti mirabilia et cogitationes antiquas fideles. Amen. Quia posuisti civitatem in tumultum, urbem fortem in ruinam, domum alienorum, ut non sit civitas, et in sempiternum non ædificetur, super hoc laudabit te populus fortis, civitas gentium robustarum timebit te › (Isai. xxv, 1)*.

4. Alio quoque in loco ad eosdem Judæos sub exprobratione ita loquitur, dicens: *« Et dimittetur nomen vestrum in juramentum electis meis; vos autem interficiet Dominus Deus, et servos suos vocabit nomine alio, in quo qui benedictus est super terram benedicetur a Domino, amen, et qui jurat in terra, jurabit in Deo. Amen › (Isai. lxxv, 15)*. In terra qui jurat, id est, in carne a Christo accepta, in qua quicumque jurat, vere in Deo jurat.

CAPUT IX.

Judæi propter peccatum in Christum debellati atque dispersi sunt.

1. Quia propter peccatum quod in Christo prævaricati sunt Judæi debellati atque dispersi sunt, Isaias prænuntiavit, dicens: *« Ipse redemit eos, et portavit eos, et levavit eos cunctis diebus sæculi, ipsi autem ad iracundiam provocaverunt, et affligerunt spiritum sancti ejus, et conversus est eis inimicum, › (Isai. lxxiii, 9)*. Item per Osce prophetam: *« Væ, inquit, eis, quia recesserunt a me, vastabuntur, quia prævaricati sunt in me. Ego redemi eos, et ipsi locuti sunt contra me mendacia, et recesserunt a me, et ego erudi vi eos, et confortavi brachia eorum. Et ipsi in me cogitaverunt malitiam, reversi sunt, ut essent absque jugo. Facti sunt quasi arcus dolosus, abiecit eos Deus meus, quia non audierunt eum, et erunt vagi in nationibus › (Ose. vii, 13; ix, 16)*.

2. Et Isaias posteaquam prædicaverat de Christo dicens: *Tanquam ovis ad occisionem ductus est (Isai. lxxiii, 7)*, subiecit statim: *Propter scelus populi mei percussi eum; et dabo impios pro sepultura ejus, et divites pro morte ejus, et reliqua. Et per Jeremiam idem*

CAP. IX N. 1. Al., *pronuntiavit, vel pronuntiat, pro prænuntiat. Et sanctum ejus, pro sancti ejus. Et quia oderunt eum, pro quia non audierunt, eum.* MAR.

2. Nunquid avis tineta per totum, Jeremix xii, 9. Hispalensis legit, *nunquid avis distincta per totum?* quæ lectio commodissima videbatur; nam eandem discolorem prioribus verbis vocarat, et Hebraica consentiebant. *נהלת לי העיט סביב עליה העיט בצי*, hoc est, *nunquid avis discolor hæreditas mea mihi, nunquid avis circuitu super eam, subaudi, discolor, sive distincta.* Hieronymus pavonem putat intelligi, eique Hierosolymam comparari propter insignem plumarum varietatem. Sed neque ipse, neque Vulgata, ac ne alii quidem Isidori Codices Hispalensi consentiebant. Quocirca alteram lectionem prætulimus. MAR.

Filius pro sua passione Judæorum sic infert fuisse perditionem; dicit enim: *Facta est mihi hæreditas mea, quasi leo in silva, dedit contra me vocem, ideo odivi eam. Nunquid avis discolor hæreditas mea mihi? nunquid avis tincta per totum? Venite, congregamini, omnes bestię terræ, properate ad devorandum* (Jerem. xii, 8). Congregamini dixit; venerunt enim bestię agri, hoc est, feroces principes gentium, et traditi sunt illis ad devorandum populi Judæorum.

3. Propterea quod contra Domini vocem dederunt, unde et subjungit: *Propter me exterminata est exterminio omnis terra. Hæc enim Christi vox est. Multa enim peccata prius fecerant filii Israel, sed nunquam sic traditi sunt tam longæ perditioni et captivitati; quando autem compleverunt mensuram patrum suorum, et post prophetarum necem Christum interfecerunt, tunc, peccata peccatis cumulant, traditi sunt in longam exterminationem. Idcirco nunc dicitur: Propter me exterminatione exterminata est omnis terra.*

4. Quod, quia non intelligunt, proinde se traditos direptioni, Isaias propheta hoc ante prænuntiavit, dicens: *Effudit Dominus super populum suum indignationem furoris sui, et forte bellum; et combussit eum in circuitu, et non cognovit, et succendit eum, et non intellexit* (Isai. xlii, 25). Quorum interitum mœrens Jeremias propheta ita deplorat: *Facti sunt, inquit, filii mei perdit, quoniam invaluit inimicus* (Thren. i, 16). Et iterum: *Quos educavi et nutriti, inimicus meus consumpsit eos* (Thren. ii, 22).

CAPUT X.

De ruina Jerusalem.

1. Quia propter quod negaverunt Christum Judæi, subversa est Jerusalem, per Jeremiam sic prædicat idem Dominus, dicens: *Ascendite muros ejus, et dissipate, auferite propagines ejus, quia non sunt Domini, prævaricatione enim prævaricata est in me domus Juda, ait Dominus, negaverunt me et dixerunt: Non est ipse* (Jerem. v, 10). Item Isaias: *Ruit Jerusalem, et Judas concidit, quia lingua eorum et adinventiones eorum contra Dominum* (Isai. iii, 8).

2. Quo testimonio demonstratur urbem Jerusalem et provinciam Judææ pariter concidisse, causamque ostendit sceleris eorum, quia contra Dominum blasphemaverunt, dicentes: *Tolle, tolle, crucifige. Nos non habemus regem, nisi Cæsarem* (Joan. xix, 15). Siquidem et David propheta propter Christi passionem futuram urbis, ac Judæorum calamitatem ex persona ejusdem Christi, ita prædixit: quando illi, sicut Evangelium loquitur, dederunt fel atque acetum: *Dederunt, inquit, in escam meam fel, et in siti mea potaverunt me aceto. Fiat mensa eorum coram ipsis in laqueum, et in retributionem,*

3. In Vulgata ita id profertur: *Posuerunt eam in dissipationem, luxuriamque super me; desolatione desolata est omnis terra.* AREV.

4. Al., *ædificavi pro educavi.* MAR.

CAP. X. N. 2. Al., *crucifige talem.* MAR.

4. Al., *eandem in Daniele, pro item in D. Et*

et in scandalum. Effunde super eos iram tuam, et indignatio iræ tuæ apprehendat eos. Flat habitatio eorum deserta, et in tabernaculis eorum non sit, qui inhabitet

 (Psal. lxxviii, 22).

3. Hoc enim postea expletum est, quod fuerat ante prædictum; factum est enim in hac ipsa urbe Jerusalem; nam postquam Christum amaritudinis potaverunt, et postquam clamaverunt adversus Filium Dei, ut occideretur, successit deinde vindicta Domini, debellata est civitas, expugnati Judæi, multa que millia interfecta; nullusque illuc modo permittitur accedere Judæorum, ubi Christum crucifigendum acclamaverunt.

87. 4. Item in Daniele angelus ille, postquam ocisionem Christi prædixit, subsequatam protinus subventionem Jerusalem pronuntiavit, dicens: *Et civitatem, et sanctuarium dissipabit populus cum duc venturo* (Dan. ix, 26), id est, Romanus exercitus cum Vespasiano. Cujus vastationis Isaias propheta lamentabile carmen composuit, in quo eadem Jerusalem plangitur, et ruina illius perpetua sermone prophetico decantatur sub similitudine vineæ, in qua plantaverat Deus turrem, et torcular, templum scilicet et altare (Isai. v, 2).

5. Hæc igitur vinea, quandiu uberrimos attuli fructus, habuit custodem Deum, de quo scribitur: *Non dormitabit neque obdormiet, qui custodit Israel* (Psal. cxx, 4); postquam vero spinas attulit Creatori suo, reliquit eam Deus, et statim vastavit eam aper de silva (Psal. lxxix, 14), et vindemiaverunt eam omnes transeuntes viam, ita dicente Dominus: *Et nunc ostendam vobis quid faciurus sum vineæ meæ, auferam maceriem ejus* (Isai. v, 5), hoc est, tollam angelorum auxilium (de quibus in Psalmis scriptum est: *Emitte angelum Dominus in circuitu timentium eum, et eripiet eos* [Psal. xxxiii, 8]). Et diripietur ab adversariis, destruam muros ejus, ut inimicis gentibus pateat, et nubibus mandabo desuper, ne pluant super eam pluviam (Isai. v, 6).

6. Quod non de priore captivitate prophetatum est; illo enim tempore post captam urbem et Jeremias prophetavit, et Daniel, et Aggeus, et Zacharias futura dixerunt. Sed hoc de novissima captivitate prædictum est, quia post passionem Domini nec prophetas, nec apostolos habuerunt Judæi, qui imbres præberent virtutum, sed e contrario illud eis accidit quod in Levitico peccantibus eis promisit Dominus: *Ponam caelum vobis æreum, et terram ferream* (Levit. xxvi, 19).

7. Et in Deuteronomio: *Erit caelum super te æreum, et terra subter te ferrea* (Deut. xxviii, 23). Et rursum: *Dabit Dominus pluviam terræ tuæ, pulverem, et cinis de caelo descendet super te, donec tradat te venturus, pro venturo. Et vastitati, pro vastationis. Et quam plantaverat, pro in qua p.* MAR.

5. Al., *pateant, pro patent.* MAR.

6. Al., *pluerent, pro præberent.* MAR.

7. Al., *quo vociferatum est, pro quo vociferati sunt.* MAR.

deleat (*Ibid.*, 24). Sed quare ista acciderunt illis? A quia expectavit Deus ut facerent justitiam, et largitorum tantorum munerum susceperent. Illi autem fecerunt spinas, quibus Christum coronaverunt, feceruntque **88** clamorem, quo vociferati sunt contra Dominum, ꝑ id est, contra Christum ꝑ, ut crucifigeretur.

CAPUT XI.

De spretris Judæis et Synagogæ reprobatione.

1. ꝑ De qua civitate ꝑ per Isaiam sic Dominus loquitur, dicens: « Quis est hic liber repudii matris vestræ, quo dimisi eam? aut quis est creditor meus, cui vendidi vos? Ecce in iniquitatibus vestris venditi estis, et in sceleribus vestris dimisi matrem vestram (*Isai.* I, 4). » Similiter et per Osee: *Judicate matrem vestram, judicate, quoniam ipsa non est uxor mea, nec ego vir ejus* (*Ose.* II, 2). De cujus populi reprobatione, et per Jeremiam ꝑ sic loquitur Dominus dicens: ꝑ « Reliqui domum meam, dimisi hæreditatem meam. Facta est mihi hæreditas mea, quasi leo in silva, dedit super me vocem suam; propterea odivi eam » (*Jerem.* XII, 7).

2. Isaias autem Judæorum captivitatem æternam sic exprimit, dicens: « Terra vestra deserta, civitates vestræ succensæ igni, regionem vestram in conspectu vestro alieni devorant, et desolabitur sicut in vastitate hostili » (*Isai.* I, 7). Quæ captivitas, ꝑ et ꝑ licet sub Babylonis tempore ex parte completa sit, plenius tamen sub Romana captivitate impleta est, quando universam Judæam Romanus vastavit exercitus, atque urbs Jerusalem eversa atque succensa est.

CAPUT XII.

De perpetua ruina Jerusalem.

1. Isaias ait: *Desolabitur, sicut in vastitate hostili, et derelinquetur filia Sion, sicut umbraculum in vinea* (*Isai.* I, 7). Ita enim eversa est Jerusalem, et destituta, manifestatis sacramentis Christianæ veritatis, quemadmodum deserunt tabernacula vinearum, expletis vindemiis. **89** Nam sicut tabernaculum non sui causa, sed vindemiæ fit, ita et vetus populus, non suæ causa salutis, sed Christianæ exstitit veritatis.

2. Item ipse: *Super humum, inquit, populi mei spinæ, et vepres ascenderunt* (*Isai.* XXXII, 13). Quanto magis super omnes domos gaudii, civitatis exsultationis? « Domus enim, inquit, dimissa est, multitudo urbis relicta est, tenebræ et palpato factæ sunt super speluncas usque in æternum. »

3. Item idem Isaias perpetuam ruinam terrenæ Jerusalem, et vocationem gentium ita pronuntiat,

CAP. XI. N. 2. Al., *devorabunt*, pro *devorant*. Et post *hostili* alii addunt, *derelinquetur filia Sion, sicut umbraculum in vinea*. MAR.

Ibid. Indicat Mariana redundare et ante *licet*. Sed fortasse post et *licet* legendum etsi. Verba quæ alii addunt post *hostili* occurrunt cap. seq., n. I. AREV.

CAP. XII. N. 2. Al., *orbis*, pro *urbis*. MAR.

Ibid. In Vulgata: *Vepres ascendent... gaudii civitatis exsultantis*. AREV.

dicens: « Dominus Deus meus es tu, et exaltabo te, confitebor nomini tuo, quoniam fecisti mirabilia, cogitationes antiquas fideles. Amen. Quia posuisti civitatem in tunulum, urbem fortem in ruinam, domum alienorum, ut non sit civitas, et in sempiternum non ædificetur. Super hoc laudabit te populus fortis, civitas gentium robustarum timebit te, quia factus es fortitudo pauperi, fortitudo egeno in tribulatione sua. Spes a turbine, umbraculum ab æstu. Spiritus enim robustorum, quasi turbo impellens parietem; sicut æstus in siti, tumultum alienorum humiliabis; et quasi calore sub nube torrente, propages fortium marcescere facies. Et faciet Dominus exercituum omnibus populis in monte hoc convivium pinguium medullarum, vindemiæ defæcatæ » (*Isai.* XXV, 4).

4. Et Ezechiel: *Porro cum dedero, inquit Dominus, gloriam in terra viventium* (*Ezech.* XXVI, 20, 21). Hoc verbo demonstrans futuram Ecclesiæ ex gentibus claritatem, ad terrenam Jerusalem vertit sententiam oraculi, dicens: *In nihilum redigam te, et non eris, et quæsitæ non invenieris ultra in sempiternum*. De hujus quoque urbis ruina perpetua sic etiam dicit Dominus ad Jeremiam: « Et conteres lagunculam in oculis eorum, qui ibunt tecum, et dices ad eos: Hæc dicit Dominus exercituum: Sic conteram populum istum, et civitatem istam, sicut conteritur vas figuli, quod non poterit ultra restaurari » (*Jerem.* XIX, 10).

5. Sophonias autem æternam desertionem ipsius civitatis sic prædicat: « Hæc est, inquit, civitas gloriosa, habitans in confidentia; **90** quæ dicebat in corde suo: Ego sum, et extra me non est alia amplius; quomodo facta est in desertum cubile bestię? omnis qui transit per eam sibilabit, et movebit manum suam. Væ provocatrix et redempta civitas, columba non audivit vocem, et non suscepit disciplinam » (*Soph.* II, 15; III, 4).

6. Ad ultimum quoque Daniel Jerusalem destructionem ita significat usque ad consummationem mundi perseverare: « Post hebdomadas, inquit, septuaginta duas occidetur Christus, et non erit ejus populus, qui eum negaturus est, et civitatem et sanctuarium dissipabit populus cum duce venturo, et finis ejus vastitas, et post finem belli statuta desolatio, et deficiet hostia, et sanctuarium, et in templo erit abominatio desolationis, et usque ad consummationem et finem perseverabit desolatio » (*Dan.* IX, 26).

3. Al., *operuisti*, pro *posuisti*. Et *superborum*, pro *alienorum*. Et *densitate*, pro *defæcatæ*. MAR.

4. Al., *hæc verba demonstrant, futuram*. Et *ibunt*, pro *ibunt*. MAR.

5. Al., *draconum*, pro *bestiæ*. Et *caput*, pro *manum*. Et *vere*, pro *væ*. MAR.

6. Al., *dissolutionis*, pro *desolationis*. Et *dissolutio*, pro *desolatio*. MAR.

Ibid. Vulgata, *sexaginta duas*. AREV.

CAPUT XIII.

De irreparabili desolatione Judæorum.

1. Quia Judæi juxta spem suam nunquam reparantur, Jeremias dicit : *Civitates Austri clausæ sunt, translata est omnis Judæa transmigratione perfecta (Jerem. xiii, 19); id est, irrevocabili captivitate. Item ipse : « Quia oblitus est mei populus meus, frustra libantes, et impingentes in viis suis, et in semitis Israel, ut ambularent per eas in itinere non irito; ut fieret terra eorum in desolationem et in sibilum sempiternum. Omnis qui præterierit per eam obstupescet, et movebit caput suum, sicut ventus urens dispergam eos » (Jerem. xvi, 15).*

2. Hanc etiam sempiternam carnalis Israel desolationem idem propheta alibi proclamatur, dicens : *Argentum reprobum vocate eos, quia Dominus projecit illos (Jerem. vi, 30). Et post paululum : Et derelinquam populum meum, et recedam ab eis (Jerem. ix, 2). Et alio loco : « Et derelinquam vos, et civitatem vestram, quam dedi vobis et patribus vestris. Et dabo vos in opprobrium sempiternum et in ignominiam æternam, quæ nunquam oblivione delebitur » (Jerem. xxii, 59).*

3. Amos quoque propheta de his plenissime prædicat, atque **91** ita aversatum Deum dicit ab Israel, ne illis unquam misereatur, sed inseparabiliter in æterna desolatione permaneant. Sic enim ait : *« Audite verbum hoc, quod ego levo super vos planetum. Domus Israel cecidit, non adjiciet ut resurgat. Virgo Israel projecta est in terram suam, non est, qui suscitet eam (Amos. v, 1). »* Ecce ubi sic cecidit plebs illa, ut non resurgat. Siquidem et cæremonias carnales ejusdem plebis sic cadendo evacuat veniente veritate, ne aliquando queant resuscitari, cum dicit : *Projecta est in terram suam, non est qui suscitet eam.*

4. Quod veraciter de ipsa terrena accipitur Judæorum spe; sequiturque in eodem propheta : *« Venit finis super populum meum Israel, non adjiciam ultra ut pertranseam per eum, et stridentur cardines templi in die illa, dicit Dominus Deus. Multi morientur, in omni loco projicietur silentium (Amos viii, 2). »* In cujus prophetico textu tertio reperit sic se aversatum fuisse ab Israel Dominum, ne illis, ut prædixi, juxta spem ipsorum unquam misereatur. In prioribus enim dicit : *Cecidit, non adjiciet ut resurgat virgo Israel.* In secundo dixit : *Ecce ego ponam*

A trullam in medio populi Israel, non adjiciam ultra superindacere eum. Tertio quoque dicit : Venit finis super populum meum Israel, non adjiciam ultra ut pertranseam per eum (Amos. vii, 8).

5. Quæ omnia pertinent ad carnale ipsius populi regnum, vel observantiam, quia ultra irreparabilia erunt. Nam illæ repromissiones reparationis, quas eorum prophetarum sermo complectitur, illi parti promittuntur quæ ex Judæis in Deum creditura est; nam neque omnes Judæi redimendi sunt, neque omnes salvi erunt. Sed sceleratis, et peccatoribus contritis atque consumptis, hi qui fide electi fuerint salvabuntur. Diximus de populo et de urbe : dicamus quid prophetæ tenuerunt de Novo Testamento.

CAPUT XIV.

B *Quod, Veteri Testamento evacuato, Novum futurum erat.*

1. Sed quia, evacuato carnali eodem Veteri Testamento, novum **92** Testamentum daturus esset Deus, clarissime per Isaiam prophetam Dominus annuntiat, dicens : *Ne memineritis, inquit, priorum, et antiqua ne intueamini. Ecce ego facio nova, et nunc orientur. Utique cognoscetis ea : ponam in deserto viam, et in invio flumina. Glorificabit me bestia agri, dracones, et struthiones, quia dedi in deserto viam, flumina in invio (Isai. xliii, 18, 22). »*

2. Talibus enim vaticiniis legem Veteris Testamenti commendat oblivisci, et novi facit mentionem, dicendo : *Ne memineritis priorum, ecce facio nova; et ut demonstraret quæ essent nova, tum adjecit : Ponam in deserto viam, et in invio flumina.* Quo significaret in gentibus suam dedisse doctrinam, ubi glorificat eum bestia agri, dum ipsum credentes collaudant, et regna mundi, quem populum sibi acquisitum dicit. Cæterum contra Israel quæ sequuntur adjungit : *Non me invocasti, Jacob, nec laborasti in me, Israel.*

3. De cujus quidem Novi Testamenti promissione sequenter idem Dominus per eundem prophetam ita annuntiat : *Quæ prima fuerunt, ecce evenerunt; nova quoque ego amuntio, antequam orientur, audita vobis faciam (Isai. xliii, 9).* Quibus verbis et Vetus Testamentum venisse declarat, et novum annuntiat, quod Christiana ætate completum est. Prima enim sunt, vetera novorum, sed ordine, non dignitate; unde et pacta quæ tempore posteriora sunt, evacuatis anterioribus, majora priorum habentur.

4. Per Jeremiam quoque prophetam, Testamentum gata venerunt, pro evenerunt. AREV.

4. *Fædus novum, non secundum pactum, etc. Jerem. xxxi, 31, ut Hieronymus vertit, et ut est in Editione vulgata. Multo autem commodius LXX. Disponam, inquit, domui Israel, et domui Juda Testamentum Novum, non secundum testamentum; id Hebraica dictio Berith significat. Sic antiqui Patres hunc locum retulerunt. Cyprianus, contra Judæos cap. 11. Augustinus, lib. xviii de Civitate Dei, cap. 33. Sic Paulus ad Hebræos viii, 8. Quin potius ex propria Testamenti ratione colligit, Christum, qui Novum Testamentum nuncupavit, necessario, ut esset validum, fore moriturum, cap. ix, 16 : Testamentum, inquit, in mortuis confirmatum est; alioqui nondum valet, dum vivit, qui testatus est. MAR.*

CAP. XIII. N. 1. AL., perpetua pro perfectu. Et tuto, pro trito. Et disperdam, pro dispergam. MAR.

2. AL., Jerusalem, pro Israel. MAR.

3. AL., Jerusalem, ne illis. MAR.

Ibid. Forte, sed irreparabiliter. AREV.

4. AL., ipsa æterna captivitate Judæorum accipitur... prajiciatur scelerati. In cujus prophetiæ contextu. Et ponam tribulationem in medio. MAR.

5. AL., reparationes pro reparationis. Et credituri, pro redimendi. MAR.

CAP. XIV. N. 1. AL., quæ nunc, pro et nunc. MAR.

3. AL., venient. Et Christi a nativitate, pro Christiana ætate. MAR.

Ibid. Dubium est an Mariana diversam lectionem venient adjecerit pro evenerunt, an pro oriantur. Vul-

tum Novum se daturum, evacuato priore, sic Dominus pollicetur: « Ecce dies venient, dicit Dominus, et feriam domui Israel, et domui Juda fœdus novum, **93** non secundum pactum, quod pepigi cum patribus vestris, in die qua apprehendi manum eorum, ut educerem eos de terra Ægypti, pactum quod irritum fecerunt, et ego dominatus sum eorum, dicit Dominus. Sed hoc est pactum quod feriam cum domo Israel, dicit Dominus, dabo legem meam in visceribus eorum, et in corde eorum scribam eam.

5. In quo loco vaticiniis prophetarum Testamenti Novi est facta commemoratio, quod quia discrepare potuit a Veteri Testamento, inde adjungit: *Non secundum Testamentum, quod dedi patribus eorum.* Est enim in utroque mirabilis differentia præceptorum. In illo, exceptis sacramentis, quæ umbræ erant futurorum, cætera promissa temporalia sunt, Sabbatum scilicet, et circumcisio, et multiplex sacrificiorum ritus, ciborumque observantia, ac dierum cæremonia: quæ omnia carnali congruunt vetustati. At contra Testamento Novo cordis bonum promittitur; vitæ æternæ felicitas pollicetur. Et non quidem foris in lapideis diptychis, sed intrinsecus in tabulis cordis. **7**

6. Unde et ita subjungit: *Quia hoc est Testamentum quod ordinabo domui Israel. Post dies illos, dicit Dominus, dabo legem meam in cordibus eorum, et in mente eorum scribam eam (Jerem. xxxi, 33).* Quo significaret eam spiritualiter in cordibus nostris operari debere secundum interiorem hominem, vetustate carnalis operationis mutata. Intus enim circumcisio, non præcisione carnis, sed cordis purgatione. Intus Sabbatum, non per abstinentiam servilium operum, sed per abstinentiam peccatorum.

94 7. Quam legem etiam gentibus clarissime revelari, per Isaiam sic Dominus protestatur, dicens: *Lex a me exiet, et judicium meum in lucem gentium requiescet (Isai. li, 4);* per quod ostenditur commune esse fœdus Testamenti Novi Judæis et gentibus, Osee etiam propheta testante: « In die illa, ait Dominus, vocabit me vir meus, non vocabit me ultra Baalim, et referam nomina Baalim de ore ejus, et non recordabitur ultra nominis eorum. Et percussam eis fœdus in die illa cum bestiis agri, et cum volu-

cribus cœli, et cum reptili terræ, et arcum, et gladium, et bellum conteram de terra, et dormire eos faciam fidecialiter, et sponsabo te mihi in sempiternum, et sponsabo te mihi in justitia, et judicio, et misericordia, et miseratione, et sponsabo te mihi in fide, et scies quia ego Dominus (Osee. ii, 16). »

CAPUT XV.

De cessatione Sabbati.

1. Merito Sabbatum carnaliter Judæi custodirent, si quid sit Sabbatum nossent. Nomen quidem Sabbati usurpant, sed quid ipsum valeat ignorant. Legem carnaliter custodire delectantur, dum tota spiritualiter intelligatur, dicente Domino per prophetam: *Aperiam in parabolis os meum, loquar propositiones ab initio sæculi (Psal. lxxvii, 2).* Ergo si lex et prophetæ in parabolis et in anigmatibus constat, non est accipienda Sabbati observatio, nisi spiritualiter.

2. Nam carnalia ejus otia a Domino et a Patribus dissoluta sunt. Nam si crimen est Sabbati otium non observare, cur Deus operatur in Sabbato? Sic enim scriptum est in Genesi: *Complevitque Deus die septimo opus suum, quod fecerat (Gen. ii, 2);* ergo in principio Sabbatum dissolutum est, dum Deus operatur in ipso, explens cuncta in eo, et benedicens ipsi diei, quia universa in illo complevit. Item si crimen est Sabbati otia non observare, cur Jesus Nave, discipulus ac successor Moysi, præcipiente Domino, septem **95** diebus continuis, inter quos utique et Sabbatum erat, exercitum, et arma produxit, atque circumeunte arca, tabisque clangentibus, Jericho muros subvertit (Josue vi, 15)?

3. Quid item de Machabæis eloquar? de quibus scriptum est: *Et volebant Judæi in die Sabbati vindicare se de alienigenis (I Machab. ii, 41).* Postea consilio accepto, pugnaverunt die Sabbati, et triumphaverunt de hostibus. Quibus testimoniis edocemur non pertinere ad fidem istum Sabbati elementarium diem servare, sed alium spiritualem; nam hoc carnale Sabbatum non est datum propter purificationem, sed propter tentationem, dicente in lege Domino: *Ut tentem eos, utrum ambulent in lege mea, an non. Sex diebus colligetis manna, septimo non colligetis (Exod. xvi, 4, 26).*

4. Itaque dum dicit: *Ut tentem eos, apparet Sab-*

Ibid. Al., quando apprehendi, pro qua apprehendi. **D**

MAR. 5. Al., vaticinii, vel vocationis, pro vaticiniis. Et pactum, quod pepigi cum patribus. Et corde bonis vitæ æternæ, etc. **MAR.**

Ibid. Et non quidem foris in lapideis diptychis, sed intrinsecus in tabulis cordis. **7** Hæc omnia verba deerant in Hispalensi Codice, et quia suspecta videbantur, obelo signata sunt. Erant autem διπτύχα proprie tabulæ ecclesiasticæ, quibus episcoporum nomina scribebantur, ut constat ex divi Gregorii Vita, lib. iv. cap. 22, et Theodor., lib. v Historiæ, cap. 34, 35. Erantque geminæ, ut nomen ipsum declarat, in altera vivorum nomina erant, defunctorum in altera, cujus rei in Missali Mozarabum et Græcorum liturgiis expressa vestigia exstant. Dum enim sacris operantur, duo catalogi referuntur vivorum, et defunctorum pontificum, id διπτύχα significant. Isidorus

tamen hoc loco vocem traduxit ad legis mandata significanda, quoniam duabus etiam tabulis descripta, et a Moyse veteri populo tradita sunt. **MAR.**

Ibid. De varia diptychi significatione plura Rosweydis, in Onomastico, post Vitas Patrum, ubi etiam hunc Isidori locum allegat. **AREV.**

6. Al., vetusta carnis operatione mutata. **MAR.** **CAP. XV. N. 1.** Al., non custodirent, pro custodirent. **MAR.**

Ibid. Si quid sit Sabbatum nossent, etc. Flor. 1: Si otium Sabbati cur datum esset scirent, et non etiam nomen quidem Sabbati usurparent. Sed quid ipsum val-at ignorant, dum legem carnaliter custodire, etc. **AREV.**

2. Al., itidem pro item. **MAR.** 3. Al., viis meis, pro lege mea. Et purificationem, pro justificationem. **MAR.**

hatum non fuisse præceptum propter justificationem, sed propter tentationem. Hinc est, quod loquitur Deus per Ezechielem prophetam, dicens : *Dedi eis præcepta non bona (Ezech. xx, 25)*; utique quia quædam carnali populo carnaliter agenda permissa sunt, quæ tamen adveniente Evangelio cessaverunt, sicut et per prophetam dicit : *Cessare faciam omne gaudium ejus, et Sabbata ejus (Ose ii, 11)*, quæ quidem alias idem Dominus odisse se dicit : *Noemenias, inquit, et Sabbata vestra odovit anima mea (Isai. i, 15)*.

5. Ideoque si Sabbata æterna sunt, cur ea Deus cessare mandavit? si bona sunt, cur odovit? Sabbatum enim quod Israelitæ acceperunt in munere significabat requiem mentis, ut nullo in hac vita terrenorum desideriorum appetitu fatigaretur. Nam Sabbatum requies interpretatur. Ista autem Judæorum otiosa festivitas consumitur in luxuriis, et ebrietatibus, et comessionibus, deditis omnibus in libidine, et in fructum temporalis vitæ, ventri venerique servientibus.

6. Sed quæritur : Si non est, inquirunt, custodiendum sabbatum, 96 quare dictum sit in mandatis Dei : « Memento ut diem Sabbati sanctifices, et sex dies operaberis, et facies omnia opera tua, septimo autem die Sabbatum Domini Dei tui est, non facies in eo omne opus (Exod. xx, 8)? » In opere enim sex dierum sex millium annorum opera demonstrantur. Mille enim anni apud Deum unius diei comparantur, sicut testatur propheta : *Quoniam mille anni ante oculos tuos tanquam dies una (Psal. lxxxix, 4)*. Horum dierum Sabbatum septimi millesimi anni tempus, ac requies futuri regni ac sæculi est, ubi jam nulla erit operatio rerum, sed requies sola sanctorum.

7. Nam ista temporalia Sabbata odit Deus, dum dicit : *Noemenias et Sabbata vestra odovit anima mea. Et bene dixit vestra, quia non sunt illa quæ Deus præcepit, sed quæ sibi populus carnalis elegit. Nam de illis dixit : Sabbata mea profanastis (Ezech. xxii, 8)*. Unde dignoscitur Sabbatum temporale humanum esse, Sabbatum autem divinum illud æternum esse, de quo per Isaiam dicitur : *Et erit, inquit, mensis ex mense, et dies ex die, et Sabbatum ex Sabbato, et*

5. Si bona sunt, cur odovit? Hispalensis, cur ea Deus odovit? ubi hæc sequebantur : *Item quæ prima fuerunt, ecce venerunt. Isaiaæ xlii : Item Sabbatum non fuit datum, nisi ad probationem. Exod. 16 : Item Elias ambulavit quadraginta dies, inter quos ambulabat die sabbati. Et quædam alia ejusdem formæ, quæ ex margine in contextum procul dubio migrarunt, ideoque rejecta sunt. MAR.*

Ibid. Al., viventibus, pro servientibus. MAR.

6. Horum dierum Sabbatum septimi millesimi anni tempus, ac requies futuri regni ac sæculi est. Tarracoenensis : *Septimi millesimi anni tempus, requies futuri, regnum sæculi est. Fuit opinio Judæorum, lib. Sanchedrini, cap. Helihi, et lib. Ilavoda sacra, c. Libne, mundum sex millia annorum fore duraturum, in septimo requiem fore. His argumentis : quoniam sex diebus conditus est mundus, mille anni apud Deum tanquam dies una sunt, psalm. lxxxix, 4. Aleph, littera, quæ millenarii numeri nota est, in primo Genes. versu sexies ponitur. Enoch septima ab Ada-*

veniet omnis caro adorare in Jerusalem, dicit Dominus (Isai. lxxvi, 35).

8. Secundo etiam quæritur quare dixerit Jeremias : « Custodite animas vestras, et nolite portare pondera in die Sabbati, nec inferatis per portas Jerusalem, et nolite eijcere onera de domibus vestris in die Sabbati (Jerem. xvii, 21)? » Ergo audi ejus prophetiæ mysterium : pondera portat in Sabbato, quem dies iudicii invenerit cum suo delicto; pondera portat in Sabbato, qui, credens in Christo, non desinit 97 a peccato. Ipse est enim requies animarum, sicut et idem ait : *Discite a me, quia mitis sum, et humilis corde, et invenietis requiem animabus vestris (Matth. xi, 29).*

9. Adhuc tertio quæritur quare homo ille qui ligna colligebat in die Sabbati tam atrociter jussu Dei fuerit a populo trucidatus? Quod facile ab infidelibus præponitur. Intelligant ergo quia hæc omnia in typo acciderunt illis; scripta sunt enim ad correptionem nostram. Ille enim pristinus carnalisque, qui diem Sabbati violare ausus est, dum ligna colligeret (propter quod est et punitus) formam insinuabat ejus qui in die iudicii cum carnali opere fuerit inventus, id est, contraxisse ligna, fenum, vel stipulas ad escam ignis æterni convenientes. Hæc enim colligans in suam perniciem, dum fuerit in die ultimo iudicatus, pellendus est ab omnibus angelis, et statim morte novissima puniendus. Sic ergo omnia, quæcumque illis Judæis per legem acciderunt, formidabiliter intelligenda sunt.

CAPUT XVI.

De circumcisionis consummatione.

1. Jam tibi post populi perpetuam captivitatem, post urbis æternam ruinam, carnales Judæorum observantias et celebrationes evacuatas enuntiabo. Accipe ergo primum causam circumcisionis. Quia enim ex semine Abraham secundum carnem futurus erat Christus, in quo cunctarum gentium fuerat benedictio repromissa, et ab Abraham usque ad Christum multa erant sæcula post futura, prævidens Deus ne genus Abraham reliquis gentibus misceretur, et paulatim propago ejus fieret incerta, populum Judaicum circumcisionis signo notavit, ut viventes inter

1. Jam tibi post populi perpetuam captivitatem, post urbis æternam ruinam, carnales Judæorum observantias et celebrationes evacuatas enuntiabo. Accipe ergo primum causam circumcisionis. Quia enim ex semine Abraham secundum carnem futurus erat Christus, in quo cunctarum gentium fuerat benedictio repromissa, et ab Abraham usque ad Christum multa erant sæcula post futura, prævidens Deus ne genus Abraham reliquis gentibus misceretur, et paulatim propago ejus fieret incerta, populum Judaicum circumcisionis signo notavit, ut viventes inter

mo proles vivus translatus est. Hanc opinionem Patres antiqui secuti sunt : Irenæus, lib. v, extremo; Lactantius, lib. vii, cap. 14; Tertull.; Victorinus; Apollinarius. Eam Epiphanius hæresi 77 impugnat. Papias Joannis apostoli discipulus in errore induxit, ita se ex Apostolorum ore accepisse confirmans, auctore Eusebio, lib. iii Historiæ, cap. 59. Quis enim tantæ auctoritati resisteret? Hanc sententiam Isidorus tangere ac vero sequi hoc loco videri possit. Sed longe aliter est. Tantum contendit Judæorum argumento respondere, Sabbati observationem inducentium, quod in Decalogo esset præcepta; ad mysticas eam significationes traducens, ac requiem futuri sæculi significare contendens, Augustini exemplo, lib. xxii de Civit. Dei, cap. ultimo. Julianus sane primum librum contra Judæos ea opinione convellenda consumit. MAR.

9. Forte, proponitur, pro præponitur. MAR.

CAP. XVI. N. 1. Al., enuntiavi, vel annuntiavi, pro enuntiabo. MAR.

Ægyptios atque Assyrios, inter Babylonios, sive A et Chaldæos, hoc signaculo ab iis, vel a cæteris gentibus nationibusque distinguerentur.

2. Denique per quadraginta annos in eremo nullus est circumciscus, snli quippe sine gentis alterius commistione vivebant. At ubi Jordånis alveum populus Israeliticus transmeavit, atque in 98 terram repromissionis pervenit, signum circumciscionis futuro ex commistione gentium previtit errori, quam rationabiliter custoditam esse credimus, quousque nasceretur Christus, qui ex semine Abrahamæ fuerat repromissus, qui non jam per circumciscionem carnis, sed per amputationem vitiorum mundaret corda omnium gentium.

3. Quid non carnis circumciscionem, sed cordis, Moyses filiis Israel ita futuram prænuñtiabat dicens : B *In novissimis diebus circumcidet Dominus cor tuum, et cor seminis tui (Deut. xxx, 6).* Unde et Jeremias prævidens jam illud proximum tempus, Judæos ad Novum Testamentum et ad circumciscionem cordis, non corporis, ita provocat, dicens : *Ilæc dicit Dominus virs Juda, et Jerusalem : Novate vobis novale, et nolite serere super spinas; circumcidimini Domino vestro, et auferte præputia cordium vestrorum, viri Juda, et habitatores Jerusalem, ne forte egrediat ut ignis indignatio mea, et succendatur, et non sit qui extinguat (Jerem. iv, 5).*

4. Quibus verbis admonetur Jerusalem a vetustate circumciscionis et legis, quæ spinis comparatur, et vepribus, ad gratiam Novi transire Testamenti, et per fidem Evangelii cordis circumciscionem tenere, C non carnis, juxta quod legimus, Petro apostolo dicente : *Fide purificans corda eorum (Act. xv, 9).* Quam similiter fidem, jam non per prisca signacula carnis, et injuriam corporis, sed per novam gratiam lavaeri spiritualis adipiscendam, Dominus per Isaiam annuntiat, dicens : *Ne memineritis priorum, et antiqua ne intueamini. Ecce nova faciam, quæ nunc orientur, et cognoscetis ea; et ut ostenderet quæ essent ipsa nova, subjicit : Faciam in deserto viam, et flumina in loco iniquo, adquare genus meum electum, et plebem meam, quam acquisivi (Isai. xliii, 18).*

5. Quid ergo hoc indicabat, nisi baptismatis purificationem futuram? in qua non jam vetusta circumciscione carnis quisque signatur, sed sola gratia sacre undæ per fidem abluatur. Verum quia hanc cordis D circumciscionem Hebræi non recipiunt, Jeremias prædixit 99 dicens : *Omnes gentes habent præputium, omnis autem domus Israel circumciscus est corde (Jerem. ix, 26).*

6. Nam 2 quod 7 et a Jesu duce secundo legitur populus circumciscus, ut significaret in eremo cessasse circumciscionem, quæ in Ægypto exercebatur,

3. Al., *Juda, et habitatoribus Jerusalem.* Et ingreditur, pro egrediat. MAR.

Ibid. In notis Marianæ ad verba : *Quod non carnis appositum erat fortassis; sed quoniam fuerit conjectura illius, in Editione Grialii excidit, ac nihil omnino post fortassis additur. AREV.*

et a Domino Salvatore cordis circumciscione postmodum credentes esse mundandos. Et bene cultris lapidels secunda circumciscio fit, quia petra Christus est, per quem spirituali circumciscione credentes purgantur ab omnibus illecebris vitiorum.

CAPUT XVII.

De sacrificiis.

1. Jam vero de sacrificiis veteris reprobatione, quod victimæ eorum abjectæ sint, et in abominationem transierint, per Isalam sic Dominus dicit : *Quo mihi multitudinem victimarum vestrarum? dicit Dominus. Plenus sum holocaustis arietum, et adipe pingulum, et sanguinem vitulorum, et agnorum, et hircorum nolui. Cum veneritis ante conspectum meum, quis quæsit hæc de manibus vestris, ut ambularetis in atris 2 sanctis 7 meis? Ne afferatis ultra sacrificium frustra; incensum abominatio est mihi. Neomeniam, et Sabbata, et festivitates vestras alias non feram, iniqui sunt cætus vestri. Kalendas vestras et solemnitates vestras odivit anima mea; facta sunt mihi molesta, laboravi sustinens, et cum extenderitis manus vestras, avertam oculos meos a vobis, et cum multiplicaveritis orationem, non exaudiam. Manus 2 enim 7 vestræ sanguine plenæ sunt (Isai. i, 11).*

2. Item Ipse de Judæorum sacrificiis : *Facta sunt morticina eorum quasi stercus in medio platearum (Isai. v, 25).* Quæ sunt hæc morticina, nisi veteris legis sacrificia, quæ, quoniam jam remota sunt, velut abjecta stercorea reputantur? Unde et idem propheta alias de ipsis eorum sacrificiis sic dicit : *Qui immolat bovem, quasi qui interficiat virum; qui mactat pecus, quasi qui excerebret canem; qui 100 offert oblationem, quasi qui sanguinem suillum offerat; qui recordatur thuris, quasi qui benedical idolo (Isai. lxvi, 5).*

3. Item Jeremias de repulsis a Domino victimis et holocaustis Judæorum : *Ut quid mihi thus de Saba offertis, et calamum suaveolentem de terra longinqua? holocaustomata vestra non sunt accepta, et victimæ vestræ non placuerunt mihi. Propterea hæc dicit Dominus : Ecce ego dabo in populum istum ruinas, et ruent in eis patres, et filii simul, vicinus et proximus, et peribunt (Jerem. vi, 20).* Vide quia eorum sacrificia non propter se carnaliter commendantur, sed propter solam cordis et fidei obedientiam, quam increduli amiserunt.

4. Unde adhuc idem propheta sic dicit : *Holocaustomata vestra addite victimis vestris, comedite carnes, quia non sum locutus patribus vestris, et non præcepi eis in die qua eduxi eos de terra Ægypti, de verbo holocaustomatum, et victimarum. Sed hoc verbum præcepi eis, dicens : Audite vocem meam, et ero vobis Deus, et vos eritis mihi populus, et*

4. Al., *Israel a vetustate.* Et priora, pro priorum. MAR.

6. Al., *exigebatur, pro exercebatur.* MAR.

CAP. XVII. N. 1. Al., *abjectione, pro reprobatione.* Et levaveritis, pro extenderitis. MAR.

2. In Vulgata, *morticina.* AREV.

ambulate in omnia, quæ mandavi vobis, et bene sit A vobis. Et non audierunt, nec inclinaverunt aurem suam, sed abierunt in voluptatibus, et pravitate cordis sui mali. » In qua sententia subaudiendum est : *Non præcepi eis de verbo holocaustatum, quasi illa per seipsa diligerem, sed ut eorum fidei obedientiam approbarem (Jerem. vii, 21).*

5. Item ipse qui supra : *Scribam, inquit, multiplices leges meas, quæ velut alienæ computatæ sunt. Hostias afferent, immolabunt carnes, et comedent, et Dominus non suscipiet eas. Et post hæc detestans eorum sacrificia : Non libabunt, inquit, Domino vinum, nec placebunt ei sacrificia eorum, quasi panis lugentium; omnes, qui comedent eum contaminabuntur, non intrabunt in domum Domini (Osee. ix, 4).*

6. Et Joel : « Interiit de domo Dei vestri sacrificium et libatio (Joel. i, 15). » Item Malaechias : « Non est mihi voluntas in vobis, ait Dominus, et munus non suscipiam de manu vestra. Ab ortu enim solis usque ad occasum magnum est nomen meum in gentibus, et in omni loco sacrificatur, 101 et offertur nomini meo oblatio munda, quia magnum nomen meum in gentibus, ait Dominus. (Malach. i, 13) » Quo testimonio patet sacrificia Judæorum immunda esse, et reprobata, et solam oblationem gentium Domino esse acceptam.

CAPUT XVIII.

De escis.

1. In Regum libro sic dicit : « Factus est sermo Domini ad Eliam, dicens : Surge, et vade in Sarepta Sidoniorum, et manebis ibi. Præcepi enim tibi mulieri viduæ ut pascat te. Et surrexit, et abiit in Sarepta Sidoniorum; cumque venisset ad portam civitatis, apparuit ei mulier vidua, et accepit ab ea escam, et manducavit (III Reg. xvii, 8). » Tunc Elias jussu Dei vasa ejus replevit, et apud ipsam alienigenam hospitatus escis gentilibus vixit, quod fieri non liceret, nisi lex spiritualiter data fuisset.

2. Dum enim quædam in lege, quasi non munda, in cibo damnantur, mores hominum procul dubio significantur, quia non admittit Deus in sanetis suis, qui ad æternam vitam prædestinantur, quidquid per illa immunda animalia in moribus hominum comparatur. Omnia enim quæcunque a Deo in ipsis primordiis mundi creata sunt, suæ vocis auctoritate non tantum bona, sed etiam valde bona probantur. Ideo que quæcunque in genere significantur animalium

5. Item ipse qui supra. Etiam hoc libro, hallucinante memoria, alii pro aliis libris citantur, uti hoc loco testimonium Osee viii, 12, Jeremiæ nomine. Inferius, cap. 22, extremo, illud : *Quia mei oblitus es, ecce ego annuntiabo justitiam tuam, ex Isai. lvi, 12, ejusdem Jeremiæ nomine adducitur. MAR.*

CAP. XVIII. N. 1. Forte, sic dicitur : *Factus. AREV.*

2. Al. *suis ad æternam vitam prædestinatis. MAR.*

CAP. XIX. N. 1. In Cod. Flor. 1 ita offertur titulus hujus capituli : *Quia Testamentum Vetus non solum propter Judæos datum est, sed propter gentes. Passim hujusmodi inscriptiones in Mss. discrepant ab Editis. AREV.*

immundorum, rectius derivantur in moribus hominum.

CAPUT XIX.

De sacramentis fidei Christianæ.

1. Hactenus ritus Judaicos et celebrationes divinis testimoniiis confutavimus; dehinc sacramenta nostræ fidei perstringamus, manifestantes primum quia non solum propter Judæos Testamentum legis datum est, sed etiam propter omnes gentes. Hæc enim propheta David 102 testatur, dicens : *Annuntiabitur Domino generatio ventura, et annuntiabunt cæli justitias ejus populo qui nascetur, quem fecit Dominus (Psal. xxi, 52).* Et iterum ipse : *Donec annuntiem brachium tuum generationi omni quæ ventura est, potentiam tuam, et justitiam tuam Deus (Psal. lxx, 18).*

B 2. Et Isaias : « De Sion egredietur lex, et verbum Domini de Jerusalem; et judicabit gentes, et arguet populos multos usque in longinquum (Isai. ii, 3). » David etiam in Psalmis : « Tunc dicent inter gentes : Magnificavit Dominus facere cum illis; magnificavit Dominus facere nobiscum, facti sumus lætantes (Psal. cxxv, 2). » Quibus testimoniis manifestatur, prius Judæis Testamentum legis esse concessum, postea vero gentibus; quod propterea collatum est illis, quia in eo cognoscere poterant Christum, quem Judæi mente cæcati nequaquam intelligunt.

CAPUT XX.

Scriptura non solum historialiter, sed etiam mystice intelligenda est.

C 1. Quod legis scriptura non solum historialiter, sed etiam mystico sensu, id est, spiritualiter sentienda est, docet Dominus in Psalmis : « Attendite, populi mei, legem meam; inclinate aurem vestram in verba oris mei, aperiatur in parabolis os meum, loquar propositiones ab initio (Psal. lxxvii, 1). » Quod etiam propheta in alio psalmo confirmat, dicens : *Inclinabo ad similitudinem aurem meam, aperiam in psalterio ænigmata mea (Psal. xlviii, 5).*

D 2. In similitudine enim, et ænigmate sentiuntur omnia legis; ænigma enim est obscura similitudo, per quam monetur homo ut cor suum acuat, et ad interiora intelligenda confugiat. Sic quoque Sapientia per Salomonem dicit : *Scribe legem dupliciter, et tripliciter in corde tuo. Dupliciter enim sentitur lex, ut prius secundum historiam, 103 deinde secundum sacramentorum intelligentiam sentiatur. Tripliciter autem scribitur, dum non solum historialiter,*

2. Al., *postea, pro propterea. MAR.*

CAP. XX. N. 1. Al., *accipienda, pro sentienda. MAR.*

2. *Scribe legem dupliciter et tripliciter in corde tuo. Proverb. xxii, 20 : Ecce descripsi eam tibi tripliciter in cogitationibus, et scientia. Septuaginta : Describe eam tibi ipsi tripliciter, in consilium, et cogitationem, quod nisi ex hoc loco, nescio unde ea verba desumptuerunt. Nimirum Isidorus diversa Editione usus est. Quod, præter ea quæ dicta sunt, declarat locus Habacuc iii, vers. ultimo, ab Isidoro adductus superioribus lib., cap. 55; nam ubi alii omnes legunt *ut vineam in Cantico ejus, sive victor in psalmis canentem*, Isidorus legit *ut vineam in claritate ejus. MAR.**

vel mystice, sed etiam moraliter, quid in unumquodque gerere debeat edocetur.

3. Unde et arca, quæ construebatur a Noe, bicamerata et tricamerata fieri jubetur quod intra Ecclesiam omnis legis materia, et historia locum habeat, et mysticum sensum recipiat, et informationem morum contineat. In parabolis enim et ænigmatibus scripta est lex, et ipsæ parabolæ et propositiones. Hinc est quod Judæis oblecta et clausa sunt omnia; qui nisi crediderint, ad eorum intelligentiam pervenire non possunt.

CAPUT XXI.

Quia Testamentum legis Judæi non intelligunt.

1. Signata enim habent ista omnia sacramenta Scripturarum, et ignorant quod legunt: legunt quippe omnia, et non intelligunt, sicut de eis cecinit Dominus ad prophetam: « Dic, » inquit, « populo huic, auditione audietis, et non intelligetis; et cernentes videbitis, et non scietis; incrassatum est enim cor populi hujus (Isai. vi, 9). » Et iterum: « Aufert Dominus a Juda, et a Jerusalem validum, et fortem, judicem, et prophetam, et sapientem de architectis, et prudentem eloquii mystici (Isai. iii, 1). »

2. Hæc quippe cuncta abstulit ab eis Deus, et signavit illis omnia sacramenta juxta duritiam cordis eorum, ne forte intelligant, eodem Isaia testante de ipsis: « Et erit, » inquit, « vobis visio, sicut verba libri signati, quem cum dederint scienti litteras, dicent: Lege istud, et respondebit: Non possum, signatum est enim (Isai. xxix, 11). » Sed quid adiecit de gentibus? *In illa, inquit, die audient surdi verba libri hujus, et de tenebris et caligine oculi cæcorum videbunt (Ibid., 18).* » Patefacta sunt enim legis mysteria.

3. Judæis vero clausa sunt, sicut et Daniel dicit: *Clausus sunt, signatique sermones usque ad tempus consummationis, quousque addiscant 104. multi, et impleatur visio, et cognoscant omnia hæc (Dan. xii, 9).* Nam quod et Moysi facies velamine tegebatur, dum descenderet de monte cum tabulis, id significabat, quia præ cæcæritatis caligine Judaicus populus legem ipsam non posset agnoscere, dum enim legitur Moyses, velamen est positum super cor eorum.

CAPUT XXII.

Quod Judæi, nisi credant in Christum, non intelligunt Scripturas.

1. Neque enim possunt legem et prophetas intelligere, nisi ante in Christum crediderint, loquente Isaia: *Si non credideritis, non intelligetis; justus enim ex fide mea vivet, ait Dominus per prophetam (Habac. ii, 4).* Unde et Abraham pater gentium factus

3. Al., *constituebatur, pro construebatur. Et omnia legis mysteria, et historia. MAR.*

CAP. XXI. N. 1. Al., *visionem cernentes. Et mox sentietis, pro scietis. MAR.*

2. Al., *equidem, vel et quidem pro hæc quippe. Et scientibus, vel legentibus, pro gentibus. MAR.*

3. Fortassis, *clausi sunt, signatique, ut in Vulgata. AREV.*

A est, quia *credidit Deo, et reputatum est ei ad justitiam (Gen. xv, 6).* Isti autem quamvis legem et prophetas teneant, tamen non est indulgendum eis, Jeremia testante: « Et dixit Dominus ad me: Si steterit Moyses, et Samuel coram me, non est anima mea ad populum istum; ejice illos a facie mea, et egrediantur (Jerem. xv, 1). »

2. Per Moysen quippe lex, per Samuelem prophetæ intelliguntur. Quos quamvis Judæi habeant, propter erroris tamen impietatem projecti sunt. Opera enim eorum et justitia sine fide Christi nihil eis prodest, testante Domino per Jeremiam: *Quia mei oblitus es, ecce ego amuntiabo justitiam tuam, et opera tua non proderunt tibi (Isai. lvi, 12).*

CAPUT XXIII.

Quod duo Testamenta a Deo sunt tradita.

1. Sed quoniam duo Testamenta, Novum > scilicet 7, et Vetus ab omnipotente Deo sunt tradita, Salomon in Canticis canticorum 105 declarat: *In januis nostris omnia poma nova et vetera, frater meus, servavi tibi (Cant. vii, 15).* De quibus et Dominus in Evangelio dixit: *Simile est regnum cælorum patrifamilias, qui profert de thesauro suo nova et vetera (Matth. xiii, 52).* Et alio Scripturæ loco ita reprobmitit Deus: *Dabo, inquit, vobis pluviam temporaneam, et serotinum, Vetus scilicet Testamentum, et Novum, et utroque imbre vos irrigabo (Deut. xi, 14).* Imber enim doctrina accipitur Testamentorum, unde est illud: *Expectetur, sicut pluvia, sermo meus, et effundet super terram imbrem.*

CAPUT XXIV.

Quod peccatorum remissio futura erat per baptismum.

1. Quod per baptismum erat purgatio peccatorum futura, non per circumcisionem, quæ baptismi fuerat forma, Scripturarum voces id ipsum aperte declarant. Isaïas enim futurum baptismi mysterium sic præcinebat futuris credentibus, dicens: *Haurietis aquam cum gaudio de fontibus Salvatoris (Isai. xii, 5).* Quibus verbis etiam ipsum Salvatorem ostendit propheta, de cujus fontibus aquas purificationis prædicat hauriendas, id est, de fontibus Jesu. Hoc enim nomine Hebræorum lingua Salvator exprimitur.

2. Unde et ipse clamabat: *Si quis sitit, veniat ad me, et bibat (Joan. vii, 37).* Ad quod baptismi sacramentum idem Isaïas Judæos et gentes ita provocat, dicens: *Omnes sitientes venite ad aquas (Isai. lv, 1).* Has aquas et hunc fontem et per Joëlem prænuuntiabat Spiritus sanctus, dicens: *Distillabunt montes dulcedinem, et colles fluent lacte, et per omnes rivos Juda ibunt aquæ, et fons de domo Domini egredietur, et irrigabit orbem terrarum (Joel. iii, 18),* id est, universitatem omnium gentium.

CAP. XXII. N. 1. Al., *Christo, pro in Christum. Et si non credideritis mihi, non intelligetis. MAR.*

2. Al., *non proderunt mihi. MAR.*

CAP. XXIII. N. 1. Al., *dilecte mi, pro frater meus. MAR.*

CAP. XXIV. N. 2. Al., *lac et mel, pro lacte. Et fluent, pro ibunt. MAR.*

3. De hoc fonte et Zacharias, *In die, inquit, illa erit fons patens domui David, et habitantibus Jerusalem in ablutionem peccatorum, et menstruata* (Zach. xiii, 1). Dic, queso, quis est iste fons patens, nisi in quo omnes renascuntur, per quem peccatorum purificatur delicta, et sordes menstruatae, hoc est, immundae animae salutaris lavacro abluuntur? De ejus aquis et alibi idem propheta testatur: **106** «Et erit,» inquit, in die illa, exibunt aquae vivae de Jerusalem, medium earum ad mare orientale, et medium earum ad mare novissimum. In die illa erit Dominus unus, et nomen ejus unum, et revertetur omnis terra usque ad desertum (Zach. xiv, 8).

4. Quae sunt igitur istae aquae vivae, nisi baptisma, quod hominem sancti Spiritus infusione vivificat? Sed cur de Jerusalem exire annuntiantur, nisi quia Dominus in populo eodem consistens, ait discipulis: *Ite, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti* (Matth. xxviii, 19)? Sed earum pars media vadit ad mare orientale, id est, ad populum circumcisionis; et media ad mare novissimum, quod est ad populum gentium, fide postremum, ut omnibus sitientibus largiatur tam Judaeis, quam gentibus, qui in Domino credunt.

5. De iis aquis adhuc et per eundem prophetam dicitur, quod egrediantur de domo Domini, et crescant in fluvium, et pergant ad solitudinem, sive ad mare Mortuum, et omnia ad quaecunque venerint, vivificentur atque sauentur. Sic enim idem propheta dicit: «Converti me ad portam domus Domini, et ecce aqua egrediebatur subter limen domus ad Orientem. Facies enim domus respiciebat ad Orientem, aquae autem descendebant in latus templi dextrum ad meridiem altaris. Et converti me ad viam foras portam exteriorem, quae respiciebat ad Orientem, et ecce aquae redundantes a latere dextro (Ezech. xlvii, 1 seq.),» id est, a Christi latere.

6. Deinde dicit: «Et traduxit me per aquas, et ait ad me: Aquae istae, quae egrediuntur ad orientales, et descendunt ad plana deserti, utique ad gentes, intrabunt mare, et exibunt, et sanabuntur aquae; et omnis anima vivens, quae respicit, quocunque venerit torrens, vivet; et erunt pisces multi satis,» id est, regenerati. Et adjecit: «Postquam venerint aquae illae, et sanabuntur, et vivent omnia, ad quaecunque venerit torrens. Et stabunt super illa piscatores,» hoc est, apostoli, atque doctores, plurimae species erunt piscium ejus.

7. **107** Illoc dixit ad significandam varietatem gentium ad undam lavacri venientium; unde et adjecit: «Sicut pisces maris magni, multitudinis nimiae in ripis

ejus, ex utraque parte omne lignum pomiferum, non deficiet folium ex eo, et non deficiet fructus ejus, per singulos menses afferre primitiva; quae aquae de sanctuario egredientur, et erunt fructus ejus in cibum, et folia ejus ad medicamina.»

8. Michaeas quoque propheta ejusdem baptismi sacramenta sub figura transitus maris ita revelat, dicens: «Secundum diem aggressionis tuae de terra Aegypti ostendam eis mirabilia, videbunt gentes, et confundentur in fortitudine tua, manus suas ponent super os suum, aures suae surdae erunt. Dominum Deum nostrum desiderabunt, et timebunt te. Quis Deus similis tibi? qui auferis iniquitatem, et transfers peccatum reliquiarum Israel? Quia misericors est, convertetur, et miserebitur nostri, deponet iniquitates nostras, et projiciet in profundum maris omnia peccata nostra (Mich. vii, 15, 19).»

9. In qua sententia lector animadvertet manifestissime revelari > sacrosanctum & mysterium baptismi. *Secundum, inquit, diem aggressionis tuae de Aegypto ostendam eis mirabilia, deinde hostes sequentes, id est, delicta nostra praeterita, sicut Aegyptios in mare projectos, ita in baptismo deleta atque extincta, ita pronuntiat, dicens: Quoniam misericors est, convertetur, et miserebitur nostri. > Demergat delicta nostra, & et projiciet in profundum maris omnia peccata nostra.*

10. Quid enim clarius hoc testimonio? quidve apertius? omnis enim per fidem verus Israel exit ab Aegypto, dum renuntiat saeculo; ingrediturque mare Rubrum, baptismum, scilicet, Christi cruore signatum. Tunc hostes insequentes intereunt, quia statim delicta moriuntur, ubi animae regeneratores resurgunt. Legimus quoque Aaron in praefiguratione baptismi aquis ablutum, ejus filii sacerdotum paterno participes laticis etiam sanctificatione purificantur. (Exod. xxx, 18; Levit. viii, 6). Jam tunc quidem purgatio illa baptismi formam gerebat, cujus nunc lavacri sacramento abluuntur omnis populus Ecclesiae, quod est corpus veri et magni sacerdotis, in remissionem peccatorum, et, lotis sordibus, in sanctificationem divino cultui consecrantur.

11. **108** Isaias namque propheta inter caetera ostendit nequaquam posse delicta Judaeorum dimitti, nisi abluti baptismis fuerint. Dicit enim per eundem prophetam Spiritus sanctus: *Laboravi sustinens, si multiplicaveritis orationes, non exaudiam; manus enim > vestrae sanguine plene sunt. Lavamini, mundi estote* (Isai. i, 11). Pro omnibus quippe victimis, quas memoraverat idem propheta, pro cunctis neomeniis, et Sabbatis, atque solemnitatibus solam baptismi pu-

quando unius prophetae nomen pro alio ab Isidoro et aliis antiquis memoriae errore positum fuerit, non semel supra jam notatum est. AREV.

6. Al., sanabuntur aqua. Et illas piscatores. MAR.

7. Al., ejus existent ex utraque. MAR.

Ibid. Quae aquae; forte, quis aquae, eum Vulg.

8. Al., sanctificabunt, pro desiderabunt. MAR.

9. Al., animadvertet, pro animadvertet. MAR.

3. Al., orientale vadit, etc. MAR.

4. Al., caelestis spiritus infusione. Et largiantur, pro largiuntur. MAR.

5. Al., respondebat, pro respiciebat. Et foris portam, pro foras portam. MAR.

Ibid. Idem propheta. Propheta proxime laudatus est Zacharias; sed verba sunt Ezechielis. In Vulgata his est convertit me pro converti me. Sed fortasse apud Isidorum quoque legendum convertit me. Quod ali-

rificationem præcepit, pro cunctis quoque inquinamentis peccatorum solum regenerationis lavacrum, quo tantum peccata abluuntur.

12. Quod quia Judæi respuunt, audiant Dominum per prophetam Ezechiel sibi comminantem : « Et factus est, inquit, sermo Domini ad me, dicens : Fili hominis, notas fac Jerusalem abominationes suas, et dices : Hæc dicit Dominus : Jerusalem, radix tua, et generatio tua de terra Chanaan; pater tuus Amorrhæus, et mater tua Cethæa, et quando nata es in die ortus tui, non est præcisus umbilicus tuus, et aqua non es lota in salutem (Ezech. xvi, 1, 3). » Ubi ostenditur quod in peccatis gravibus sit Jerusalem, et inde peritura esset, quod non sit lota aqua in salutem, quod est plena significatio baptismi. Ad eos autem qui convertuntur ad Christum, et baptizantur, sic ibi sermo Domini sequitur : *Et ingressus sum pactum tecum, ait Dominus, et lavi te aqua, et emundavi sanguinem tuum ex te, et unxi te oleo, significans per pactum Testamentum Novum, per aquam et oleum baptismum et chrismata.*

13. Cujus baptismi purificationem sic Spiritus sanctus per eundem prophetam illis futuram promittit, dicens : « Tollam quippe vos de gentibus, et congregabo vos de universis terris, et adducam vos in terram vestram, et effundam super vos aquam mundam, et mundabimini ab omnibus inquinamentis vestris. » Et, ut Novum Testamentum suscipiant, sic sequitur : « Et dabo vobis cor novum, et spiritum novum ponam in medio vestri, et auferam cor lapideum de carne vestra, et dabo vobis cor carneum, et spiritum meum ponam in medio vestri et faciam ut in præceptis meis ambuletis, et judicia mea custodiatis, et operemini (Ezech. xxxvi, 24). »

109 CAPUT XXV.

Quod chrismate gentes sanctificari debeant.

1. Quia chrismate omnes gentes sanctificarentur, loquitur Dominus ad Moysen, dicens : « Sume tibi aromata prima, et oleum de olivetis, faciesque unctionis oleum sanctum, unguentum compositum, et unges ex eo tabernaculum testimonii, et arcam Testamenti, mensamque cum vasis suis, candelabrum, et utensilia ejus, altaria thymiamatis, et holocausti, et universa quæ ad cultum eorum pertinent, sanctificabisque omnia, et

12. Al., *despiciunt, pro respuunt. Et Chanaanæ, pro Chanaan. Et sanctificatio, pro significatio. Et credunt in Christo, pro convertuntur ad Christum. MAR.*

Ibid. In Editione Grialii, ingressus sum pactum. AREV.

13. Al., *spiritum novum, pro spiritum meum. MAR.*

CAP. XXV. N. Al., *Prima myrrha, et oleum. Et cultum tabernaculi pertinent. Et erunt omnia sancta sanctorum. MAR.*

2. Al., *universitate, pro universitatem. Et gratiam, pro gloriam. MAR.*

CAP. XXVI. N. 1. Al., *demonstrantem, pro demonstrata. Et simul, pro senem. Et parvulam, pro parvulum. MAR.*

2. *Thau quippe littera speciem crucis demonstrat. Intelligit de veteribus Hebræorum characteribus,*

erunt sancta sanctorum; qui tetigerit ea, sanctificabitur. Aaron, et filios ejus unges; sanctificabisque eos, ut sacerdotio fungantur mihi, filiis quoque Israel dices: Hoc oleum unctionis sanctum erit mihi in generationes vestras (Exod. xxx, 25). »

2. Figura enim hujus prioris tabernaculi ad typum Ecclesiæ ducitur, ejus omnis diversitas populorum in testimonio sanctitatis perungitur, quæ per illam universitatem operum figurabatur, ut sacri chrismatis unctione delibuti omnes sanctificentur, atque sanctificati in Dei gloriam præparentur.

CAPUT XXVI.

Quia per signum crucis credentes salvarentur.

1. Crucis autem figura, quæ fidelium frontes ad tutelam salutis præsignat, per Ezechielem prophetam legitur demonstrata : « Et vocavit, inquit, virum qui indutus erat lineis, et atramentarium scriptoris habebat in lumbis suis, et dicit ad eum : Transi per mediam civitatem, in medio Jerusalem signa Thau in frontes virorum gementium, et dolentium super cunctis abominationibus quæ fiunt in medio ejus (Ezech. ix, 3). » Et post hæc adjecit : « Transite per civitatem, et percutite; non pareat oculus vester, neque misereamini senem, adolescentulum, 110 et virginem, parvulum, et mulieres interfecite usque ad internecionem. Omnem autem super quem videritis Thau, ne occidatis (Ibid., 5). »

2. Intelligere ergo nos oportet hanc sententiam. Thau quippe littera speciem crucis demonstrat, ejus signaculo prænotati sunt quicumque ab exitu hujus sæculi liberantur; ejusdem typum præfigurabat in Ægypto sanguis ille agni candidi et immaculati, quo imaginarie signantur postes corporis nostri, ut merito loquamur dicentes : *Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine (Psal. lv, 7).*

3. De hoc signo dicit Isaias ex persona Domini : *Ecce venio, ut congregem cum omnibus gentibus, et linguis, et venient, et videbunt gloriam meam, et ponam in eis signum (Isai. lxxvi, 18),* utique crucis. Et alibi : *Et erit, inquit, Dominus nominatus in signum æternum, quod non auferetur (Isai. lv, 13).* Quod etiam et alibi idem propheta significare voluit de Christo, dicens : *Et levabit signum in nationibus (Isai. v, 26).* Ubi ostendit quod, elevato signo crucis, gentes ad eum venirent, atque crederent.

4. Cujus sacræ crucis gloria ita est et in Psalmis

nunc enim alia forma est. Hieronymus ad ea verba, quæ hoc loco ab Isidoro adducuntur ex Ezechielis ix : *Et ut ad nostra, inquit, veniamus, antiquis Hebræorum litteris, quibus usque hodie utuntur Samaritani, extrema Thau littera crucis habet similitudinem, quæ in Christianorum frontibus pingitur, etc.* Porro ab Esdra veteres characteres Hebræorum fuisse immutatos, Hieronymus ipse testis est in prologo Galeato. MAR.

Ibid. Al., habet, pro demonstrat. Et prænotantur, pro prænotati sunt. Et partes, pro postes. MAR.

5. Al., *ostenditur, quod elevatione crucis gentes ad eum veniunt, quæ crediderunt. MAR.*

4. *Dominus regnavit a ligno. Post hæc verba in Hispalensi sequebatur illud : Et alibi : Ecce ponam nomen meum in gentibus, quæ verba, ut male asuta, in hunc locum rejicienda judicavimus. MAR.*

prædicta : *Dicite in nationibus, Dominus regnavit a ligno.* De qua cruce Domini Jesu Christi per Ezechielem ita Dominus loquitur : « Gladius exacutus est, et limatus, ut cædat victimas. Exacutus es, qui moves sceptrum Filii mei, succidisti lignum, et dedi eum ad levigandum, ut teneatur manus (*Ezech. xxi, 9*). » Quo testimonio et Filius Dei cruce fixus ostenditur, et crucis ejus signum suscipiendum ab omnibus voce divina prænuntiatur.

5. Cujus crucis figuram de duobus lignis compositam idem Ezechiel ita figuratè prænotat, dicens : « Factus est sermo Domini ad me, dicens : Et tu, fili hominis, sume tibi lignum unum, et scribe **II** super illud Judæ, et filiorum Israel sociorum ejus, et tolle lignum alterum, et scribe super illud Joseph lignum Ephraim, et cunctæ domus Israel, sociorumque ejus, et adjuge illa nunc ad alterum tibi in lignum unum, et erunt in unionem in manu tua (*Ezech. xxxvii, 16*). »

6. Ubi ostenditur Judam et Jerusalem in unum converti debere, et crucis signum suscipere, quod per duo ligna significatum est. Hæc sunt duo ligna quæ illa vidua alienigena, ad quam mittitur pascendus Elias, volebat colligere, priusquam inoreretur. Ubi non solum ligni nomine, sed etiam et numero lignorum signum crucis expressum est.

CAPUT XXVII.

Quomodo sacramentum Eucharistiæ præfiguratum est.

1. Et quia panis et calicis sacramentum Deo patitum esset in holocausto, Scripturarum testimoniis non tacetur. Hujus enim sacrificii præfiguratio in sacerdotio Melchisedech antea fuit expressa. Iste enim sacerdos Dei excelsi, cum benediceret Abraham, ob mysterium futuri holocausti panem et vinum in sacrificio Domino obtulit. Hoc enim ille primum in typo Filii Dei expressit : ad quem Psalmista ex persona Patris sic dicit : *Ante luciferum genui te. Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech* (*Psal. cix, 5*). Hoc est juxta ritum hujusmodi sacrificii, quod et in passione sua perficiens Christus implevit, quodque etiam apostolis in commemorationem suam fieri jussit.

2. Non ergo jam victimas Judaicas, quales sacerdos Aaron obtulit, credentes offerunt; sed quales idem Melchisedech rex Salem immolavit, id est, panem et vinum, quod est corporis et sanguinis Domini verissimum sacramentum. De quo idem Dominus dicit : *Qui manducaverit carnem meam, et biberit sanguinem meum, **112** in me manet, et ego in eo* (*Joan. iv, 56*). Cujus quidem sacrificii sacramentum et in Salomone per immolationem panis ac vini ita monstratur : « Sapientia ædificavit sibi domum,

excidit columnas septem, immolavit victimas suas, miscuit vinum suum, proposuit mensam suam, misit servos suos, dicens : Si quis est parvulus, veniat ad me; et insipientibus loquitur : Venite, comedite panem meum, et bibite vinum quod miscui vobis; derelinquite insipientiam, et vivetis, et ambulante per vias prudentiæ (*Proverb. ix, 1*). »

3. Dei ergo sapientia Christus constituit sibi domum sacrosanctam Ecclesiam, in qua mactavit sui corporis hostias, in qua miscuit vinum sui sanguinis in calice sacramenti divini, et præparavit mensam, hoc est, altare Domini, mittens servos suos apostolos atque doctores ad insipientes, id est, ad omnes gentes verum Deum ignorantes, dicens eis : *Venite, comedite panem meum, et bibite vinum quod miscui vobis*; id est, sancti corporis escam sumite; et bibite vinum quod miscui vobis, id est, poculum sanguinis sacri percipite.

4. Cujus quidem gratiam quia gentes sumunt, et Judæi non mernerunt, declarat hoc propheta Isaias dicens : « Hæc dicit Dominus Deus : Ecce servi mei comedent, et vos esurietis; ecce servi mei bibent, et vos sitiatis; ecce servi mei lætabuntur, et vos confundemini. Ecce servi mei lætabuntur præ exultatione cordis, et vos clamabitis præ dolore cordis, et præ contritione spiritus ululabitis, et dimittetis nomen vestrum in juramentum electis meis, et interficiet te Dominus Deus, et servos, et id est, christianos, et vocabit nomine alio, in quo qui benedictus est super terram benedicetur in Deo. Amen (*Isai. lxxv, 15*). »

5. Interficetur enim Israel, succedit ex gentibus populus. Tollitur illis Vetus Testamentum, redditur nobis Novum; conceditur nobis salutaris cibi gratia, et poculum sanguinis Christi, illis fame et siti ardentibus. Mutatur et novo populo nomen aliud, scilicet Christianum; et omnia quæ sunt gesta novitatem gratiæ resonant.

113 CAPUT XXVIII.

Recapitulatio operis.

1. O infelicitium Judæorum defendenda dementia! Ecce Salvatoris adventum nec Testamenti Veteris auctoritate intelligunt, nec eum venisse accipiunt. Gentium conversimem legunt, et de sua reprobatione minime confunduntur. Sabbati observationem suscipiunt, quam reprobam Scripturæ testificatione cognoscunt. Circumcisionem carnis venerantur, qui cordis munditiam perdidierunt.

2. Nos autem, sub gratia positi, omnia hæc facta et celebrationes, quæ futurorum erant indicia, jam cognoscimus esse completa. Quidquid enim hujusmodi sacramenti prophetabatur jam Christus imple-

Isidoro confert Lesleus in notis ad Breviarium Mozarabicum. AREV.

4. Al., cordis, pro spiritus. Et servos suos vocabit nomine alio, id est, Christiano. MAR.

5. Al., mittatur, pro mutatur. Et aliud datur, scilicet. MAR.

CAP. XXVIII. N. 2. Al., vitæ, pro quietis. MAR.

6. Al., non solo ligni nomine. MAR.

CAP. XXVII. N. 1. Al., Deo esset holocaustum, et holocaustum. Et sacerdote, pro sacerdotio. MAR.

Ibid. In holocausto. Simili modo loquendi in Breviario Isidoriano, seu Mozarabico in lecto apostolorum Simonis et Judæ, in oratione Post pridie dicitur : Panis ac vini ab unigenito tuo Domino nostro holocausta instituta proponimus. Quem locum cum

vit, quia non venit solvere legem, sed adimplere (Matth. v. 17). Adveniente ergo veritate, umbra cessavit, ideoque jam carnaliter non circumcidimur, quia in circumcisionis typo promissi baptismatis sacramento mundamur. Sabbati otium supervacuum ducimus, quia revelatam spem quietis aternæ tenemus.

3. Sacrificia veteris legis non immolamus, quia per eadem sacrificia aut Christi passionem, aut carnalium vitiorum mortificationem insinuatam cognoscimus. Azyrna non observamus, quia, expurgata veteris vitæ malitia, in nova fidei gratia ambulamus. Differentias ciborum non custodimus, quia cuncta

3. Al., *insinuari*, pro *insinuatam*. Et in novam fidei gratiam ambulamus. Et immundorum significabatur diversitas. MAR.

4. In nonnullis Mss. hoc loco post ultimum caput apponitur dedicatio Isidori ad Florentinam, tanquam epilogus, quæ rectius in reliquis, tanquam prologus, præcedit. Editiones antiquæ, Haganoensis, Bignæana et Breuliana, post verba, *habitat in æternum*, addunt alia, in Editione Grialiana omnino prætermissa, quæ hoc loco a nobis adjiciuntur. « Dicis formulas spiritualis intelligentiæ componendas, tibi que mittendas pro studio paternæ erga te sollicitudinis æstimavi, quibus perceptis, in omni Scriptura divina facile se ad intellectum sensus intenderet. Nam cum littera occidat, Christus autem vivificet, necesse est ad illa spiritualium interiora sermonum, spiritu vivificante, penetrari. Universam parro Scripturam tan Veteris Instrumenti, quam Novi, ad intellectum allegoricum esse sumendam, admonet nos vel illud, quod in Veteri Testamento legimus: *Aperiam in parabolis os meum, loquar ænigmata antiqua*; vel illud item (quod) in Novo Testamento scribitur, *hæc omnia locutus est Jesus in parabolis ad turbas, et sine parabolis non loquebatur eis*. Nec mirandum quod sermo divinus, prophetarum, apostolorumque ore prolatus, ab usitato illo hominibus scribendi modo multum recesserit, facilia in promptu habens, magna interioribus suis continens, quia et revera fuit congruum ut sacra Dei dicta, sicut a cæteris scriptis merito, ita et specie discernentur, nec illa cœlestium arcanorum dignitas passim, atque indiscreta

A illa spiritualiter discernimus in moribus hominum quæ immundorum significabat diversitas animalium.

4. De agni esu pascha non celebramus, quia pascha nostrum **114** jam immolatus est Christus, qui per illum agnum figuratur, qui tanquam ovis ad occisionem ductus est, et quasi agnus coram tondeute se, sic non aperuit os suum (I Cor. v, 7). Neomenias novæ lunæ non custodimus, quia jam in Christo nova creatura, vetera transierunt, et ecce facta sunt nova. Scenopegias, id est, solemnitates tabernaculorum non observamus, quia tabernaculum Dei sancti ejus sunt, in quibus habitat in æternum.

cunctis pateret, sanctumque canibus, et margaritas porcis exponeret, ut vere est illud columbæ deargentatæ medium, cujus posteriora specie auri splendentis irradiant. Ita Scripturæ divinæ prima quæque argento fulgerent, auro occultiora rutilarent. Recte itaque procuratum est ut illa eloquiorum castitas promissis eunctorum oculis abditu suo, quasi quodam velamine pudicitie, contegeretur. Ille divina optime dispensatione provisum est, ut scripta ipsa ita tegerentur cœlestibus obumbrata mysteriis, sicut secreto suo ipsa Divinitas operiebatur. Igitur cum in libris sanctis oculi Domini, uterus Domini, pedes, arma etiam Domini scripta reperiantur, longeque absit a catholica Ecclesiarum fide, Deum corpore determinari, qui sit invisibilis, incomprehensibilis, infinitus, requirendum est qualiter ista per Spiritum sanctum figurali expositione reserentur. Hinc enim inveniuntur Dominici interiora templi: hic illa sancta sanctorum. Corpus ergo Scripturæ sacræ, sicut traditur, in littera est. Hoc fragmentum Isidori non videri dixi in Isidorianis, cap. 86, num 11. In Editione Bignæana, et Haganoensi legebatur, mendose, in omni Scriptura divina sed ad intellectum se, qua sensus intenderet. Aliquis correxerat, facile se ad intellectum spirituales sensus intenderet. Pro columbæ deargentatæ medium erat in eisdem Editionibus columbæ deargentatæ modum. Breulius sic reformavit, exponeret; ut sicut pennæ columbæ deargentatæ apparent, et ejus posteriora specie auri, etc. Locus est psalmi LXVII. AREV.

SANCTI ISIDORI

HIISPALENSIS EPISCOPI

SENTENTIARUM

LIBRI TRES.

LIBER PRIMUS.

115 CAPUT PRIMUM.

Quod Deus summus et incommutabilis sit.

1. Summum bonum Deus est, quia incommutabilis

CAP. I. N. I. Hinc ortum habuit ut hic liber de Summo Bono a quibusdam appellaretur, a prima voce titulum libro imponentibus, more Hebræorum, cum tamen a beato Isidoro inscriptus sit *Sententiarum liber*, ut

D est, et corrumpi omnino non potest. Creatura vero bonum, sed non summum est **116**, quia mutabilis est; et dum sit quidem bonum non tamen esse potest et summum.

anctor est Brantio-Cæsarangustanus antistes, sententibus etiam omnibus Cod. mss. et Gratiano, Ivone Carnotensi, aliisque decretorum collectoribus. In Concil. etiam Tolet. viii sic scriptum est: *Nostri sã-*